

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ORTAÇAĞ AVRUPASI'NDA KENT ANLAYIŞI
(IV.-XI. YÜZYIL)

Emre GÜN
2501191923

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU

İSTANBUL - 2024

ÖZ

ORTAÇAĞ AVRUPASI'NDA KENT ANLAYIŞI

(IV.-XI. YÜZYIL)

EMRE GÜN

“Ortaçağ” dönemini başlattığını düşündüğümüz MS. III. yüzyıl krizi sonucunda Batı Roma İmparatorluğu’nun yavaş yavaş tarih sahnesinden çekilmesi ile birlikte Avrupa kentleri, İmparatorluk zamanındaki canlılığını yitirerek daha çok “korunma” ve az da olsa “ticaret” işlevini sürdürdü. Bununla birlikte Avrupa kentleri, Merovenj ve sonrasında kurulan Karolenj Devletleri zamanında bir nebze de olsa İmparatorluk zamanındaki gibi huzurlu bir ortama kavuştu. Ancak bu durumu uzun süre koruyamadı ve IX. yüzyıl sonu ile X. yüzyılda gerçekleşen Viking, Norman ve Macar kavimlerinin saldırılarıyla beraber Akdeniz’de Müslüman akınlarının oluşturduğu kriz sonucu eski günlerine yani III. yüzyıldaki durumuna geri döndü.

XI. yüzyıl içinde Kilise Reformuyla birlikte “Tanrı Barışı” hareketinin etkisiyle sağlanan barış ortamı ve tüccar sınıfındaki artışla gelişim gösteren Avrupa kentleri, sayı olarak çoğaldı. Nitekim gelişmelerle Avrupa kentlerinde siyasi ve ekonomik nitelikteki bağımsız hareketler görülmüş ve bu da kilise ile seküler sınıf arasındaki mücadeleyi başlatmıştı. XI. yüzyılın son yıllarında ortaya çıkan Birinci Haçlı Seferi, bu mücadelenin bir sonucuydu ve kentler de bu hareketin gelişiminde önemli bir konumda bulunmaktaydı. Bu özellikleriyle Avrupa kentleri Birinci Haçlı Seferi’nin ilanıyla, seferin hazırlık ve lojistik kısmıyla alakalı birçok hadiseye şahitlik etmişti. Bu çalışma; IV. yüzyıl ile XI. Yüzyılın sonuna kadar olan zaman dilimi içinde Avrupa kent yapısını ve kentlerdeki siyasi, dini ve ekonomik durumu incelemeyi amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, Kent, Avrupa, Ticaret, Kilise.

ABSTRACT

CITY UNDERSTANDING IN MEDIEVAL EUROPE

EMRE GÜN

III AD, which we think started the “Medieval” period, the Western Roman Empire gradually withdrew from the stage of history as a result of the century crises, European cities lost their vitality during the Empire period and continued to function mostly as “protection” and to a lesser extent as “trade”. However, during the Merovingian and later Carolingian States, which were founded later, they achieved a somewhat peaceful environment, although not like the Empire period. But, they could not maintain this situation for a long time and return to their old days, that is, the situation of the III AD, as a result of attacks of the Vikings, Normans and Hungarians people, which took place at the end of the IX AD and the inside X AD, and the crisis caused by the Muslim raids in the Mediterranean.

During the XI AD, European cities, which develop under the influence of the “Peace of God” movement along with the Church Reformation and the peace environment and the increase in the merchant class, increased in number. However, with the change the political and economic independent movements seen in these places and that’s started the struggle between the church and the secular class. The First Crusade, which emerged in the XI AD, was a result of the struggle and cities were in an important position in the development of this movement and cities were in an important position in the development of this movement. The European cities, with these features and when declaration of the First Crusade, witnessed many events related to the preparation and logistics of the expedition. This study aims to examine the European urban structure and the political, religious and economic situation in the cities between the IV AD and the end of the XI AD.

Keywords: Medieval, City, European, Merchant, Church.

ÖNSÖZ

Uzun bir duvar, üzerinde nöbet tutan, aynı silahlara ve zırhlara sahip askerler, büyük demir kapıların önünde bulunan kısa taştan bir yol ve bu yolu taşıyan benzer taşlardan yapılmış bir köprü... Üzerinde durdukları yüksek tepenin karşısında gördüğü bu manzarayı inceleyen Barbar Conan, yoldaşı Subutai'den işittiği “Medeniyet” kelimesi ile ilk kent tecrübesini yaşar. Barbar zihninde daha önce duymadığı bu sözcüğü sonradan kentin içine girdiğinde yaptığı gözlemler ile anlamaya çalışır. Kalabalık insanları, uzun, taştan sokakları ve büyük pazarını görünce bunların nasıl bir arada olduğunu düşünür.

Kentlerle ilk defa karşılaşan Conan gibi “Barbar” addedilen kimseler için “Medeniyet” ile “Kent” özdeşleşmesi ilk başta bir anlam ifade etmez. Fakat tanımaya başladıkça bu iki sözcüğün arasındaki bağlantı çözülmeye başlar. Gerçi Conan’ın içgüdüleri güçlüdür; mekânı tanıma sürecinde fark ettiği birkaç ayrıntı sonraki hikâyelerinde birçok konuda işine yaramıştır. Barbarın ilk dikkatini çeken şey, neredeyse tüm kentlerin ticaret ile birlikte varlığını sürdürdüğüdür. Genel olarak uğradığı kentler ticaret vasıtasıyla dışarıya açılmakta, bilgi alınmaktadır. Ayrıca yöneticilerin ve yer yer dini kesimin gelir kaynaklarının sağlayıcı rolü de ticarettir. Pazarlar bu noktada önemli bir konumdadır. Kentlere surların dışından gelen ürünler burada sergilenmekte ve buradaki alım satım işlemi ile halka ulaşmaktadır. Yalnız pazar’ın kent içindeki işlevi yalnız alışveriş nezdinde kendini göstermez. Aynı zamanda dış dünyada yaşananlar da pazara gelen tacirler sayesinde öğrenilmektedir. Bütün bu özellikleri dolayısıyla pazar kent içinde belli kurallara sahiptir; satılan ürünler, fiyatlar, satıcıların kim oldukları ve vergiler bu kurallara göre düzenlenir. Nitekim kurallar sadece pazar için geçerli değildir, neredeyse tüm kent dâhilinde ortak yaşam kuralları vardır.

Conan’ın maceralarında uğradığı kentlerde gözlemlediği bu tür ayrıntılar beni kentler üzerine çok düşündürmüştür. Her şeyden önce Kentlerin, sahip olduğu özelliklerle biz insanlarla karşılıklı etkileşime girmesi bana hep garip gelmiştir. Barbar Conan’ın maceralarından başka Fantastik edebiyatın diğer yapıtları üzerinde okuma yaparken farkettiğim bir diğer ayrıntı kentlerin, her kitapta baş karakterin

değer biçtiği mekânlardan olmasıydı. Kitaplardan başımı kaldırıp baktığım modern dünyanın şehirleri ise değer bakımından fazla yüksek bir seviyede bulunmaktaydı. Öyle ki insanlığın ulaştığı gelişim süreci açısından bakılırsa şehirler adeta ilginç bir kalıntı gibidir. Çünkü yapılar ve kalabalıklar değişse de kaynak ve kullanımının hemen hemen aynı olduğu anlaşılmakta, Barbar Conan'ın yaklaşımının hâlâ geçerliliğini sürdürdüğü görülmektedir.

Conan'ın serüvenlerinin de içinde bulunduğu Fantastik edebiyat türü genel olarak Ortaçağ'a benzer bir evrene/dünyaya sahiptir. Tarihsel açıdan fazla uzun ve birçok hadisenin yaşandığı bu zaman diliminin içine girmemi sağlayan birincil neden bu edebiyat türü oldu. Tabii bu neden beni tek başına bu uzun çağın içine sokmamıştı. Nedenlerden bir diğeri tarihçisi olmak için gittiğim Tarih bölümüydü. Burada okurken fark ettiğim bir ayrıntı Türklerin tarihine dair bilgilerin, Türk olmayan birçok tarihçi tarafından gayet iyi bilinmesiydi. Bununla birlikte biz sadece kendimizin ve komşularımızın tarihleri ile ilgilenmekteydik. Aslında tam olarak diğer milletlerin tarihlerinden de habersiz değildik, ancak bu bilgimiz sadece büyük devletimiz Osmanlı'nın siyasi ve diplomatik ilişkiler kurduğu yönetimler ve komşuları ile sınırlı gibiydi. Avrupa'nın Ortaçağ zaman diliminde neler yaptığı hakkında ne yazık ki fazla bilgimiz yoktu.¹

Bu tür düşünceler içinde olduğum sıralarda, Ortaçağ Avrupa Tarihi hakkında birkaç tane araştırma eseri karşıma çıktı. Örneğin, Prof. Dr. Özlem GENÇ'in "Ortaçağ Avrupası..."² ve yine benzer bir isimle Prof. Dr. Pınar ÜLGEN'in yazdığı kitap³. Bu çalışmalarda gördüğüm daha çok Batı tarihçilerinin Ortaçağ Avrupası hakkında yazdıklarının tekrar edilmesi. Ülkemiz tarihçiliğinde önemli katkıları

¹ Bu husustaki fikri gelişimimde Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak'ın şu satırları önemli olmuştur: "Türk tarihçiliğinin genelde arz ettiği mahiyet ve sahip olduğu bakış açısıyla ilgili genel bir problem vardır; Uzun yıllar yalnız Türkleri değil, başka Müslüman toplumları, çok değişik nitelikteki gayrimüslim cemaatleri (kendine mahsus tabiriyle milletleri) yönetmiş bulunan Osmanlı İmparatorluğu gibi bir devletin tarihi bugüne yalnızca Türklerin tarihi olarak anlaşıldığından, modern Türk tarih araştırmacılığı -çok genel bir iki istisna dışında- bu toplumların tarihini bu güne kadar hiç dikkate almamıştır. Çünkü bir kere, genel olarak Batı tarihçiliğinde hâkim olan Türk'e karşı menfi bakış açısının yarattığı tepkisel bir niteliğe yola çıktığı için, ideolojik ve daha başka sebepler yüzünden, dünyaya açılan objektifli bir tarihçilik konumuna pek gelmemiş, bu yüzden Türk-merkezci (Turco-centric) objektifini henüz terk edememiştir." Ahmet Yaşar Ocak, **Ortaçağ'lar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri; Selçuklu Dönemi, Makaleler-Araştırmalar**, İstanbul 2016, s. 17.

² Özlem Genç, **Ortaçağ Avrupası; Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat**, İstanbul 2022.

³ Pınar Ülgen, **Ortaçağ Avrupa Tarihi**, İstanbul 2020.

olan Umberto Eco'nun, editörlüğü ile katkı verdiği, Ortaçağ Avrupa Tarihi için yazılan makalelerden oluşan 4 ciltlik “Ortaçağ Serisi” de bahsettiğim tarihçilerle neredeyse ortak bir Ortaçağ Avrupası düşüncesi göstermekteydi.⁴

Ortaçağ Avrupa Tarihi'ne dair ülkemiz tarih yazımında gördüğüm bu yaklaşımlar beni farklı düşüncelere sevk etti. Bir anlamda bu çalışmalarla hangi yöntemi uygulamamam gerektiğini fark etmiştim. Bu süreçte Avrupa Tarihi ile birlikte Doğu-Batı, Medeni-Barbar ya da Biz-Onlar gibi yaklaşımlar ve kavramlar üzerinde de düşünmeye başladım. Aynı zamanda lisans eğitimimin son senesindeyim. Bu sırada sevgili hocam ve ileride de danışmanım olacak Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU ile Avrupa Tarihi ile ilgili merak ettiğim konuları sürekli konuşuyordum. Hocamla yaptığım görüşmeler bu çalışmanın tohumlarının atılmaya başladığı anlar oldu ve Yüksek Lisans'ta “Kent Tarihi” çalışmaya karar verdim. Tez konumu da hocamla birlikte “Ortaçağ Avrupa'sında Kent Anlayışı (IV.-XI. Yüzyıl)” olarak belirledik.

Tez, dönemle alakalı bilgiler veren mevcut kaynaklar incelenerek ve modern araştırmalar göz önünde bulundurularak oluşturulmuş ve dört bölüm halinde düzenlenmiştir. İlk bölümde “kent” tanımı, kentin dünya tarihindeki yeri, kent-şehir ayrımı ve genel olarak Batı toplumunun kent anlayışı üzerinde durulmuştur. İkinci bölüm, XI. yüzyıla kadar kentlerin fiziki özellikleri, yönetim yapıları ve kentlere yönelik saldırıları ele almaktadır. Üçüncü bölümde, kentlerin yine aynı yüzyıla kadar ekonomik, sosyal, dini durumları ve etkileşimleri ile Endülüs Müslüman kentleri, Dördüncü ve son bölümde ise Birinci Haçlı Seferi dönemine odaklanılarak; Sefer öncesi, Sefer hazırlığı ve başlangıcında kentlerde olan hadiseler değerlendirilmiştir.

Tezin yazım aşaması başta olmak üzere çalışmamın oluşturulmasında verdiği destek, motive ve inanç ile bana yardımını esirgemeyen danışmanım sayın Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU'na sonsuz şükranlarımı sunarım. Hayatımın

⁴ Konuyla ilgili başka örnekler için Bkz. Susan Wise Bauer, **Ortaçağ Dünyası; Roma İmparatoru Büyük Constantinus'un Hristiyanlığı Kabul Etmesinden I. Haçlı Seferi'ne**, trc. Mehmet Morali, İstanbul 2022; R. H. C. Davis, **Ortaçağ Avrupa Tarihi**, trc. Rümeyza Şişman, İstanbul 2020; Chris Wickham, **Ortaçağ'da Avrupa; Batı Roma İmparatorluğu'nun Dağılmasından Reformlara Kadar**, trc. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2019.

her anında yanımda olduğu gibi çalışmam sırasında da yanımda olup yüksek desteklerini gördüğüm sevgili annem ve kız kardeşime hiçbir teşekkür ifadesi kfi gelmeyecektir. Tezimin her bir satırında birçok katkıları olmuştur. Yine bu süreçte çalıştığım iş yerinde bana destek olan sevgili iş arkadaşlarıma, amirlerime, yardımlarını gördüğüm değerli Ayşe Hanım'a, Fakülte sıralarında beraber okuduğum arkadaşlarıma, hocalarıma, hayat yolculuğunda uzun süredir benimle beraber olan dostlarıma bana bu yazınımda yaptıkları katkılar ve destekler için sonsuz teşekkür ederim. İyi ki varlar ve umarım hep olurlar.

EMRE GÜN

İSTANBUL, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KENTLERİN ORTAYA ÇIKIŞINDAN XI. YÜZYILA KADAR AVRUPA KENT YAPISI

1.1. Kent Tanımı ve Özellikleri	5
1.1.1. Kent Nedir?	5
1.1.2. Kent Teorileri	8
1.1.3. Kent-Şehir Ayrımı	12
1.1.4. Eski Toplamların Kent Anlayışı	16

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA KENTLERİNİN FİZİKİ TEMELLERİ VE YÖNETİMLERİ

2.1. Kentlerin Fiziki Yapısı	24
2.1.1. Kentlerin Kurulduğu Yerler	24
2.1.2. Grekler ve Romalıları Göre Kentlerin Yapısal Özellikleri	27
2.1.3. XI. Yüzyıla Kadar Kentlerin Fiziki Özellikleri	40
2.2. Kentlerin Yönetimi	45
2.2.1. İlk Kent Meclisleri	45
2.2.2. XI. Yüzyıldan Önce Avrupa'da Kent Yönetimi	50
2.3. Kentlere ve Yönetimlere Yönelik Saldırıları	53
2.3.1. Germen Kavimlerin Saldırıları	55
2.3.2. Türk Akınları	60
2.3.3. Viking ve Norman Saldırıları	66
2.3.4. Saldırıların Avrupa Kentlerine Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KENTLERDE YAŞAM

3.1. Ekonomik ve Dini Durum	76
3.2. Roma İmparatorluğu Döneminde Kentlerin Ekonomik ve Sosyal Durumu ...	77
3.3. MS. IV-XI. yüzyıl Arası Avrupa Kentlerinin Ekonomisi	81
3.4. Hristiyanlar ve Kent	98
3.5. Endülüs ve Avrupa Kent Anlayışındaki Rolü	107

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ HAÇLI SEFERİ DÖNEMİ AVRUPA KENTLERİ

4.1. Birinci Haçlı Seferinin Arka planı.....	115
4.2. Kentlerde Sefere Hazırlık	120
4.3. Yolculuk Sürecinde Yaşananlar	123
SONUÇ	132
KAYNAKÇA	135

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Der.	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İÜ.	: İstanbul Üniversitesi
Krş.	: Karşılaştırm
RHC. occ.	: Recueil des Historiens des Croisades. Historiens occidentaux.
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
trc.	: Tercüme
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Devamı
yay.	: Yayınlayan

GİRİŞ

Kentlerin ortaya çıkış süreci uzun bir serüvendir. İklim şartları, barınma ve beslenme olanaklarının iyileşmesi sonucunda yerleşik bir yaşam şekline geçen insanoğlu, sonradan bireysellikten gruplaşmaya doğru bir hareketle toplumsallaşarak kentlerin ilk kuruluş aşamalarını gerçekleştirmiştir. Bu aşamayı insan-kent ilişkisi bağlamında yorumlayan Aristoteles, insanlığın sosyal bir varlık olduğunu ve kentlerde yaşamak üzere tasarlandığını belirtmiştir.⁵ Filozofun yaklaşımında dikkat edileceği üzere insanların ilk gruplaşmalarını gerçekleştirdiği mekân olan “Köy”den bahsedilmemiş, “Kent” dikkate alınmıştır. Filozofun burada kastettiği konu insanın düşünsel bir varlık olarak kentler ile arasındaki bağlantıdır. İnsanoğlunun düşünsel eyleminin “Köy”den çok “Kent”lerde (hatta daha çok “Şehir”lerde) gerçekleşmesi filozofu bu yönde düşündürmüştür. Nitekim kent-köy ilişkisi, kentlerin hayatı boyunca önemli bir ayrıntı özelliğindedir.

İki mekânın aralarındaki rekabet eski zamanlardan günümüze kadar Murray Bookchin’in ifadesiyle “savaş” halindeydi. Bu savaşın tarih içinde; feodal beyler ile kent sakini tüccarlar, tarım ehli köylüler ile yer yer kasabalarda da görülen zanaatkârlar, taşra kökenli aristokratlar ile kentlileşmiş (ve hatta burjuvazileşmiş) kapitalistler ve çiftçiler ile endüstri işçileri arasındaki çatışmalar ile oluşturulduğu kabul edilir.⁶ Yalnız “Köy”ün ortaya çıkışı kentlerden öncedir.

Başlangıçta bireyin “ben” olmaktan gruplaşmaya geçişinin temel mekânı “Köy” olmuştur. Köylere bu temellendirme ile kentlerle beraber yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Fakat insanoğlu, kişisel dürtüleriyle mekân olarak köyden daha büyük bir yapıya ihtiyaç duymuştur. Kentlerin ortaya çıkmasında bu ihtiyaç önemli görünmekteydi ve birçok özellik barındırmaktaydı. Her ne kadar tarih içinde iki mekânın aralarında bir rekabet olduğu görülse de bu aynı zamanda onların sıkı bir iş birliği oluşturmasını da beraberinde getirmişti. Örneğin İbn Haldun “Mukaddime” isimli önemli eserinde kent-köy ilişkisi üzerinde durarak köyün sahip olduğu üretim

⁵ Leonardo Benevolo, **Avrupa Tarihinde Kentler**, trc. Nur Nirven, İstanbul 2006, s. 9.

⁶ Murray Bookchin, **Kentsiz Kentleşme; Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü**, trc. Burak Özyalçın, İstanbul 2017, s. 36; Murat Şentürk, “Kent”, Ed. Murat Şentürk & Yusuf Adıgüzel, **Kent Çalışmalarına Giriş; Kır, Kent ve Göç Sosyolojisi**, Ankara 2020, s. 132-133.

özellikleri sayesinde kentlerin varlığını uzun süre koruyacağını belirtir.⁷ Garip bir tezat oluşturmaya rağmen, kentlerin ekonomik sistemlerinin varlığı ve burada farklılıklar meydana gelmesi için disiplinli bir biçimde kent dışında tarım faaliyetlerinin olması zorunludur. Bununla beraber bu ilişki köylerdeki tarımsal hareketlerin geleceği için kentli yöneticilerin korumasını da gerektirmekteydi. Bu süreç bir anlamda iki mekân birbirine bağımlı hale getirmişti. Öyle ki; kentler yakınlarındaki köylerden istedikleri verimi alamadıkları zaman, başka yerlerde yeni kentler oluşturma yoluna gitmişlerdi. Bu süreç kentlerin yayılım alanını genişletirken, kendilerini besleyecek yeni köy alanlarının kurulması ve yayılmasını da birlikte getirmişti.⁸ Görüleceği üzere, kent-köy ilişkisi rekabetle birlikte iş birliğini de gerekli kılmaktaydı.

İnsanlığın kentleri meydana getirmesi ve köyden kente gitmesinin arka planında birçok neden bulunur. Günümüz dünyasında da görebileceğimiz bu mekân değişimindeki süreç neredeyse hep aynı kalmıştır. İlk olarak köyden kente gelen kişinin aklında köyde yapamayacaklarını kentte gerçekleştirme planı olur. Kentle karşılaştığında planlarını uygulamaya başlar ve bir süre sonra köylü kimliğinden uzaklaşır, fakat köylü kimliğinin tecrübelerini de bir yana bırakmaz. Kent topluluğuna kabulü için bu tecrübeleri ışığında girişimlerde bulunur. Planlarından biri olan bu hareketle bir anlamda köyünde bulunduğu zaman diliminden daha özgür hareket alanı sağlar. Bununla birlikte bu özgürlük, bireye sınırlara sahip bir hareket kabiliyeti verir. Bu sınırlar da genellikle kentin siyasal hâkimleri ya da kente ilk gelenlerin oluşturduğu ortaklaşa kararlar ile çizilmiştir.⁹ Bookchin, Anadolu'daki ve hatta dünyadaki ilk kent yerleşimi olabileceği düşünülen Çatalhöyük'ün ortaya çıkışını, arkeolojinin verdiği bilgiler ışığında, yukarıda belirttiğimiz gibi, kentli bir toplum oluşturmak için gerekli "ekonomik tabana" sahip olmayan avcı ve yiyecek toplayıcı halkların girişimleri ile

⁷ İbn Haldun, **Mukaddime**, C. II, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 2015, s. 630, 637.

⁸ Fügen Berkay, **Tarih ve Toplum; Köy ve Kent (Yerleşme Sosyolojisine Başlangıç)**, Bursa 2009, s. 29-33.

⁹ Köy-Kent ayrımını Orhan Hançerlioğlu sözlüğünde şu satırlarla anlatır; "Kentle köy arasındaki karşıtlık, barbarlıktan uygarlığa, aşiret düzeninden devlete, bölgesellikten ulusa geçişle birlikte ortaya çıkar ve zamanımıza kadar bütün uygarlık tarihi boyunca sürüp gelir. Zaten kent, nüfusun, üretim aletlerinin, sermayenin, eğlencelerin, gereksinmelerin bir merkezde toplanması olayıdır. Oysa köy, tam tersi bir olayı, ayrı ayrı olmayı ve dağınıklığı ortaya koyar." Orhan Hançerlioğlu, **Toplumbilim Sözlüğü**, Ankara 1993, s. 236.

olduğunu savunur.¹⁰ Nitekim bu ihtiyaçla birlikte nüfus ayrıntısı da dikkate alınmalıdır. Kent-köy ilişkisini farklılaştıran bir başka unsur olan nüfus artışı, özellikle kentlerin ortaya çıkmasında etkili olan nedenlerdendir.

Konumuzun geçtiği Avrupa coğrafyasındaki kent yerleşimlerinin oluşumu da benzer özelliklere sahiptir. Ancak buradaki coğrafyanın farklılığı kentlerin kurulumunda birçok etki bırakmıştır. Bilindiği üzere “Avrupa” kelime olarak daha çok 400’lerde Roma İmparatorluğu’nun kuzey kısımları için kullanılmıştır. V. yüzyılda Roma İmparatorluğu’nun Batı tarafının yıkılması sonrası ortaya çıkan yeni hâkim devletler nezdinde Galya – Kuzey Alpler havzası için kullanılmaya başlanmıştır. Kelimenin kavramsal olarak zihinlere yerleşme süreci daha çok Hunların ortaya çıkması ve Avrupa kentlerine yaptıkları akınlar ile olmuştur.¹¹

Avrupa topraklarına yerleşim başlangıçta, coğrafi olarak dağ ve düzlüklerdeki çeşitlilikle beraber, iklimsel şartların sertliği ve su olanaklarının konumları dolayısıyla Orta ve Doğu Avrupa’nın düzlükleri üzerinde kurulmuştu. Kökenleri Kuzey Avrupa’da olan kavimler – ki örneğin, Germenler ve Vikingler- bu şartlar dolayısıyla Avrupa’nın elverişli yerleşimlerine Ortaçağ’ın çeşitli zamanlarında saldırılarda bulunmuşlardır.

Genellikle Atlas Okyanus’unun etkisi altında bulunan Avrupa’nın batı bölgelerinde dağların kıyıya paralel durumu rüzgârların içerilere ulaşmasına sebep olmuştur. Bu özelliğinden dolayı Batı ve Orta Avrupa’da yazlar serin, kışlar ılık geçmiştir. Belli oranda nemli havanın da görülmesiyle birlikte doğuya doğru gidildiğinde daha çok karasal iklim şartları hâkim vaziyettedir. Akdeniz’i barındıran güney bölgesinde ise kışlar ılık ve yağışlı, yazları ise kurak ve sıcak geçmektedir.¹²

Avrupa’nın kent yerleşimleri bu rüzgâr salınımı dikkate alınarak oluşturulmuştur. Kentler başlangıçta düz araziler üzerine, daha sonra ise istilalar ve savaşlar nedeniyle korunma amacının ön plana alındığı korunaklı yerlere taşınmıştır.

¹⁰ Bookchin, **Kentsiz Kentleşme**, s. 59-60. Karş. Max Weber, **Antik Uygarlıkların Tarım Sosyolojisi**, trc. Gamze Karaca & Özgür Balkılıç, Ankara 2022, s. 100-101.

¹¹ Kemal Beydilli, “Avrupa”, **DİA**, C. IV, İstanbul 1991, s. 135.

¹² T. Ahmet Ertek, “Avrupa”, **DİA**, C. IV, İstanbul 1991, s. 127-128.

Köyler ise bu süreçte, yukarıda değindiğimiz üzere, kentlerle olan ekonomik katkıları ve karşılıklı iş birlikleri dolayısıyla kentlere paralel, yakın konumlanmışlardır.

Grekler tarafından kurulan Avrupa'nın ilk kentleri, XI. yüzyılın sonlarına kadar bir dizi badire atlatmıştır. Zaman içinde elde ettiği çeşitli gelişimlerle Avrupa insanının zihninde önemli bir yer edinmiştir. Öyle ki kentler neredeyse her dönemde, sahiplerince korunmakla birlikte düşmanları ya da fırsatçıların planlarının odağında da yer almıştır. Bu durum kentler için bir dezavantaj olabileceği gibi onları pozitif olarak da etkilemiştir. Çünkü bu husus aynı zamanda kentlerin hayatlarını da uzatan bir özellik olmuştur. Kentler, insanlığın sosyal, siyasal ve ekonomik gelişimlerinin tarih içerisinde somut olarak görülebildiği yerlerden biri olması dolayısıyla fazlasıyla önemli bir konumdadır. Günümüz kentlerinin almış olduğu hal ile birlikte insanoğlunun yaşamlarının geçirdiği mekân olarak hâlâ çoğunlukla kentleri seçmesi, kentlerin yaşamımızdaki konumunu göstermesi açısından oldukça önemli bir göstergedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KENTLERİN ORTAYA ÇIKIŞINDAN XI. YÜZYILA KADAR AVRUPA KENT YAPISI

1.1. Kent Tanımı ve Fiziki Özellikleri

1.1.1. Kent Nedir?

“Bil ki, şehirler, refah ve onun vasıtalarından matlûp olan gayenin hasıl olması durumunda, milletlerin karar kılmak için edinmiş oldukları ikamet yerleridir.”

İbn Haldun¹³

“Hemen hemen her tarihsel gelişmenin yüzü bir biçimde şehirlerden yansımıyor mu?”

Jürgen Osterhammel¹⁴

Kentler, ortaya çıkışları hakkında çeşitli teorilerle birlikte belirli kurallara, çağlar boyunca yaşadığı evrelerle etken ve edilgen bir sisteme ve birçok kuruluş köklerine sahiptir.¹⁵ Bundan dolayı kökenleri hakkında ortaya atılan teorilerin çokluğu ile beraber tanımlama noktasında da birden fazla düşünce oluşmuştur.

Kelime olarak “Kent”; kültürel değerlendirmelerdeki yaklaşımlar, fikir farklılıkları ve dinamik yapısı nedeniyle tanımlamada birtakım değişiklikler geçirmiştir. Kelime olarak Batı dillerindeki karşılığı olan İngilizce “city”, Fransızca

¹³ İbn Haldun, **Mukaddime**, C. II, s. 635.

¹⁴ Jürgen Osterhammel, **Dönüşen Dünya; Küresel 19. Yüzyıl Tarihi**, trc. Mustafa Tüzel, İstanbul 2022, s. 344.

¹⁵ Örneğin; Süha Göney bu konuda cüretkâr yorumlarda bulunarak, Kentlerin zuhurunu beşeriyet tarihinde ateşin bulunmasından sonraki en önemli gelişme olarak görmüş, ateş sayesinde Kentlerin ortaya çıkmasıyla insanlığın bir merkezde devamlı yerleşerek hayatlarını idame ettirebilmek için sıkı bir iş birliği ve organizasyon oluşturdıklarını belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Bayartan & Süha Göney, **Yerleşme Coğrafyası; Şehir Coğrafyası**, C. I, İstanbul 2019, s. 19-20.

“cite”, İtalyanca “citta”, İspanyolca “ciudad” sözcüklerinin Latince “vatandaş” veya “yurttaş” anlamına gelen “civitas” kökünden gelmektedir.¹⁶ Anlaşılacağı üzere “civilization” kelimesi ile benzerlikler gösterir.¹⁷ Aynı zamanda “vatandaş/yurttaş” ile de ortaklıkları bulunan kelime, M. I. Finley’e göre Latince’deki “civis” veya Hellence’deki “polistes” te olduğu gibi “şehir” kelimesi ile aynı filolojik bağlantıya sahiptir.¹⁸ Finley’e benzer bir yaklaşım sergileyen Bookchin, yurttaşlığı ana odağa aldığı kent anlayışında, biyolojik yakınlığı komşuluğun getirdiği evrensellik bağlamında ele alarak kentin ortaya çıkışını açıklamıştır. Ona göre; akrabalık ilişkisi olan yerleşik bir grubun, ihtiyaçları neticesinde yakınındaki diğer gruplarla birleşmesi ile yeni bir mekân olarak kent oluşmuş ve bu aynı zamanda “evrensel yurttaşlık” (civitatis) anlayışının da ortaya çıkmasını sağlamıştı. Bu yaklaşımıyla Bookchin, kentleri anlamsal açıdan “evrensellik” ile de bağdaştırmıştır.¹⁹ Kuşkusuz bunda kente dışarıdan gelen ticaret ekonomisinin de etkisi büyüktü.

Kelimenin kökenlerinden tanımlamalara geçildiğinde ise dönemsel farklılıklar göze çarpmaktadır. Kent tanımı hakkında birçok teori mevcuttur. Bunlardan barınma noktasında bir yaklaşım sergileyen İrfan Bayram’a göre kent; “Aile için mesken ve çevresi ne ise toplumlar için de odur”.²⁰ Barınma ile birlikte insan-mekân ilişkisi bağlamında bir tanımlama yoluna giden Bayram, temel barınma ihtiyacı üzerinden

¹⁶ Mehmet Ali Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, Ankara 1993, s. 72; Gürgün Özcan, **Doğu ile Batı Arasında Şehir**, İstanbul 2018, s. 13; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Şehir”, **DİA**, C. XXXVIII, s. 441-446.

¹⁷ Semih Akşeker’in şu tablosuna da göz atılırsa kent sözcüğünün uygarlık sözcüğü ile beraber gelişimi dahi iyi anlaşılır;

Türkçe	Yunanca	Latince	İngilizce	Fransızca
Kent	Police	Civitas	City	
Yurttaş	Politis	Civis	Citizen	Citoyen
Kibarlık	Politesse		Civility	Civilite
Uygar	Polite	Civilis	Civilized	Civilise
Uygarlaşma			Civilisation	Civilisation

Semih Akşeker, **Barbar Kentler Dost Şehirler; Şehir Kent Ayrımı**, Ankara 2019, s. 15-19; E.J. Owens, **Yunan ve Roma Dünyasında Kent**, trc. Cana Bırsel, İstanbul 2000, s. 1. Karş. Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, s. 12.

¹⁸ M. I. Finley, **Antikçağ Ekonomisi**, trc. Hatice Palaz Erdemir, İstanbul 2007, s. 40; Şentürk, “Kent”, s. 131.

¹⁹ Bookchin, **Kentsiz Kentleşme**, s. 21-22.

²⁰ İrfan H. Bayram, **Şehir Planlaması**, İstanbul 1969, s. 7.

kent anlamlandırması yapmıştır. Ona göre insanoğlunun yerleşikleşmeye başlaması ile kentlere dair tanımlamalar da başlamıştır.

Henri Pirenne ise bir yerin kent olarak tanımlanabilmesi için şu ölçütleri belirlemişti: Toplumsal ve iktisadi örgütlenme -üretim ve ticaret burada çok önemli-, kendine özgü yasalar, bir hukuksal örgütlenmeye sahip olma ve askerî garnizon ile güvenlik ihtiyacını karşılayan bir mekân.²¹ Çoğunlukla XI. yüzyıl kentleri üzerinden yaptığı bu yaklaşımında Pirenne, XIX. yüzyıl kent-şehir ayrımına sırt çevirmiş gibidir. Pirenne'nin kent tanımlamasındaki bu yaklaşımı, XIX. yüzyıl dönemi kent tanımlarını oluşturan kişilerce şehir öncesi barbarlığı aksettirmek için de kullanılmıştır.

Kent teorisyeni Semih Akşeker ise, kenti tanımlama noktasında odak olarak kaleyi almakta ve bunun neticesinde merkezde bulunan kale içinde yiyeceği, silahları ve muhafızları kontrol eden bir güç imgesi olduğu üzerinde durmaktadır.²² Ona göre kentler, sömürü nedeniyle ortaya çıkmış, angarya ve kölelikle sur, tapınak, amfi tiyatro, arena gibi anıtsal binalara sahip olmuştur.²³ Akşeker, kapitalist sistemin getirdiği ekonomik ve sınıfsal eşitsizliğin kökenlerini kentlere bağlayan bu yaklaşımında bir yere kadar doğru tespitler yapmıştır. Fakat özellikle, saldırıların arttığı dönemlerde kentlerin kullanım amacının salt koruma güdüsü üzerine inşası, bize bu yaklaşımın her zaman geçerli olmadığını göstermektedir.

Yukarıdaki yaklaşımları âdeta bütünleyen cümleleriyle Ruşen Keleş, kent tanımlamasını şu şekilde yapmıştı: “*Sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun, yerleşme, barınma, gidişgeliş, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi gereksinmelerinin karşılandığı, pek az kimsenin uğraşılarda bulunduğu, köylere bakarak nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşme birimi.*”²⁴ Girişte bahsettiğimiz kent-köy ayrımına da değinen Keleş, eğlence gibi sosyal bir olguyu da tanımı içerisine katmıştır.

²¹ Cemil Hakan Korkmaz, “Doğu ve Batı Arasında Şehir; Henri Pirenne Örneği”, **Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi; Şehir Yazıları-I**, sy. 67, Ankara 2013, s. 167.

²² İbn Haldun'un da benzer bir düşüncesi vardır; “*Şehirlerin inşa edilmesi ve kasabaların kurulması için mülkün, (hanedanlığın) ve devletin mevcudiyeti şarttır.*” İbn Haldun, **Mukaddime**, C. II, s. 629-630.

²³ Akşeker, **Barbar Kentler Dost Şehirler**, s. 33, 55 ve 66.

²⁴ Ruşen Keleş, **Kentbilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara 2021, s. 81.

Kent tanımlaması üzerine oluşturulan düşüncelere bakıldığında görülecektir ki, kent-köy ayrımı kenti tanımlamada merkez konumda bulunmaktadır. Özellikle köyde yapılan yiyecek üretiminin kentlerde yapılmamasının bu ayrımı körüklemesiyle birlikte kentler tanımlanmıştır. “Pazar yeri”nin merkeze alındığı kentlerde üretimden ziyade ticari girişimlerin ön planda olması kentleri mekânsal olarak köylerden farklı bir noktaya getirmiştir. Bununla birlikte köylerde akrabalık bağı ile oluşan gruplaşmadan ayrı olarak kentlerde aynı kandan olmaktan ziyade aynı yerde beraberce yaşayan grupların birleşerek “Cemaat”leşmesi de kenti tanımlayan bir özellik olmuştur. Yurttaşlık düşüncesinin de temellerinin atıldığı bu eylemle, kent yurttaşlık/vatandaşlık anlayışı ile bütünleşmiştir.

Toparlayacak olursak, “kent” e atfedilen özellikler bizi aşağı yukarı şöyle bir tanıma götürmektedir: Kent, sakinlerini korumakla görevli olup, onların başlangıçta temel, sonra sosyal ihtiyaçlarını karşılayan, barındırdığı hukuki kurallarla beraber ekonomik özelliklere sahip, insanların büyük nüfus oranlarıyla birlikte hayatlarını sürdürdüğü, köy ile birlikte varoluşunu gerçekleştiren, üretimden ziyade tüketim ve ticaret üzerine konuşlanan yasalara ve cemiyet tipi hayat şartına sahip bir yaşam merkezidir.

1.1.2. Kent Teorileri

Dünya tarihinde kentlerin ilk olarak Yakın-Doğu’da Fırat ve Dicle, sonraları ise Nil vadisi bölgesinde ortaya çıktığı genel olarak kabul edilir.²⁵ Kentler hakkındaki ilk analizler ise 1920’lerde başlamıştır.²⁶ Kurulmaları üzerine düşünceler üretilmesiyle

²⁵ Jean-Louis Huot, Jean-Paul Thalman ve Dominique, **Kentlerin Doğuşu**, trc. Ali Bektaş Girgin, İstanbul 2000, s. 12; Korkut Tuna, **Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme**, İstanbul 1987, s. 82-83; Aynı yazar., **Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri**, İstanbul 2017, s. 195; Göney, **Yerleşme Coğrafyası**, C. I, s. 28; Engin Eroğlu, **Metodolojik Bir Bakış Açısıyla Tarih ve Mekân**, Ankara 2021, s. 149-155; Tarihte kentlerin ortaya çıkışını hazırlayan koşulların MÖ. XI. bin yıl ile VIII. bin yıllar arasında Anadolu’daki yerleşim yerlerinin mevcudiyeti ile ilişkilendirilmesi ile kentleşmenin aslında ilk olarak Anadolu’da başladığı tezi hakkında bkz. Ufuk Esin, “Anadolu’da İlk Kentleşmeye Doğru”, **Anadolu’da İlk Kentlerin Oluşumu ve Gelişimi Konulu Uluslararası Kollokum açılış konuşması** (15. 11. 2001).

²⁶ Max Weber, bir kent teorisi ortaya koymaya çalışan ilk kişidir. Weber’e göre; kentin ayırt edici niteliği bina ve nüfus yoğunluğu değil; Kale, Pazar, Ticaret ve taraflar arası akitlerdir. Ona göre Mezopotamya (Doğu) da birkaçı hariç tutulursa Avrupa dışında kent olgusuna rastlanmaz. Max Weber, **Şehir; Modern Kentin Oluşumu**, trc. Musa Ceylan, İstanbul 2015, s. 13-47, 77-81.

kentlerin ne olduğu anlaşılmak istenmiş fakat bir fikir birliğine varılamamıştır.²⁷ Özellikle arkeolojik kalıntılar üzerinde tam olarak bir anlaşmaya varılamaması ve günümüze kalan kentlerle ilgili materyallerin azlığı kentlerin kökeni konusunu belirsizleştirmiştir. Nitekim teorisyenler bu az kalıntı ile fikirler üretmekten de geri kalmamıştır. Kentlerin ortaya çıkışları hakkında genel olarak dört teoriden bahsedilmektedir. Her biri alanında uzman kimseler tarafından üretilen bu teoriler, günümüzde artık bir bütün olarak değerlendirilmektedir.

İlk teoriyi ortaya atan Avusturyalı Prehistolog Gordon Childe'e göre; ilk kentler tarımın keşfi, artı-ürün elde edilmesi ve iş bölümü-uzmanlaşması ile birlikte ortaya çıkmıştır.²⁸ Yine kent-köy ilişkisi bağlamında ele alınan bu teoride, kişilerin karşılıklı anlaşması temel alınmıştır. Bir diğer teorinin sahibi Mumford'a göre ise kentlerin ortaya çıkışı: *"Avcı ya da savaş reisi gibi otoriter bir gücün ortaya çıkması ve bu gücün artı-ürüne zorla sahip olması ile ilişkili güç/iktidar odaklı bir gelişimin sonucudur"*.²⁹ Daha çok siyasi bir hâkimiyet üzerinden düşünen Mumford, bir kişi ya da grubun siyasi üstünlük kurması üzerine teorisini inşa etmiştir.

Kentlerin oluşumu hakkındaki üçüncü yaklaşım ise din ile ilişkilendirilmiştir. Fransız tarihçi Fustel de Coulanges'e ait bu teoriye göre; kentlerin ortaya çıkışında din kurucu öge olarak merkezde durmaktadır. Mumford'un siyasi üstünlük teorisine benzer şekilde Coulanges; dini ritüellere sahip bir kabilenin üstün vasıfları ile ortaya çıkması ve sonrasında diğer kabilelerin karşılıklı dini inançlara saygılı olması şartıyla ana kabileye ya da gruba katılmasının kentleri oluşturduğunu iddia etmiştir.³⁰ Bookchin' de Coulanges'ın fikirlerine bir yere kadar katılmakla birlikte O, kentlerin ortaya çıkışını tamami ile din adamlarının zengin tapınaklarını inşa etmeleri üzerinden değerlendirmiştir. Bookchin'e göre; kentlerin ortaya çıkışı ve zamanla yükselişi

²⁷ Tuna'ya göre kent teorilerinin bu XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyılın başlarında oluşmasının sebebi; Batı toplumlarının gelişiminin tarihî köklerini kent aracılığı ile açıklamak istemeleridir. Tuna, **Toplum Açıklama Girişimi olarak Şehir**, s. 71. Karş. Osterhammel, **Dönüşen Dünya...**, s. 348-354.

²⁸ V. Gordon Childe, **Tarihte Neler Oldu ?**, trc. Alâeddin Şenel-Mete Tuncay, İstanbul 2009, s. 105-129.

²⁹ Lewis Mumford, **Tarih Boyunca Kent; Kökenleri, Geçirdiği Değişimler ve Geleceği**, trc. Gürol Koca & Tamer Tosun, İstanbul 2019, s. 43; Akşeker'de Mumford'un teorisini destekler; *"Kral, kale, tapınak, saray gibi belli başlı figür ve kurumların ortaya çıkmasıyla köy kente dönüştü, Kral ve kale/kentin eşzamanlı ortaya çıktığı muhakkak, zira ilk yazıtlarda kent ve kral adları daima birlikte yer alıyor."* Akşeker, **Barbar Kentler Dost Şehirler**, s. 33.

³⁰ Weber, **Şehir, Modern Kentin Oluşumu**, s. 51.

türbeler, kültürel uygulamalar ve doğalcı semboller ile zengin tapınakların inşası aracılığıyla meydana gelmiştir. Bookchin, bu ilk kentlerin yöneticilerinin politik şeflerden ziyade büyük olasılıkla şaman ya da rahip gibi dini kişiler ve ilk kentsel merkezin de pazar yeri değil dini yapıların bulunduğu bölge olduğunu belirtir.³¹ Bu iki yaklaşımda kentlerin kökeni kültürel gereksinimlerin karşılanması ihtiyacı üzerine yorumlanmıştır.

Dördüncü ve son teoride ise ilk kentlerin görüldüğü Mezopotamya ve Mısır gibi kurak ve düzlük bölgelerde amaçlanan verimli tarım için geniş çaplı sulama sistemlerinin kurulması ile kentlerin ortaya çıktığı düşünülmüştür. Diğerlerine nazaran daha çok endüstriyi merkeze alan bu teoride, coğrafyanın da bir etken olduğu görülmektedir.³² Childe'in teorisine benzer yanlarıyla beraber bu teoride aynı zamanda bürokrasinin getirdiği kadrolaşmanın temel alındığı anlaşılmaktadır. Çünkü sistemin kontrolü üzerine oluşturulacak kadrolaşma bir zaman sonra beraberinde yönetime müdahale edebilecek bir bürokratik sistemin de temellerini atmıştır.

Genel olarak bu teorilere bakıldığında, insanların ortaklaşa hareket etmelerinin kentlerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Dört ana teoriye sosyolojik bir bakış getiren Korkut Tuna da benzer şekilde, kentlerin ortaya çıkışını başlatan hareketi, karşılaştığı zorlukları kişinin tek başına aşamamasından ötürü çevresindeki insanlarla ortak hareket etmesi olarak değerlendirmiştir.³³ Bu düşünce Ferdinand Tönnies'in "Cemiyet" lerin ortaya çıkışı hakkındaki düşüncesine benzer özellikler gösterir.³⁴ Fakat Tönnies'in düşüncesindeki dini ve ekonomik kontrol mekanizması ile grupları üstün vasıflara ulaştırması, Coulanges'ın üstün kabile düşüncesine daha yakın görünmektedir.

Teorilerin bize söylediği bir başka özellik, artı ürün ve köylerde artan nüfus oranıyla birlikte çözüm olarak kentlerin ortaya çıktığıdır. Köy üretiminde ele geçen

³¹ Bookchin, **Kentsiz Kentleşme**, s. 60-61.

³² Fakat ayrıntılı arkeolojik incelemeler karmaşık sulama sistemlerinin merkezileşmiş bürokrasinin ortaya çıkışı ile birlikte değil, çok sonra geliştiğini de belirtelim. Akşeker, **Barbar Kentler Dost Şehirler**, s. 28.

³³ Tuna, **Toplum Açıklama Girişimi olarak Şehir Teorileri**, s. 184-186; Ayrıca bkz. Göney, **Yerleşme Coğrafyası...**, C. I, s. 18-20.

³⁴ Ferdinand Tönnies, **Cemaat ve Cemiyet**, trc. Emre Güler, İstanbul 2019, s. 41-97.

artı ürünün nasıl kullanılacağı hususu burada kentleri ortaya çıkartan bir özellik olarak dikkat çekmektedir. Yani artı ürün, kentleri ortaya çıkartan temel kural olarak kabul edilmiştir. Nitekim burada bu özelliğin kentlerin kurulmasını tek başına etkilemediği görülmektedir. Kentlerin kuruluşunda daha çok ticaret ihtiyacı nedeniyle artı ürünün değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Yalnız burada nüfus artışının da artı ürün gibi artan kaynak olarak kentlerin kurulumunda benzer bir etkiye sahip olduğu da fark edilmektedir. Köylerdeki bu iki artışın çözümünün kentlerle aşılmaya çalışılan bir sorun olduğu kentlerin kurulumunda daha akla yatkın gelmektedir. Tabii burada bu çözümün kentleri oluşturan salt neden olmadığı da bir gerçektir.

Kentlerin kökeni konusundaki teorilerin çokluğunun bize gösterdiği bir başka ayrıntı, bölgesel olarak farklı gelişim normlarına sahip olan toplumların, kendi kuralları çerçevesinde kentleri meydana getirdikleridir. Bu aynı zamanda bize kentin kelime nezdinde tanımlanması üzerine ortaya atılan fikirlerin de neden birden çok olduğunu göstermektedir. Bizce bunun nedeni insanoğlunun tarih boyunca yaşadığı dinamik değişimlerdir. Tıpkı “*barbar*” kelimesinin başlangıçta, Greklerce sınır dışındaki kimseler için kullanılıp zamanla kendilerine yönelik saldırılar yapan insan grupları için söylenmeye başlaması gibi “kent”ler de köken ve tanımlar konusunda benzer değişimlere uğramıştır. Özellikle coğrafi bir yaklaşım benimseyen son teori bize bir anlamda bu değişimlerin gerekliliğini de göstermektedir. Bununla birlikte bu durum aynı zamanda bizlere, teorilerde kentler hakkında tam bir köken bilgisine ulaşıldığı düşüncesi vermemiştir. Genel bir köken anlayışından çok bölgesel bir kent kökeni ya da kökenlerinin oluşması kentlerin anlaşılması noktasında daha somut bilgilere ulaşmamızı sağlayacaktır. Bu aynı zamanda tanımlamalardaki sorunları da ortadan kaldıracaktır.

Çalışmamızda değineceğimiz zaman dilimindeki kentlerin özelliklerine bakıldığında, kentlerin tanımları kısmında belirttiğimiz unsurların birçoğunun Erken Ortaçağ dönemi kentlerinde bulunmadığı görülecektir. Bu da kentler üzerine fikir yürütme noktasında ele alınan dönemle birlikte bölgesel ve coğrafi şartların dikkate alınarak düşünülmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

1.1.3. Kent-Şehir Ayrımı

Kent tanımlamaları ve kökenleri hakkındaki yaklaşımlar bizi “kent” ve “şehir” kelimeleri üzerine düşündürmüştür. “Şehir” kelime olarak her ne kadar “kent” sözcüğü ile eş anlamlı olsa da³⁵ özellikle sosyallık ve fikri üretim unsurunun arttığı ortamlar için kullanılmıştır. Şehirlerle kentler arasındaki değişkenliklerde görülen bu husus, modernlik, mevcut araçları kullanabilme imkânı ve yaşam şartlarında görülen farklılıklarla meydana gelmiştir.³⁶ Bir yerin şehir olabilmesi için şu özellikleri barındırması gerekir;

1. Çeşitlilik ve bir arada yaşama olanağının gelişmesi.
2. Nüfussal yoğunluk ve yerleşim alanının sınırlı olması.
3. Cemiyet tipi ilişkiler.
4. İş organizasyonu.
5. Toplumsal hareketlilik.
6. Değişime açıklık.
7. Yönetici sınıf.
8. Sosyal ve Sanatsal faaliyetler.
9. Uzun mesafeli ticari ilişki ve ticaret yollarıyla bağlantı.
10. Artı ürünün yönetimi.
11. Tarım dışı aktivitelerin hâkim olması.
12. Yazının varlığı ile birlikte aritmetik, geometri ve astronomiye yönelik gelişimler.³⁷

³⁵ Kılıçbay bu ayrımı “Erkek Kentler, Dişi Şehirler” biçiminde tanımlayarak kentleri şehirler karşısında ilkel bir duruma sokar. Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, s. 11-12; Küçükaşçı, “Şehir”, s. 441; Hançerlioğlu, **Toplumbilim Sözlüğü**, s. 237.

³⁶ “Şehir ve kent eş anlamlı iki kelime değil; iki farklı dünya, iki farklı anlayış, iki farklı zihniyet hatta iki farklı ilahiyat. Şehir dinî, kent ise seküler karakteri haizdir. Arapça’da şehir/Medine kelimesi ‘din’ kökünden türediği halde kent/civitas kelimesi Latince’de ‘halk’ kökünden türemiştir, etimolojileri dahi bu iki kavramın farklı değerlendirilmeleri gerektiğini gösteriyor.” Akşeker, **Barbar Kentler Dost Şehirler**, s. 99.

³⁷ Burak Belge, “İlk Şehirler ve Ortaya Çıkışları”, Suna Senem Özdemir, Ö. Burcu Özdemir Sarı, Nil Uzun, **Kent Planlama**, Ankara 2020, s. 47-48. Ayrıca bkz. İbn Haldun, **Mukaddime**, C. II, s. 630-686.

Şehirlere atfedilen bu özellikler zaman zaman kentler için de kullanılmıştır. Fakat bu özellikler terimler arasında ortaklıktan ziyade farklılık meydana getirmiştir. Kent-şehir arasındaki bu farklılar kelime kökenlerinde de görülebilmektedir.

Kent kelime olarak yurttas “*civitas*” sözcüğü ile anlanmıştır. Şehir ise daha çok “*hâkimiyet*” ve “*devlet*” anlamına gelen Farsça “*hşasra*” ve Sanskritçe “*ksatra*” ile aynı kelime kökenlidir. Bununla birlikte, ilk ve eski manasının yanısıra kelime, Pehlevi’de aldığı “*şahr*” biçimi ile “idari bölge”, “büyük şehir” anlamıyla beraber “devlet” olarak da anlaşılmıştır. Sözcük, eski Farsça’da uzun bir dönem “idari bölge” ve “büyük şehir” ile beraber birbirlerini tamamlar biçimde kullanılmıştır. Şehir kelimesinin aynı zamanda hükümdar, kral anlamına gelen “şahryar” kelimesi ile de benzerliğe sahip olduğunu da belirtelim.³⁸ Görüleceği üzere farklılık kelimelerin kökenlerinden başlayarak ortaya çıkmaktadır ve onları kelime olarak birbirlerinden ayıran ilk özellik yönetici-tebaa ayrımı üzerindendir. Bununla anlaşılmaktadır ki kelimeler arasındaki farklılık sosyallik temeliyle beraber yönetsel açıdaki yaklaşımlarla da meydana gelmiştir.

Kelimeler arasındaki farklılığı oluşturan bir başka unsur, korunma ihtiyacına dair yaklaşımlardır. Kent yapılarının Antik Çağ’da başlayıp, Ortaçağ döneminde karakteristik özelliği olan “sur” (*bourg*) ve “kale” özelliklerini barındırması kelimeler arasındaki ayrımın önemli bir tarafına işaret etmektedir. Erken Ortaçağ dönemi kentlerinin “kale-kent” haline gelmesi ve küçülmesiyle, sosyal yaşamın değişmesi kent-şehir arasındaki farklılığı belirgin hale getirmiştir. Bununla birlikte XI. yüzyılın başlarında Avrupa’daki kent sayısının artışı ile birlikte yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve fikri düşünceye dair hadiselerin yaşanması bu dönem kentlerini “şehir” olmaya yaklaştırmıştır. Nitekim kent-sur ilişkisi ve savunma ihtiyacı sonraki yıllarda varlığını devam ettirmiştir. Fakat yine de insanoğlunun kentleri salt sığınma

³⁸ Aynı şekilde “şahr-varaz” ve “şahrbanu” gibi kelimeler hatırlanırsa, kelimenin unvarlarda “devlet” anlamını koruduğu ve bir hâkimiyeti ifade ettiği görülür. Yine eski Farsça’daki “memleket” ve “idari bölge” anlamlarına gelen “dahyauş” kelimesinin Babil dilinde “matu” ve “alu” kelimeleriyle anlamdaş olması ve Elamca’da bu kelimelerin şehir ideogramı ile karşılanmış olması da bir tesadüf olmaması gerekir. Ayrıntılı bilgi için bkz. V. F. Buchner, “Şehir”, *İA*, C. II, İstanbul 1979, s. 391-392; Berkay, *Tarih ve Toplum*, s 30-31.

ihtiyacına göre değerlendirmeyip farklı şekilde kullanması, kent-şehir ayrımını körükleyen bir neden olarak kabul edilmiştir.

Kelimelerin ayrımı ortaya çıktığında insanların konforunu ve zamansal kısıtlamaların azaltılmasını amaçlayan şehirlerin yanında kentler, daha çok ilkel özelliklere sahip, korunma ve birtakım ticari işler için kullanılan yerleşim yerleri olarak görülmüştür. Yukarıda belirttiğimiz şehrsel özellikler Ortaçağ Hristiyan Avrupa'sı kentlerini tanımlayacak mahiyette değildir. Özellikle XIX. yüzyılda kent üzerine fikir yürütenler, Osterhammel'in da deyimiyle, kentleri modernlik öncesine konumlandırarak şehirleri modernliğin doğum yeri olarak anmışlardır. Ortaçağ kentlerinin sahip olduğu özellikler göz önüne alınırsa XIX. yüzyıl filozoflarının kentler hakkındaki düşüncelerinde haklılık payı olduğu görülür. Kentler, şehirlerin yenilikçi ve özgürlükçü yapıları karşısında sınıfta kalmıştır.

Kent-Şehir ayrımının düşünce olarak gelişimi, Sanayi Devrimi'nin getirdiği yeni hayat tarzları ile beraber olması dikkat çekicidir. Kuşkusuz bunda devrimin köylü insanları, yeni oluşturdukları şehirlerdeki makineli hayata itmesi sonucu oluşan yaşam şekillerindeki değişimin de etkisi büyüktü.³⁹ Bu bir anlamda Sanayi Devrimi dönemine kadar olan kent sistemlerinin kasabalar ile ortak özelliklerde sınıflandırıldıklarını da göstermektedir. Çünkü devrimin getirdiği makineleşmenin gerektirdiği insan kaynağının kasaba ve köylerden temin edilmesi ve kentlerdeki olanakların da geliştirilmesi kasaba ve köy insanına yeni olanaklar sağladığı için onlar da kentleri şehirleştirme yoluna gitmiştir.

Kent-şehir ayrımına neden olan bu sebep, XIX. yüzyıl içinde başka coğrafyalara -ki buralarda kentler çoktan var olagelmışlerdir- “modern” anlamda örnek şehir yapılarının inşa edilmesiyle oluşmuştur. Böylelikle, zamanla kentler eski dünyanın mekânları olarak görülmüş, buna göre yeni şehir sistemi kurulurken ulaşım, ticaret, eğlence türleri, yapılardaki gelişimler ve temizlik üzerine odaklanılmıştır.⁴⁰Bunların içinde özellikle ulaşımdaki gelişmelerin bu süreçte kent-

³⁹ “Avrupa’da o dönemde yaşayanların çoğu, yüzyılın ortasından itibaren hemen hemen kıtanın tüm ülkelerinde var olan XIX. yüzyılın büyük şehrinin, kentli geçmişle temelden koptuğu izlenimini yaşıyorlar.” Osterhammel, **Dönüşen Dünya...**, s. 346-349.

⁴⁰ Her bir farklılığın ayrıntılı içeriği için bkz. Osterhammel, **Dönüşen Dünya...**, s. 350-354.

şehir ayrımını diğerlerinden daha da çok etkilediği görülmektedir. Endüstrileşme ivmesinin yükselmesi ile beraber ulaşımın karşılıklı yarar amacıyla geliştirilmesi, ekonomi ve sömürü temelli kapitalist sistemin dünyaya yayılım hızı noktasında önemli olmuştur.⁴¹ Bununla beraber ekonomik nedenlerden başka, dini kesimin kentlerde konumlarının değişmesinin de kelimeler arasındaki ayrımı etkilediği anlaşılmaktadır. Tabii bunun temelleri Sanayi Devrimi'nden önce, XVI. yüzyıl Reform hareketleri ile atılmıştır.

Erken Modern dönem Avrupa'sında görülen Reform hareketleri ile Katolik Hristiyanlığın kentlerdeki konumları zedelenmişti. Bununla beraber kentlerdeki hayat kurallarının değişimi sosyal alan odaklı bir sistem de meydana getirmişti. Bu sistemle, kent sakinlerinin yaşamları üzerindeki kontrol artmakla birlikte refah ve çalışma temelli bir ortak yaşam kültürü oluşturulmaya çalışılmıştı. Bu durum da bir anlamda XIX. yüzyıl öncesinde kent-şehir ayrımını başlatan hadiselerdendi. Fakat bizce kelimeler arasındaki farklılık üzerine ilk düşünceler daha da önce ortaya çıkmıştı.

Endülüs İspanya'sı kentlerinin Hristiyan Avrupa kentleri ile arasındaki farklılıklar ve Müslüman kentlerinin özellikleri bir anlamda kent-şehir ayrımının ilk örneklerini bize vermektedir. Ortaçağ Hristiyan Avrupa'sındaki kent yaşamı fiziki olarak küçülmüş, iletişim ağı zayıf, yapı olarak dini konutların hâkim olduğu, biraz da olsa ticaretin görüldüğü ve nüfus olarak kalabalık olmayan özellikler arz etmekteydi. Buna mukabil Endülüs İspanya'sı kentleri; Hristiyan komşularındaki gibi ticaret ve dini özellikler barındırmakla birlikte sosyal özellikleri, iletişim ağının gelişmesi, yönetsel ve hukuki açıdan konulan kurallar, düşünsel üretim ve savunma noktasındaki gelişimleri ile adeta “şehir”sel özelliklere sahipti. Özellikle sakinlerinin refahı ve fikri gelişimi noktasında ulaştıkları düzey dikkate alınırsa Endülüs İspanya'sı kentlerinin

⁴¹ Eski dünyanın kentleri ile yeni dünyanın şehirleri arasındaki köprülerin yakılması beraberinde gelen bu düşünceler çalışmamızın sınırlarını aşan bir noktada olsa da özellikle üretim ortamının şehirlere entegre edilmesi noktasında yaşananlar bizi şehir kuralları hakkında derin düşüncelere sevk etmektedir. Yoksa nefret ettiğimiz bir takım (endüstriyelvari ya da Orwel'vari..) şehir kurallarının temelleri XIX. yüzyılda mı atılmıştır ? Ayrıntılı bilgi için bkz. Osterhammel, **Dönüşen Dünya...**, s. 356-358; Eric Hobsbawm, **Sermaye Çağı (1848-1875)**, trc. Mustafa Sina Şener, Ankara 2017, s. 228-251; Hobsbawm, **Sanayi ve İmparatorluk**, trc. Abdullah Ersoy, Ankara 2008, s. 73-89, 142-159; Henri Lefebvre, **Şehir Hakkı**, trc. Işık Ergüden, İstanbul 2016, s. 21-45.

ulaştığı bu zirve özellikler, döneminin tarihi hadiselerine ciddi etkiler yapacak mahiyetteydi.

Kent-Şehir arasındaki farklılığı yukarıdaki bilgiler ışığında toparlayacak olursak, kelimeler arasındaki ayrımın ortaya çıkışının temelinde, kentlerin kullanım amaçlarındaki değişimin olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber ayrımın XIX. yüzyıl teorisyenlerince yapılması, kentleri bir anlamda eski dünya mekânları haline getirmiş, bu süreçte kurulan şehirlerin de “*yeni dünya*”nın ana akım merkezleri haline geldiği düşüncesini ortaya koymuştur. Terimler arasında çeşitlenen farklılık bir anlamda insan-mekân ilişkisinin yüksek bir evresi olarak da görülmüş, özellikle sosyal ve ekonomik üretimin savunma ihtiyacının üstüne çıkması, bu ayrımın temel yapıtaşını meydana getirmiştir.

Çalışmamızın zaman dilimindeki Avrupa kentleri, halihazırda zedelenmeye başlayan şehrsel özelliklerini, Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılması ve sonrasında yerine gelen yönetimlerin kendilerine gereken özeni göstermemeleri dolayısıyla daha da kaybederek kent haline gelmiştir. Erken Ortaçağ kentleri bu özellikleri ile daha önce bahsettiğimiz, kentlerin tanım ve köken teorilerinin neden bölgesel düzeyde ele alınması gerektiği hususunda da bizi doğrulamaktadır. Çünkü XI. yüzyıla kadar Avrupa coğrafyasındaki kent yapılarının oluşumu ve gelişiminin yanında Endülüs kentlerinin şehrsel özelliklere sahip oluşu ortaya ciddi farklar çıkarmıştı. Bununla beraber Avrupa’da yeni kentlerin kurulmasının X. yüzyıl dolaylarında olması ile birlikte Endülüs Müslümanlarının İber Yarımadasında hâkimiyetlerini sağladıktan sonra IX. yüzyılda Avrupa coğrafyasında yeni kentler oluşturmuş olmaları, kentlerin hayatlarının bölgesel özellikler dikkate alınarak incelenmesi gerektiğinin önemini göstermiştir.

1.1.4. Eski Toplamların Kent Anlayışı

Kentlere verilen anlamın ilk nüvelerini Grek filozoflarının düşünceleri belirlemiştir. Avrupa kentlerinin temellerini meydana getiren Grek kentleri, dönemsel isimleri ile “*polis*”leri, MÖ. 900’lerle 700’ler arası bir dönemde ortaya çıkmıştı.

Savunma amaçlı kurulduğunu gördüğümüz *Polis*ler, zamanla yüksek yerde kurulmuş savunulabilir küçük yerleşim birimi olarak tanımlanmıştır.⁴²

Grek kenti “*Polis*”, kuvvetlendirilmiş, savunma odaklı yer tanımından özerk yapıda bir politik topluluk anlamına gelerek kentlerin anlamsal değişimini sürdürmüştür. Böylece anlam olarak; “Surlarla çevrili, kendi mahkemeleri, yasaları ve politik kurumları olan kendi üretimini sağlayabilen ve manevi birliğe sahip özerk yapıda bir örgütlenme” olarak adlandırılarak “kent-devleti” manasına gelmiştir.⁴³ Bununla birlikte Grek kent sisteminde kendi üretimini sağlamaları noktasında ihtilaflar olmuştur. Burada kastedilen ile köy tarzı bir yiyecek üretimi mi yoksa kentlere has meslekler, inşa işleri vs. bir üretimden mi bahsedildiği hususu anlaşmazlığa yol açmıştır. Fikrimizce burada kastedilen üretim yiyecek üretiminden ziyade, zanaat ve ticaret hususlarındaki üretimdir. Çünkü uzun süre merkezi yönetim oluşturamayan Grekler, kentlerini kurarken köylerin de yanı başlarında olmasına dikkat etmişlerdir. Bu yöndeki tavırları ile giriş bölümünde kent-köy konusunda yazdıklarımızda bahsettiğimiz üzere, kuruldukları bölgelerdeki ticari olanaklarının sınırlandırılması ile yeni kentler -ki genellikle liman kentleri olmuştur bunlar- oluşturulurken yiyecek üretimini sağlayan köylerin konumuna ya da olası yerleşimlerine dikkat etmişlerdir. Greklerin kent anlayışları, başlangıçta kentlerin doğduğu Mezopotamya’da da görülmüştü ve bu sistemleri Roma yönetimine geçerek kent oluşumunda temel anlayış halini almıştır.

Grek kent anlayışında *Polis* kelimesini farklı yorumlayanlar da olmuştur. Antik Yunan filozoflarına göre *polis*, esasta ortak siyasal, dinsel ve toplumsal gelenekleri paylaşan bir yurttaşlar topluluğudur. Bu yurttaşların kökeni ortak bir ataya bağlanmaktaydı. Kişi Grek kentinin kan bağı ile yükümlülüğü bulunan bir sakiniydi

⁴² “*Polis*” kelimesinin etimolojik kökeninin araştırılması oldukça eski dönemden kalan delillere bakmayı gerektirir. Miken Uygarlığı (Mykênê/Mykênai) toplumunu ayrıntılarıyla gösteren Linear B tabletlerinde pek çok maddi kanıt bulunur. Miken tabletlerinde, polis sözcüğünün önceki farklı yazılış biçiminin po-to-ri-jo olduğu düşünülür. Ancak bu sözcük bir cins isim değil, özel bir isimdir ve Mikenler arasındaki anlamına ilişkin herhangi bir açıklama da ne yazık ki elimizde bulunmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tuna, **Toplum Açıklama...**, s. 251; Akşeker, **Barbar Kentler Dost Şehirler**, s. 15-19; Finley, **Antik Çağ Ekonomisi**, s. 147-149; Nihal Petek Boyacı, “Bir Eski Yunan Örgütlenmesi: Polis”, **DoğuBatı Üç Aylık Düşünce Dergisi, Şehir Yazıları-I**, İstanbul 2013, sy. 67, s. 140-141.

⁴³ Mumford, **Tarih Boyunca Kent...**, s. 149-193; Nihal Petek Boyacı, “Bir Eski Yunan Örgütlenmesi: Polis”, s. 139-142.

ve bu ilerleyen zamanlarda Ortaçağ Lonca yapısı tarzında bir fanatizme dönüşmüştü. Bu fanatik tutumla ortak atadan gelen Grek kenti sakini, kendini geliştirme idealini hayatının merkezine almaktaydı. *Paidea* (İng. Education) sözcüğü ile ifade edilen bu tutumla genç erkeklere yaşam boyu devam eden bir kişisel gelişim ya da eğitim ile gelişme amacı verilirdi. Bu amaçla Grek kentinde kişi hem kendi ailesi hem de kenti için bir yararlılık gösterir, ideal yaşantı örneği olmasını sağlardı.⁴⁴ Ayrıca bu ideal Grek kenti sakinlerine ya da yurttaşlarına bağımsızlık düşüncesini de aşılamaktaydı. Örneğin, Atina'nın Perslerce yağmalanması sonrasında toplanan Grek komutanlardan Themistokles'in, Perslere karşı gelecekleri nokta olarak Korinthos ya da Isthmus yerine Salamis'i önermesi karşısında, Korinthoslu General Adeimantos, öneriyi kenti olmayan bir kişinin fikir belirtmeye hakkı olmayacağı yönünde aşağılayıcı bir biçimde yanıtlamış, Themistokles'in kentini geri alıncaya kadar toplantıya katılmaması gerektiği savunmuştur.⁴⁵ Grekler için bir hayli önemli olduğunu anladığımız bu *Polis* sistemi, Romalılarca ilk zamanlar benzer sertlikle savunulmuş olsa da, daha sonra terk edilerek Greklere has bir düşünce olarak anılmıştır.

MÖ. III. yüzyılın sonunda Kartacalı Hannibal karşısında aldıkları galibiyet ile kentleşmeyi hızlandıran Romalılar, kent anlayışlarında Grekler ile beraber Etrüsklerden de etkilenmişlerdir.⁴⁶ Romalıların kent anlayışlarını; ekonomik koşullar, tebaanın ihtiyaçları ve eğlenceleri, askeri garnizonlar ve tarımsal koloniler belirlemiştir. Romalıların anlayışları bu noktada “Şehir”sel özelliklere yakın görünmekteydi. Örneğin, Paul Stephenson'un belirttiğine göre Romalılar her kentin kendi kimliği, tarihi ve vatandaşlığı olduğunu düşünüyorlardı.⁴⁷ Zaman içinde düşüncelerini daha da ileri götürerek savaşlarda başarılı olan komutan ve idareciler ele

⁴⁴ Bookchin, *Kentsiz Kentleşme*, s. 113-114.

⁴⁵ Owens, *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*, s. 4.

⁴⁶ David Nicholas, *The Growth of the Medieval City; From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century*, London, 2014, s. 4-5; Owens, *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*, s. 101-116; Mumford, *Tarih Boyunca Kent...*, s. 244-253; Finley, *Antikçağ Ekonomisi*, s. 154; Sviatoslav Dimitriev, *City Government in Hellenistic and Roman Asia Minor*, Oxford 2005, s. 189-217; Sabahat Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları; I. Kısım Cumhuriyet Kısımı*, Ankara 2018, s. 119-125; Kathryn Lomas, *Roma'nın Yükselişi; Demir Çağı'ndan Kartaca Savaşlarına (M.Ö. 1000 – M.Ö. 264)*, trc. Uzun Can Ardal, İstanbul 2022, s. 347-387; Mary Beard, *SPQR; Antik Roma Tarihi*, trc. İrem Sağlamer, İstanbul 2018, s. 169-209.

⁴⁷ Paul Stephenson, *Yeni Roma; Doğu'daki Roma İmparatorluğu (395-700)*, trc. Bahattin Bayram, İstanbul 2023, s. 110.

geçirilen bölgelerdeki kentlere “Roma”lı bir tarz vererek kentlerini anlamlandırmışlardı.⁴⁸ Bu yaklaşımları Roma kentlerini şehir olarak düşünülmesini de sağlamıştı. Öyle ki sosyallik ve fikri üretimleri ile “şehir”sel özelliklere yakın bir çizgideydiler. Fakat bu tutumlarını emri altındaki her kentte gösterememiş olmaları kent özelliklerinin “şehir” olarak anılamayacağını bize kanıtlamaktadır. Her ne kadar yol sistemleri ve sosyallik açısından gelişim kaydedecek materyallere ve kurallara sahip olsalar da Roma kentleri bu özelliklerini şehir olacak mahiyette bir gelişim olarak göstermemişlerdi. Örneğin, kentlerinin kendi kimliği olduğu düşüncesi bir anlamda Grek kent sisteminden kalma bir anlayıştı. Romalılar, sonradan bu sistemi kendi tarzları ile yeniden şekillendirmişlerse de sistemin getirdiği farklı kurallar dolayısıyla birçok problem yaşamışlardı. Bu problemler de onların kentlerini şehir olacak özelliklere taşıyamamıştı. Yine de bu durum onların kentleri olduğu gibi bıraktıkları anlamına gelmiyordu.

Romalılar Avrupa coğrafyasında güçlü pozisyona geldikleri süreç içinde, kentlere Grek anlayışından farklı bakış açıları getirdi. Greklerin kentli vatandaş anlayışına göre; kent tebaasının Grek topraklarında doğma şartı çok önemlidir. Ortak ata kültüründen hareket eden Greklere göre; kişi bir kente göçmez, doğuştan o kente bağlı kabul edilirdi. Başka kentlerde yaşayanlar ya da kente göçenler yabancı sayılırdı, bu kimseler çok ender durumlarda *polis*in yönetimine katılma sorumluluğuna ve hakkına sahip tam vatandaşlar olarak kabul edilirdi.⁴⁹

İlk dönemlerde Romalıların kentliye verdiği değer Greklerin yaklaşımıyla benzer özellikler taşıyordu. Ancak Roma’nın zamanla büyümesi ve yönetim olarak otoritesinin artmasıyla bu durum değişti. Devletin sınırları içerisindeki her birey bulunduğu kentin ya da eyaletin yurttaşı olsa da sadakatini merkezde konumlanan Roma yönetimine borçlu olan kişi haline geldi. Her ne kadar Roma’nın devlet anlayışı çoğu zaman baskın bir unsur olarak yurttaşının üzerinde etkisini gösterse de bu anlayış sonradan hâkim düşünce haline gelmemiş ve sınırdaki insanlar da kendilerince kent

⁴⁸ Nicholas, *The Growth of...*, s. Aynı yer; Leland M. Roth, *Mimarlığın Öyküsü; Öğeleri, Tarihi ve Anlamı*, trc. Ergün Akça, İstanbul 2002, s. 265-271, 301-306; Owens, *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*, s. 75-95.

⁴⁹ Murat Aykaç Erginöz, *İlkçağ’dan Günümüze Mimarlık ve Şehircilik Tarihi*, İstanbul 2021, s. 30; Roth, *Mimarlığın Öyküsü...*, s. 265.

anlayışları geliştirmişlerdi.⁵⁰ Fakat yine de zamanla Roma kenti başkent olarak diğer Roma yönetimi altındaki kentlerden üstün vaziyete gelmişti. Bu durum sonrasında Roma kenti yanında ikincil üstün vaziyetli kentler de (Kudüs, Ravenna vs) ortaya çıkmıştı.

Romalıların kentlerine yönelik bu yaklaşımlarıyla Roma yönetimi ve dolayısıyla kent sistemi, Geç Antikçağ döneminde *Pax Romana*⁵¹ uygulaması ve çeşitli ekonomik, siyasi vs. nedenler neticesinde MS. III. yüzyıl krizi yaşamış ve buna bağlı olarak kent anlayışlarında değişimler görülmüştür. Bu dönemde önceden beri kendi kimliğini oluşturan kentler, sakinlerinin uğraşları sonucunda diğer kentler ile rekabet ve üstün olma isteği üzerine gelişmiş, ortaya çıkan mücadeleler kent insanların birbirlerinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Peter Brown'ın ifadesine göre “*toplumun yarısı diğer yarısının yaşayış tarzından tamamen habersiz bir duruma gelmişti.*”⁵² Kentler arasındaki bu rekabet durumu savunmada zafiyetlere neden olmuş ve sınırlarda bulunan Germen kavimlerinin kentlere yönelik saldırılarını da arttırmıştır.⁵³

Yapılan saldırılarla kentler, savunma amaçlı bir anlayış etrafında şekillenmiştir.⁵⁴ Bu noktada halkın yöneticilerden savunma noktasında beklenen desteği görememeleri, onlara bu yeni istilacılarla anlaşmaktan başka yol bırakmamıştı. Neticede yapılan saldırılarla kentler, uzak durulması gereken yerler olarak anılmaya başlamıştı.

Batı Roma yönetiminin içinde bulunduğu bu zafiyet ve saldırılar karşısında kent anlayışlarına yönelik topraklarında yaşayan başka grupların birtakım yaklaşımlar geliştirdiklerini görmekteyiz. Sınır dışında bulunan çeşitli kavimler (Germenler ve Türkler) ve sınırların içinde bulunan Hristiyanlar, Batı Roma İmparatorluğu'nun son

⁵⁰ Mortimer Wheeler, **Roma Sanatı ve Mimarlığı**, trc. Zeynep Koçel Erdem, İstanbul 2016, s. 25.

⁵¹ Roma Barışı; MÖ. 27 MS. 180 yılları arasında ilk İmparator Augustus Ceaser tarafından başlatılan İmparator Commudus dönemine kadar süren uzun soluklu barış dönemidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Oktay Akşit, **Roma İmparatorluk Tarihi**, İstanbul 1985, s. 50.

⁵² Peter Brown, **Geç Antikçağ Dünyası**, trc. Turhan Kaçar, İstanbul 2017, s. 70.

⁵³ Herwig Wolfram, **Germenler; Kökenleri ve Roma Dünyasıyla İlişkileri**, trc. Tuğba İsmailoğlu Kacı, İstanbul 2020, s. 65-77; John B. Bury, **Barbarların Avrupa'yı İstilas**, trc. İslam Kavas-Yusuf Akbaba, İstanbul 2020, s. 31.

⁵⁴ John Rich, **Geç Antikçağ'da Kent**, trc. Suna Güven-Ertuğrul Güven, İstanbul 1999, s. 4. Karş. Mumford, **Tarih Boyunca Kent...**, s. 294-295; Nicholas, **The Growth Of....**, s. 11.

yıllarında Avrupa kent sistemi için önemli etkilerde bulunmuşlardı. Kentlerde konuşlanan ve etkisi büyük olan Hristiyanlar taraftar toplayarak kent anlayışlarına farklı anlamlar yüklemişlerdir. Özellikle “Piskopos”⁵⁵ olarak adlandırılan din adamlarının, eski kent meclisinden miras olarak aldıkları yöneticilik vasıfları, Avrupa kent anlayışını önemli biçimde etkilemiştir.⁵⁶ Onların yetkilerini zamanla arttırmaları neticesinde kentlerde dini yapıların etkileri artmıştır.

Kent sınırlarının dışında bulunan diğer grup olan ve topluca “Barbar” olarak isimlendirilen kavimlerin hareketleri sonucunda Avrupa kent imajı, Batı Roma İmparatorluğu’nun 476’da yıkılması ile zamanla bu Germen ve Türk kavimlerinin yönetimlerinin etrafında anlamlanmışır. Germen kavimlerinin içinden sıyrılarak önemli bir güç olan Frankların kurduğu Karolenj Devleti, Charlemagne döneminde Batı Roma İmparatorluk merkezi sistemini geri getirmeye çalışırken, bir anlamda kent anlayışlarını da canlandırmaya çalışarak, kentleri özellikle ticari ilişkiler bağlamında geliştirmişti. Charlemagne’ın girişimleri başlarda başarılı görünmektedir, çünkü elde ettiği zaferler ve ticari girişimler ile döneminde Avrupa kent yapısını bir nebze de olsa geliştirmiştir.⁵⁷ Nitekim bu anlayış Charlemagne’ın ölümü sonrasında sürdürülememiş ve iç karışıklıklar neticesinde Karolenj Devleti’nin yıkılmasından sonra 962 yılında kurulan Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu döneminde değişime uğramıştır. Bu dönemde Avrupa kentleri, din ve devlet adamlarının mücadeleleri arasında hayatta kalmaya çalışarak anlam kazanmıştır.⁵⁸

⁵⁵ “Hristiyan” Dinsel bir bölgeyi yöneten en üst aşamadaki papaz. Katolik kilisesinin başkanı olan Papa, bir piskoposlar piskoposudur ve Roma Piskoposu adıyla da anılır. Sözcük, Grekçe gözetken (nezâret eden) demektir. Protestan kilisesinde de deyim aynı anlamda kullanılır, bu disiplin içinde Papa durumunda olana Başpiskopos denir. Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, s. 411.

⁵⁶ Nicholas, *The Growth of...*, s. 17; Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, trc. Şadan Karadeniz, İstanbul 2016, s. 27-47; Kristina Sessa, *Daily Life in Late Antiquity*, Cambridge 2018, s. 53.

⁵⁷ Stephen Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi (M.S. 284 – 641)*, trc. Turhan Kaçar, Ankara 2016, s. 306-313; Özlem Genç, *Birleşik Avrupa’nın Mimarı Charlemagne ve Karolenj Rönesansı*, Ankara 2013, s. 23-33; Chris Wickham, *The Inheritance of Rome; A History of Europe from 400 to 1000*, London 2009, s. 375-405; Margaret Deanesly D. Litt. M. A., *History of Medieval & Modern Europe in Eight Volumes, Volume I; A History of Early Medieval Europe from 476 to 911*, London 1969, s. 260-377; Işın Demirkent, “Frank”, *DiA*, C. XIII, İstanbul 1996, s. 173-176.

⁵⁸ Peter H. Wilson, *The Holy Roman Empire; A Thousand Years of Europe’s History*, London 2017, s. 19-77; Barbara Stollberg-Rilinger, *Kutsal Roma İmparatorluğu*, trc. Mete Tuncay, İstanbul 2020, s. 20.

Karolenj Devleti'nin son dönemlerinde görülen Viking saldırıları ve Müslüman akınlarının oluşturduğu kriz neticesinde Avrupa kentleri, belli bölgelerde Feodal liderlerin kontrolü altına da girmişti. Karolenj Devleti'nin son dönemleri ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun ilk yıllarında kentler, tıpkı III. yüzyıl krizindeki gibi daha çok savunma etrafında anlamlanmıştı. Bu süreçte kentlerin yönetimi tamamıyla piskoposların eline geçmiş, böylece bir anlamda Roma kent geleneği de korunmuştur.⁵⁹ Çünkü Piskoposlar son Roma meclis üyelik tecrübelerini nesilden nesile aktarmayı başararak kent sisteminin yönetim ve ticari yükünü kendi girişimleri ile sürdürmüştür. Bununla beraber piskoposlar, kentlerine yönelik saldırılardaki yaptıkları arabuluculuk girişimleri de kentlerin anlamlanması noktasında onları kentlerle bağdaşık hale getirmiştir. Bir gezginin V. ile X. yüzyıl arası Avrupa kentlerine yapacağı bir gezide karşısına çıkacağı ilk kişi, kenti temsil eden piskoposlardı.

Öte yandan piskoposların Avrupa kentlerindeki yönetimi bir süre sonra dönemin hükümdarları ile paylaşımları neticesinde problemler çıkmaya başlamış ve Kilise bu dönemde gücünü arttırma noktasında piskoposlarla beraber hareket etmişti. Bununla birlikte Birinci Haçlı Seferi öncesi dönemde ticari hareketlerle görülen kent canlanması, kentlerin savunma anlayışı ile beraber ticari merkezler olarak da görülmesini sağlamıştı. Avrupa kentlerinde bulunan üç sınıfa (Yönetenler, Savaşanlar ve Hizmet edenler) "Tüccarlar" ın eklenmesi ile oluşan bu anlayışla, kentlerde özgürlükçü düşüncenin tohumları da atılmıştır.⁶⁰

Eski Toplamların kent anlayışına genel olarak bakıldığında ilk dikkati çeken husus, Grek kent sisteminin temel alınarak Avrupa kent anlayışının oluşturulduğudur. Her ne kadar Romalılar kentlere kendi kültürlerini empoze etseler de temel Grek kent özelliklerini muhafaza etmişlerdir. Diğer taraftan dikkatimizi çeken bir diğer husus, Avrupa kentlerinin gelişimine piskoposlarla birlikte etki eden Germen yönetimlerin

⁵⁹ Dönemle ilgili çok seyrek metinlerde kullanılan bazı terimlerin-ki bunlar "*Consules, Curia, Senatus, Libertas Romana* gibi"- görüşlerini kanıtladığı inancında olan araştırmacılar, Batı Ortaçağ'ında görülen yeniden kentleşmeyi her bakımdan Roma kentlerinin bir devamı ve uzantısı olarak kabul etmektedirler. Korkut Tuna, **Toplum Açıklama...**, s. 73.

⁶⁰ "Çünkü hem muharip hem rahip

Çalışanın sırtından geçinir." Ayrıntılı bilgi için bkz. Leo Huberman, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, trc. Murat Belge, İstanbul 2017, s. 11-26.

Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra hukuki olarak Roma İmparatorluğu kentlerindeki vatandaşlık anlayışını devam ettirmeye çalışmasıdır. Bunu yaparken kendi hukuki kuralları ile harmanladıkları Roma Hukuk sistemini uygulamaya çalışan Germen yönetimler, hâkim oldukları kentlerdeki az sayıda bulunan ticaret erbabına yönelik tutumları ve vergi konusundaki yaklaşımları ile vatandaşlık anlayışını sürdürmek istemişlerdir. Fakat Germenlerin kendi iç kuralları ile birlikte sürdürdükleri bu anlayış, kentlerde yaşayan insanlara yönetime Roma İmparatorluğu dönemindeki gibi fikri bir katkı imkânı vermemiştir. Bu nedenle, kentlerdeki fiziki ve nüfussal değişimler ve İmparatorluğun yıkılmasından sonra kurulan yeni yönetimler kendi kuralları ile harmanladıkları Roma hukukunu kentlerde uygulamaya çalışmışlarsa da dönemin insanların görüşlerinde Avrupa kentleri İmparatorluk kent anlayışını tam olarak sağlayamamıştır. Bu noktada kentlerde İmparatorluk yönetim sistemi, Geç Antikçağ'da son Roma kent meclis üyeleri olmaları sebebiyle piskoposlar eliyle yürütölmeye çalışıldıysa da özellikle XI. yüzyılda Kilise-Devlet mücadelesinin zirveye ulaşması nedeniyle kentler III. yüzyıl sonrasındaki korunma ve ticari özellikleri ile anlamsal durumlarını değıştirmekmemiştir. Bunda bir başka etken de fikri üretimi gerçekleştiren kent sakinlerinin saldırılar sebebiyle kentleri terk etmeleridir. Kentlerdeki bu düşünsel eylemin yokluğu Avrupa kent insanını uzun süre etkileyen bir gerileme meydana getirmiştir. Kentlerin bu düşünsel eksikliğini Endölös kentlerindeki Müslüman filozoflar doldurmuşlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA KENTLERİNİN FİZİKİ TEMELLERİ VE YÖNETİMLERİ

2.1. Kentlerin Fiziki Yapısı

Kentlerin plan ve yapısal olarak görünüşlerine dair temellendirmelerde günümüz dünyası kentleri de dâhil ortaya atılan teoriler, en az köken ve tanımları kadar çeşitliliğe sahiptir. Kentlerin fiziki yapılarının, dönemsel hadiselerle dinamik olmasıyla birlikte ağır bir gelişim sergileyen ve tekrara düşen bir düzen içinde kaldığı görülmüştür.

2.1.1. Kentlerin Kurulduğu Yerler

Tarih içinde hadiselerin yönlendiricisi göreviyle birlikte yönetsel hadiselerin sahnelendiği mekân olarak kentler, Tarih biliminde önemli bir noktada bulunur. Ayrıca siyasi etkileri ve insanlığın sosyal gelişimindeki temel yerleşim birimlerine sahipliğiyle konumlandırıldıkları yerlerin seçimi bakımından önemli görülmüşlerdir. Hatta denilebilir ki kentler kuruldukları yerler ve buralardan çevrelerine yaptıkları ile günümüz dünyasını dahi etkilemeyi başarmışlardır.

Teorisyenler kentlerin kurulum sürecini genel olarak insanoğlunun sosyal, dini, ekonomik ve siyasi yaklaşımları üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Örneğin, mesken ile ailenin yaşam koşulları üzerinden ilerleyen Göney, ilk kentlerin fiziki özelliklerini yaşama, yatma, çalışma, yemek vs. ihtiyaçlardan hareketle köprü veya tünellerle eşleştirerek açıklamıştır.⁶¹ Buradaki yaklaşımda kent-köy ayrımı bağlamında hareket eden Göney, yaşamsal önemdeki ihtiyaçları kentlerde görülen köprü ve tüneller gibi yapılarla eşleştirmiştir. Bir diğer kent teorisyeni Akşeker ise Göney'in temel insani ihtiyaç yaklaşımının aksine, kale-kent üzerinden ilk kentlerin fiziki yapılarına dair siyasi ve dini bir yaklaşım sergileyerek, kale etrafındaki gelişimin kentlerin fiziksel başlangıcı olduğunu iddia etmiştir. Bununla birlikte Akşeker, kalelerin zamanla

⁶¹ Süha Göney, *Yerleşim Coğrafyası; Şehir Coğrafyası*, C. II, İstanbul 2017, s. 8.

saraylara dönüştüğünü de belirtmiş ve bu yapının Greklerin Mezopotamya kentlerinden esinlenerek kendi kentlerine taşıdıkları iddiasında da bulunmuştur.⁶² Her ne kadar bu yaklaşımın ilk İmparatorlukların ortaya çıkması ile paralel bir noktası bulunsa da Grek kentlerine geçişinin tam olarak nasıl olduğu hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır.⁶³

Akşehir'in Kale-Kent iddiasında köylerde ortaya çıkan artı ürün ile kökenlendirilen kent teorisinin önemli rolü olduğu görülmektedir. Çünkü dini ya da siyasi olsun bu artı ürünün üretimden çok ticaret için kullanılması beraberinde bir koruma getirdiğinden dolayı, korunaklı bir kale-kent oluşumu üzerinden bir kent meydana geliş anlayışı mantıklı gelmektedir. Yine de bu görüş tek başına kentlerin fiziki meydana gelişlerinin temellendirmesinin yapılması için yeterli değildir. Kentlerin görünümünü etkileyen başka unsurlar da mevcuttur.

İlk kentlerin fiziki görünümüleri hakkında üretilen bu teorilerle beraber teknik anlamda kentlerin ortaya çıkışı hakkında birtakım fikirler ileri sürülebilir. Fakat bunlardan önce, ilk olarak kentlerin kurulduğu yerleri dikkate almamız gerekmektedir. Çünkü coğrafya bu konuda yadsınamayacak ölçüde hayatları şekillendirmiştir. Genel olarak bakıldığında başlangıcından neredeyse günümüze kadar kentlerin kurulması için şu temel şartlar aranmıştır:

- a. Su kenarlarına, nehir ağzlarına yakınlık.⁶⁴
- b. Ormanlık bölgelere yakınlık.
- c. Önemli ulaşım yollarının kavşakları ya da yakınlıkları.
- d. Mal değişiminde kolaylık sağlayan, kısa güzergâhlı, deniz ve kara yolları.

⁶² Akşehir, **Barbar Kentler Dost Şehirler**, s. 42-44.

⁶³ Saray tarzı yapıların Doğu'dan Batı'ya kentsel bağlantı ile geçişi konusu da benzer belirsizlikleri barındırmaktadır. İlk olarak Minos döneminde görülen saray yapılarının kullanımı ve adlandırılması konusu hakkında dönemin yazınsal kaynaklarının ve arkeolojik kalıntıların azlığı dolayısıyla tam olarak bilgi sahibi değiliz. Charles Gates, saray yapısının bu belirsizliğinden dolayı bu yerlerin kraliyetten ayrı tutularak değerlendirilmesi gerektiğini ve Sarayların çeşitli işlevler içeren büyük bir mimari kompleks olduğunu belirtmiştir. Charles Gates, **Antik Kentler; Antik Yakınoğu, Mısır, Yunan ve Roma'da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi**, trc. Barış Cezar, İstanbul 2024, s. 175-182.

⁶⁴ "Deniz kıyıları, nehir ve göl çevreleri ile vadiler, insan yerleşimleri için en elverişli sahalardır. Bütün gelişmiş kültürler burada doğmuştur. Nitekim Mısır kültürü Nil'in; Mezopotamya kültürü ise Fırat ve Dicle'nin eseridir. Ayrıca Hint kültürü Ganj ve Brahmaputra nehirleri sayesinde gelişmiş, Avrupa kültürünün gelişiminde de Tuna, Ren, Elbe ve Po gibi nehirlerin büyük rolü bulunmaktadır." Eroğlu, **Metodolojik Bir Bakış Açısıyla Tarih ve Mekân**, s. 3; Ayrıca bkz. İbn Haldun, **Mukaddime**, C. II, s. 636.

- e. Topraktan elde edilen çeşitli ham madde ve cevherlerin bulunduğu bölgeler.⁶⁵

Listedeki maddeler zamanla değişime uğramışsa da tarihsel gelişimleri içinde kentlerin kurulduğu noktaların belirlenmesinde temel kıstaslar olmuşlardı. Maddelerde görüldüğü gibi temel insani ihtiyaçlarla başlayarak köylerdeki artı ürünün temini, ticari eylemler, korunma ve kent-köy iş birliği kentlerin kurulduğu yerler açısından önemlidir. Nitekim bu maddeler her zaman yukarıdaki gibi bir sıralama içinde değildi. Kentlerin kurulduğu yerlerde zaman içinde değişen ihtiyaçlar sebebiyle bölgesel bağlamda birtakım teknik farklılıklar görülmüştür. Örneğin, Antik ve Ortaçağ'da kurulan kentlerin bazıları, nehrin yatağına paralel bir konumda arada bir sur olacak şekilde kapı yönleri nehre doğru inşa edilmiştir. Diğer taraftan bazı kentler de engebeli arazilere, tepelik bölgelere ya da dağ yamaçlarına kurulmuştur. Kuşkusuz bunda savunma ihtiyacı ana yönlendiriciydi.

Antik ve Ortaçağ döneminde görülen tepelere ve arazilere yapılan kentlerde; tepenin en üst noktası merkez olmak üzere bir yol ağı oluşturulup, bu yol ağını birbirine bağlayan tali yol sisteminin, arızalı alanların eğim ve yükselti özelliklerinin etkisinin hesaba katılarak düzenlendiği görülmüştür. Genellikle topoğrafik haritalarda eş yükselti eğrilerini takip eden bu ikincil derecedeki yollarla tepelere konuşlanmış kentler, tepelik sahanın üst tarafına yönelen yol şebekesi ve bunu iç içe geçmiş halkalar şeklinde kesecek biçimde planlanmıştır. İspanya'nın Navarra Bölgesi'ndeki "*Vitoria*" kenti Kantabr ile Pirene Dağları arasında 524 metre yüksekliğinde küçük ve basık bir tepe üzerindeki konumuyla bu konudaki eşsiz örneklerden biridir.⁶⁶ Yine Yüzüklerin Efendisi film serisindeki "*Minas Tirith*" kenti, bu tip bir kent özelliğindedir. *Vitoria*'ya yarı benzer ve arkasını dağa verir bir görünüme sahip *Minas Tirith*, *Vitoria* gibi ölçü olarak yüksek ve yönetimin bulunduğu üst tarafa doğru iç içe geçmiş halkalar şeklinde bir yol şebekesine sahiptir. Ayrıca *Minas Tirith* kentinde yukardan aşağıya doğru yönetimden tebaaya olacak şekilde görülen yapılaşmayla, bir tabakalaşma örneği de görülmektedir.

⁶⁵ Göney, *Şehir Coğrafyası*, C. II, s. 1.; Eroğlu, *Metodolojik Bir Bakış...*, s. 145-148.

⁶⁶ Eroğlu, *Metodolojik Bir Bakış Açısıyla...*, s. 147-148.

Kentlerin kuruldukları yerler için aranan şartlara bakıldığında genel olarak ulaşım pratikliği ile beraber yaşam koşullarına elverişlilik üzerine yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu şartlara saldırıların arttığı zamanlarda korunaklı bir alan da eklenmiştir. Böylece kentlerin yaşam şartlarına elverişliliği düşüncesi içerisine savunma ihtiyacı da katılmıştır. Bununla birlikte Birinci bölümde de bahsettiğimiz üzere kent-köy ilişkisi de kentlerin kuruldukları yerler noktasında önemli görülmüştür. Kentlerin bereketli ve üretime elverişli topraklar üzerinde kurulmasına önem verilirken, kentler için üretim yapacak köylerin ya da kentlerle beraber kurulacak yeni köylerin de kurulumda göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Korunmayla birlikte temel gereksinimi olan üretim ve ticareti sürdürmeyi hedefleyen kentler, temel insani ihtiyaçların temininin de kolaylaşmasını amaçlayan yerler dikkate alınarak meydana getirilmişlerdir.

2.1.2. Grekler ve Romalıları Göre Kentlerin Yapısal Özellikleri

Günümüze kadar gelen kayıtlar ve arkeolojik buluntular sayesinde MÖ. V. yüzyılda Avrupa topraklarındaki kent başlangıcını meydana getirdiği düşünülen Grek kentleri, birtakım coğrafi şartlarla birlikte şekillenmiştir. Sahilleri ve bazı vadileri dışında çok az düzlüğe sahip olan bu coğrafyada, çiftçilik ve ulaşım zor olmuştur. Mevcut şartlara çare olarak deniz yolunu kullanan Grekler, coğrafyanın getirisi olan küçük çiftlik evlerinde kazançlarını temin etmiş, fakat engebeli arazi nedeniyle kent merkezli bir ulus haline gelememişlerdir. Özellikle *Minos* ve *Miken* döneminde görülecek olan kentleşmelerdeki bu birbirinden kopuk anlayışlar, onları bağımsız politik düşünceler içerisine sokarak uluslaşma noktasında problem yaşamalarına neden olmuştur.⁶⁷ Bu problemlerin Grek kent yapısına etkisi ise “şehir-devlet”lerin ortaya çıkması şeklinde görülmüştür.⁶⁸

⁶⁷ Eroğlu’na göre Yunanistan’da topoğrafik yapıdan dolayı ekonomik ve siyasal düzeniyle otonom, dünya görüşü ve yaşam biçimiyle ise yerel özelliklere sahip *polis*ler hiçbir zaman daha büyük siyasi yapılara dönüşmemiş ve merkezleşmemiştir. Yani bölünmüş engebeli coğrafya ve dağ sıraları arasına sıkışmış küçük düzlükler, büyük bir devletin ortaya çıkmasına izin vermemiştir. Eroğlu, **Metodolojik Bir Bakış Açısıyla....**, s. 8; Ayrıca bkz. M. Roth, **Mimarlığın Öyküsü**, s. 258; Berkay, **Tarih ve Toplum**, s. 38-39.

⁶⁸ Gates, **Antik Kentler**, s. 283-284.

Öte yandan Grek kentlerinin kent-şehir ayrımı hususunda da şehir özellikleri barındırıp barındırmadıkları tartışma konusu olmuştur. Özellikle dağınık olarak ve yer yer birbirlerinden bağımsız biçimde varlık gösteren bu yerlerin şehir olarak adlandırılmasını sağlayan ölçüt sadece düşünsel katkılardır. Fakat gerek birbirlerinden uzun süre iletişim olarak kopuk olmaları gerekse de dönemsel arkeolojik ve yazınsal kaynakların azlığı Grek kentlerinin şehir olarak adlandırılması noktasında belirsizlikler oluşturmıştır. Salt düşünsel katkıları ve Sur yapılarına yaptıkları yorumlar onları kent olmaktan ziyade şehirleştirmeye yaklaştırmıştır fakat bu kentlerin tamamı ile şehir olarak adlandırılması hususunda tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Kentlere has yurttaş tanımı ile birlikte şehrin yönetsel anlamının burada temel belirsizliği meydana getirdiği görülmektedir. Yurttaşların hem köylerde hem de kentlerde yaşıyor oluşuyla birlikte yönetsel açıdan elimize geçen kaynaklarda kentleri kralların mı yoksa yerel şeflerin mi yönettiği bilgisinin tam olarak bilinmemesi bu hususun belirsiz ve tartışmalı olmasının nedenlerindendir.⁶⁹ Ama bu tartışma çalışmamızın ana konusu değildir.

Topoğrafik özellikleriyle dört ana tip bağlamında oluşan Grek kentleri üçgen yapıları bir fiziki özellik üzerine kurulmuştur. Yapılarının temeli ise “*akropolis*” (yukarı kent) ile özdeşleşmiştir. Tepe kenti olarak adlandırılan ve savunma amacıyla bir tepenin seçilmesi ile birlikte eteğinden geçen bir akarsuyun bulunması bu kent yapısının temel özelliklerindendi. Yunanistan ve Anadolu’nun Ege bölgesindeki kıyı kesimlerinde bu tür kentlere çok rastlanmaktadır. Örneğin; kaya çıkıntıları üstüne inşa edilmiş Bronz çağı kalelerinin çevresinde zamanla gelişen ve Attika ovası üzerinde yükselen “Atina” bu tip bir kenttir. Atina’daki *Akropolis* 90 metre kadar yükselen tepesi ile geniş ve doğal bir yükseltiydi.⁷⁰

Zamanla geçirdiği gelişimlerle Grek kentleri içinde dikkatleri üstüne çeken Atina, sahip olduğu *Agora* ile Grek kentlerinin karakteristik bir özelliğini barındırmıştı. Atina kentinin içinde özel evler ve dükkânları ile yapılan *Agora*, MÖ. III. yüzyılda Stoacıların ortaya çıktığı yer olarak da bilinir. Ticaret, öğrenim, politika ve din tartışmaları yapılan bu yapı, büyük kentlerde devlet işlerinin görüldüğü ve

⁶⁹ Gates, *Antik Kentler*, s. 284.

⁷⁰ Eroğlu, *Metodolojik Bir Bakış Açısıyla...*, s. 158; Gates, *Antik Kentler*, s. 341-343.

etrafında çeşitli kamu binalarının konumlandığı “Devlet Agora” sı ve ticari faaliyetlerin yapıldığı “Ticaret Agora” sı olarak iki *Agora* tipi haline gelmiştir.

Kelime olarak başlangıçta “toplanma yeri” manasına gelen *Agora*, kent-şehir bağlamında Grek kentlerini şehir olmaya yaklaştıran bir özelliktir. Siyasi yaklaşımlarla birlikte Grek kentlerinin sosyal yaşantısı üzerinde önemli etkileri bulunan bu yerde, kent sakinleri, arkadaşları ile biraraya gelerek iş yaşamları üzerine sohbet eder, dedikodu yapar, felsefi ve politik tartışmalar yürütürdü.⁷¹ Sakinleri tarafından bu konumu dolayısıyla daire şeklinde olan Atina’nın merkezindeki *Agora*, pazardan ziyade tüm evlere eşit mesafede olacak şekilde konumlanmıştı.⁷² *Agora*’nın oluşturduğu bu sosyal özellik Grek kentlerine başka özellikler de katmıştır. *Agora*’nın Grek kentleri içinde ticari yönden etkileri de mevcuttu. Burada bulunan işletmelerde; ayakkabıcılar, berberler, metal işçileri, şarap, parfüm, balık, sebze, kabuklu yemişler, atlar, giysiler, hatta çalıntı eşyalar satılırdı.⁷³

Grek kent yapısında *Agora* ile birlikte kentlerde başka üç yapının daha önde olduğunu görmekteyiz. Bu yapılar: *Agora* ile beraber anılan “*Stoa*”, tiyatro ve atletizm için kullanılan “*Stadion*” ve dini yaşantının sürdürüldüğü “*Tapınak*”lardır. *Agora* ile özdeşleşecek olan *Stoa*’nın temellerini isminden de anlaşılacağı üzere *Stoa* filozofları attığı düşünülür. Fakat burasının kurulumu filozoflardan ziyade hava şartları nedeniyle. Kentin sakinleri, sütunlarla çevrili kemerlerden oluşan *Stoa*’ya, *Agora*’da buluştuklarında meydana gelen kötü hava koşullarından korunmak için sığınmışlardı. *Stoa*’da kent sakinleri sosyalleşmeye devam ederken onlara mesleklerini icra eden zanaatkarlar, mallarını satan tüccarlar ve kadınlar eşlik ederdi.⁷⁴ Zamanla sığınma dışında filozofların dünyaya dair felsefelerini oluşturdukları yer haline gelen *Stoa*, Avrupa kent yapısının başlangıcı açısından kent-şehir ayrımı noktasında önemli bir ayrıntı olmuştur. Çünkü sosyalliğin merkezi olan bu oluşum, Endülüs Müslüman

⁷¹ Owens birkaç Grek kentinin dikdörtgen yapıda olduğunu iddia eder. Owens, **Yunan ve Roma Dünyasında Kent**, s. 75-95; Roth, **Mimarlığın Öyküsü**, s. 265-271; Nicholas, **The Growth of...**, s. 4-5; Eroğlu, **Metodolojik Bir Bakış Açısıyla...**, s. 160; Bookchin, **Kentsiz Kentleşme**, s. 115-116.

⁷² Şentürk, “Kent”, s. 132.

⁷³ MS. 200’de Athenaios şu yazdıkları ile Atina *Agora*’sındaki kaosu gözler önüne serer; “*Atina’da aynı yerde her şey satılır; incirler, üzümler, şalgamlar, armutlar, elmalar, tanıklar, güller, muşmulalar, sakatatlar, bal petekleri, nohut, davalar, muhallebiler, arı sokmasına karşı ilaç, mersin ağacı meyveleri, taksimat makineleri, süsenler, kuzular, su saatleri, yasalar, suçlamalar*” Gates, **Antik Kentler**, s. 359.

⁷⁴ Bookchin, **Kentsiz Kentleşme**, s. 117.

şehirlerindeki benzerleri dışında Avrupa kentlerinde neredeyse XII. yüzyıla kadar görülmemiştir.

Stoa'nın aksine üstleri açık bir biçimde olan ve tiyatro ile atletizm yarışmalarını barındıran *Stadion* ise diğerlerinden ayrılarak kentin sivil yaşamı üzerinde en az *Agora* kadar değerli bulunmuştur.⁷⁵ İçerisinde barındırdığı “Tiyatro”, MÖ. IV. Yüzyılın sonunda ortaya çıkmış ve Grek kentleri sakinleri için dini ritüellerin gösterimi amacıyla inşa edilmiştir. Dini ritüellerle başlayan, sonradan çeşitli farklı şekillerle devam eden tiyatrolar Roma dönemi kentlerinde de varlıklarını sürdürmüşlerdi.⁷⁶

Stadion'dan başka Grek yapıları içinde önemi ve etkileri bakımından ayrılan bir diğer yapı “*Tapınak*”lardır. Sadelik anlayışı ve dış yapılarında sanatsal izler bulunan *tapınaklar*da rahipler ve seçilmiş kişiler yaşamlarını sürdürmüştür. Alçak bir duvar ya da kenar taşıyla sınırlanmış “*Temenos*” isimli kutsal bölgeye yerleştirilen *tapınaklar*, yüzyıllar içerisinde *stoaların* ve *stadionların* kent içerisindeki geniş konumlarını ele geçirmişlerdi.⁷⁷ Dinin kutsallığının artışı ile meydana gelen bu değişim türü, Geç Antikçağ Roma kentleri ile birlikte Ortaçağ kentlerinin de ortak özelliklerinden olmuştur.

Grek kentlerinin karakteristik özelliği olan bu dört ana yapının temeli, toplumda şekilsel bir eşitlik fikriyle ortaya çıkan “ızgara planı” na dayanmaktadır.⁷⁸ Daha çok düz ovalarda kurulan kentlerde kullanılan bu planın benzer örneklerini Doğu’da kurulan ilk kentlerde de görmekteyiz. Genellikle düzenli aralıklarla uzanan sokakların belirli yerlerde kentin başka sokakları ile dik açılarla kesişmesi şeklinde bir görüntüye sahip olan bu plan tepe kentlerde kullanılmamıştır.⁷⁹ Coğrafi özelliklerinin izin vermediği bu plan, Grek kentlerinde daha çok düz ovalarda görülmüştür.

⁷⁵ Tiyatroya gitmek topluluk ruhunun bir kutlanması olup içinde barındırdığı oyunlar salt eğlence amaçlı olmayıp, politik eğitime de katkı sağlıyordu. Sahne düzeninin açık planlaması sayesinde, seyirciler kentlerinin manzaralarını seyrederek “*İnsan ve doğanın tüm görünür evreni tek bir düzen içinde bir araya gelebilirdi.*” Erginöz, **Mimarlık ve Şehircilik Tarihi**, s. 31.

⁷⁶ Gates, **Antik Kentler**, s. 364-366.

⁷⁷ Roth, **Mimarlığın Öyküsü**, s. 297-298; Erginöz, **Mimarlık ve Şehircilik Tarihi**, s. 31.

⁷⁸ Eroğlu, **Metodolojik Bir Bakış Açısıyla...**, s. 159.

⁷⁹ Gates, **Antik Kentler**, s. 79, 368.

Grek kentlerinin fiziki özellikleri, yukarı kente sığmayan halkın tepenin eteklerine yerleşmesiyle yapılan “tepe eteği” kentleri şeklinde topoğrafik olarak ikinci tip kent özelliği kazanmıştır. Bu kentlerde savaş ve saldırı gibi acil durumlarda, halk akropole sığınarak korunmuştur. Bununla birlikte zirai amaçlar ve savunulması kolay olması için kıyıdan birkaç kilometre içeride kurulan bu kentler, deniz ticaretinin ve kıyı taşımacılığının artmasıyla kentin adıyla anılan limanlar haline gelmiştir. Greklerin tasarladığı bu kent yapıları, Kolonist Grekler ile halkın birbirlerinden uzaklaşmasına neden olmuştur.⁸⁰

Greklerin kent anlayışında Atina örneğinden farklı olarak kolonizasyon anlayışının getirdiği bir diğer kentleşme türünde, sıfırdan planlama ile düzenli ve hafif “ızgara” planlı kentler ortaya çıkmıştı. Plan içerisinde yer alan ve kent insanlarının yaşamlarını geçirdiği evlerin mimari özellikleri ise MÖ. IV. yüzyıla kadar özensiz bir vaziyette kalmıştı.⁸¹ Owens’a göre; bu dönemde kentin fiziksel özellikleri -iyi yapılmış evler, duvarlar, rıhtımlar, diğer yapılar ve hatta bir ölçüde konumlandığı alan- ikincil önemde görünürdü. Burada amaçlanan durum, yapıların toplumun yararına olmasıydı.⁸²

Grek kentlerinin fiziki görünümleri hakkında coğrafyayla beraber filozofların düşüncelerinin de bir hayli önemli olduğu görülmektedir. İdeal kentin nitelikleri üzerinde duran filozoflar içinde özellikle Aristoteles ve Platon’un fikirleri dikkat çekicidir. Platon, tapınakların *Agora* çevresinde kentin ve merkezin saflığını koruması amacıyla koruyucu bir çember şeklinde olması üzerinde durmuştur. Ona göre; günümüz anlayışında “işini evine yakın bul” söylemine benzer biçimde; kamu

⁸⁰ Eroğlu, **Metodolojik Bir Bakış Açısıyla...**, s. 158-159.

⁸¹ Ev, küçük çakıl taşlı, üstü açık bir avlu, avluya açılan bir dizi odaya sahipti. Tek katlı bu evlerin genellikle açık orta avlu yönünde, içe doğru eğim kazanan çatıları vardı. Tipik olarak bunlar, güneşten ve rüzgârdan korunaklıydı. Roth, **Mimarlığın Öyküsü**, s. 297.

⁸² Phocis’in küçük kenti *Panopeus* üzerine Pausanias’ın yorumları Grek ve MS. II. Yüzyıl Roma kent yapısını gözler önüne serer. Pausanias “*Hiçbir devlet yapısı, tiyatrosu ve Pazar meydanı olmayan, su başındayken akar suyu bulunmayan, halkı bir sel yatağının kıyısında dağ kulübelinde yaşayan Panopeus nasıl bir kent olarak görülebilir.*” Owens’a göre Pausanias’ın sözleri bir eski Grek kavramı olan, topluluk olarak polis düşüncesi ile Romalıların yurttaşların maddî olarak iyi yaşamlarının sağlanmasına verdikleri önem arasındaki karşıtlığı ortaya çıkartmaktadır. Owens, **Yunan ve Roma Dünyasında Kent**, s. 2-3; Stephenson, **Yeni Roma**, s. 110-111.

görevlilerinin evleri ve mahkemeler kutsallıklarından ötürü tapınaklarla yakın ilişki içerisinde konumlanmalıdır.⁸³

Aristoteles ise “*Hippodamos yöntemi*” olarak adlandırılan kent planına yakın fikirler belirtmiştir. MÖ. V. yüzyıl başlarında Söke Ovası’nın Balat yakınlarındaki bir yerleşimde kent planına yeni bir tasarım getiren Hippodamus’un adıyla anılan bu plan; birbirini dik açılarla kesen sokak ve cadde sistemlerinin arasında kalan alanlarla, kare veya dikdörtgen grid (yapı adası) ve gridleri bölen sokak ve cadde sistemlerini “ızgara” şeklinde tasarlanmıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere görünüm olarak dama ya da satranç tahtasına benzeyen bu kent planı, Ege kültürünün yayıldığı bölgelerde uygulanıp geliştirilmiştir. Bu plan sayesinde kent devleti ile toplumsal sınıflar geometrik bir bütünlük içerisinde muhtelif kısımlara bölünmüş, surlarla çevrili olarak ikâmet, ticaret, kültür ve yönetim alanlarını birbirine bağımlı hale getirmiştir.⁸⁴ Bu özelliğinden ötürü Aristoteles, eski savunma sistemi ile beraber her iki yöntemin birleşimiyle hem güvenliğin hem de estetik görüntünün önemi üzerinde durmuştur.⁸⁵

Grek kentlerinin fiziki özellikleri üzerine filozoflarla birlikte dini kesim de birtakım fikirler üretmişti. Sonradan Romalılarda da görülecek olan bu dini fikirler, dinin kentler üzerindeki yoğun ilgisini gözler önüne sermektedir. Örneğin, hem Grekler hem Romalılar, kentlerin fiziksel özellikleri bağlamında yeni bir kent kurmadan önce tanrıların onayına çok önem vermişlerdir. Grekler, bir koloni gönderme kararı aldıklarında, koloni yerleşimcileri ana kentlerinden ateş alırlar ve kutsal yeminler ile yeni koloniyi ana kente bağlarlardı. Genelde kentin kurucusu tanrılaştırılır ve onun çevresinde bir kahraman kültü yaratılırdı. Grek kentlerinde görülen bu dini kült uygulamalarının bir anlamda kentler arasında bir bağlantı oluşturduğunu düşünen Gates, birbirlerinden yönetsel açıdan kopuk bir yaşam biçimine sahip Greklerin, dini kültür sayesinde bir ortaklık kurduğunu belirtmiştir.⁸⁶

⁸³ Owens, **Yunan ve Roma Dünyasında Kent**, s. 3-4.

⁸⁴ Eroğlu’na göre; Izgara planının ilk örnekleri Ortadoğu ve Uzakdoğu’daki kentlerde *görünmektedir*. Hippodamus bu kent planını toplumsal ve mekânsal kontrol arasında bir ilişki oluşturmak için kullanmıştır. Eroğlu, **Metodolojik Bir Bakış Açısıyla...**, s. 160-161.

⁸⁵ Owens, **Yunan ve Roma Dünyasında Kent**, s. 5; Roth, **Mimarlığın Öyküsü**, s. 270.

⁸⁶ Gates, **Antik Kentler**, s. 277-297, 321-338.

Romalılar ise, mirasını aldıkları Etrüsk ritüeli ile birlikte; kuracakları kentlerin insanlarını himaye altına alarak kentin çeperini tunç bir saban ile belirler, sabanın izinin kentte yaşayacak olanlara yeraltı dünyasının tanrılarına karşı kutsal bir himaye sağladığına inanırlardı. Kentin merkezi yere kazılan ve içine kurbanların konduğu dairesel bir çukur ile belirlenir ve sonrasında Jupiter, Juno ve Minerva'ya adanan bir tapınak kurulurdu.⁸⁷

Greklerin kent yapılarından farklı özellikler barındıran Romalılar, kentlerini dikdörtgen bir fiziki form üzerine inşa etmişlerdi. Romalıların egemenlik anlayışı da kentlerin görünümünü Grek kentlerinden ayırmıştır. Romalı kentlerin karakteristik özelliği olan bu kent planında, Grek kent ızgara planından askeri kampların planına dayanan kuzey-güney ekseninde *Cardo* ve doğu-batı ekseninde uzanan *Decumanus*⁸⁸ isimli iki geniş ana caddeli bir ızgara plan üretilmiştir.⁸⁹ Bununla birlikte gerek plan gerekse de fiziksel anlamda Roma Kentlerinin özellikleri Vitruvius tarafından yapılmıştır. Vitruvius'un müdahalelerinden önce ilk kentleri olan "Roma"nın ortaya çıkışı ve kuruluşu hakkında günümüze kalan kalıntılar ve kaynak eksikliği dolayısıyla tam bilgi veremiyoruz. Roma'nın ilk özelliklerini veremediğimiz gibi kurucu iki kardeşten hangisinin kentin meydana getirilişinde direkt dahil olduğu hususu da belirsizliğini korumaktadır.⁹⁰ Roma yönetiminin kentleri hakkında detaylı malumatlarına dair bulduğumuz ilk kaynak Vitruvius olduğu için Roma dönemi kentleri hakkındaki bilgileri vermeye bu zeki mimarın yaklaşımları üzerinden başlıyoruz.

Romalılara ilk olarak kentlerin sağlık koşullarına uygun bir coğrafyada kurulması gerektiğini belirten Vitruvius; kentlerin kurulacağı bölgede sis ve buz olmaması, ikliminin ılıman olması, bataklık havaliden mümkünse kaçınılması gerektiğini belirtmiş, kentlerde yaşayanların bünyelerinin sağlığını önemli kılan bir plan üzerinde durmuştur.⁹¹ İklim koşullarını da dikkate alan Vitruvius, soğuk

⁸⁷ Owens, **Yunan ve Roma Dünyasında Kent**, s. 10.

⁸⁸ Bir Roma kentinin ana doğu-batı sokağı; *cardo* ile dik açıyla kesişir. Gates, **Antik Kentler**, s. 554.

⁸⁹ Nicholas bu planın temellerini Etrüsklere bağlamıştır. Nicholas, **The Growth of...**, s. 5; Roth, **Mimarlığın Öyküsü...**, s. 269-271; Erginöz, **Mimarlık ve Şehircilik Tarihi**, s. 44;

⁹⁰ Gates, **Antik Kentler**, s. 435.

⁹¹ Vitruvius'dan yıllar sonra yaşayan İbn Haldun da şehirlerin kuruluşunda sağlığa dikkat edilmesini önemle vurgulamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Haldun, **Mukaddime, C. II**, s. 636.

rüzgârların rahatsız edici, sıcak rüzgârların halsizleştirici ve nemli rüzgârların da sağlıksız olduğunu göz önünde bulundurarak kentteki ara sokaklarda rüzgârın engellenmesini önemli bulmuştur. Temel sağlık koşullarının sağlanmasından sonra kulelerin ve kent duvarlarının da üzerine yaklaşımlarda bulunan Vitruvius, özellikle düşmanı değişik noktalardan izleyebilmek amacıyla daire biçiminde bir kent planı üzerinde durarak belirgin açılardan ziyade düşmanın işini zorlaştıran bir sistem oluşturmuştur.⁹² Vitruvius'un Roma kentlerine olan yaklaşımlarını genişleme dönemi sonrasında yazdığı anlaşılmaktadır. Çünkü ilk dönemlerde Roma ve çevresinde hâkimiyet kuran Romalılar, genişleme ile birlikte yeni kentler ele geçirmiş ve sonrasında da gittikleri yerlere kendi kentlerini kurmuşlardır. Vitruvius, bu deneyimlerden elde ettiği kazanımlar ile kentlere dair bahsettiğimiz pratik fikirlerini üretmiş görünmektedir.

Vitruvius'tan başka Roma kentleri üzerine düşünen başka kimseler de mevcuttu. Onun dışında Roma kenti üzerine çeşitli fikirler üreten mimarlar da olmuştu. Örneğin, mütevazı boyutlu, basit planlı modellere sahip ve bu halleriyle düzensiz bir biçimde yayılan ana "Roma" kentinin "dikdörtgen" yapısı, mimar Hygenus'un deyimiyle ideal anlamda 500 metreye 800 metre olmalıydı. Hygenus'un bu tasarısında "sur" unsurunun katkısı büyüktü, çünkü bu ölçüler sebebiyle sur güvenliği daha da arttırılmaktaydı.⁹³ Surlara olan yaklaşımla birlikte Greklerle Romalıların kent iç planları da farklılıklara sahipti.

Roma kent yapısında Greklerden farklı biçimde merkezi *Agora*'dan *Forum*'a taşıma işlemi yapılmıştır.⁹⁴ *Forum*; onu çevreleyen ve şeklini veren "*Curia*", kent ofisleri ve adli davalara bakılan "*Basilica*" ile birlikte çeşitli tapınakların kamu yapıları içinde bulunurdu. Tıpkı *Agora*'da olduğu gibi stoacıların *Forum* içinde de önemli konumları olmuştur. Fakat *Forum*'u *Agora*'dan ayıran özelliği; açık mimari

⁹² Vitruvius'un kent-sağlık ilişkisi hakkında şu satırları önemlidir; "*Güneş doğarken sabah meltemleri kente estiğinde, buna aniden astıran sisler eklendiğinde, bu sislere bir de bataklıkta yaşayan canlıların zehirli soluğu karışıp rüzgârlarla kent sakinlerinin bedenlerine üflendiğinde o yeri hastalıklı kılacaktır.*" Vitruvius, **Mimarlık Üzerine**, s. 36-37, 46; Eroğlu, **Metodolojik Bir Bakış Açısıyla...**, s. 163.

⁹³ Mumford, **Tarih Boyunca Kent**, s. 248.

⁹⁴ Vitruvius, **Mimarlık Üzerine**, s. 55; Nicholas, **The Growth of...**, s. 4; Erginöz, **Mimarlık ve Şehircilik Tarihi**, s. 47.

tanımı ve ekseninin bir ucunda yer alan bir Jüpiter tapınağının hâkim ve genellikle dikdörtgen şekilli olmasıydı.⁹⁵ Nitekim şeklen görülen farklılık kent sakinleri için buranın sosyal amaçlı kullanımı ihtiyacını değiştirmemişti.

Yönetim yapılarından kent sakinlerinin evlerine geçildiğinde ise Romalılarla alakalı daha fazla ayrıntı görülmektedir. Roma Kent sakinlerinin evleri Cumhuriyet döneminde “*Domus*” olarak adlandırılırdı. Ancak bu yerleşim şekli İmparatorluk dönemi artan nüfusla beraber iç avlulara açılan, üç ya da dört katlı büyük bloklardan meydana gelen apartman (*Insula*) sayılabilecek yapılarla çeşitlenmiştir. Cumhuriyet kentlerinin evleri olan *Domus*, hane halkının özel yaşam birimi olmakla beraber bulunduğu yerin sosyo-ekonomik yapısına da katkıları olmuştur.⁹⁶

Roma kent sakinlerinin evleri Cumhuriyet döneminde yapısal açıdan birtakım farklılıklar yaşamıştı. Billur Tekkök Karaöz’ün ifadesine göre, günümüz apartman yapılarına benzer özellikler barındıran *Insula*’lar Cumhuriyet döneminden itibaren çimento ile yapılmaya başlanmış ve katmanlı yapısıyla dünyadaki ilk apartman örneği olmuştur.⁹⁷ İlk örneklerini Roma ve Ostia kentlerinde gördüğümüz *Insula*’lar organize kent yaşamı için vazgeçilmez yapılar haline gelmiştir. Fakat bu çok katlı yapı zamanla yadırganmış, günümüze benzer şekilde, apartmanlarda yaşam ilişkilerinin bozulmasıyla birlikte komşular birbirleriyle konuşmaz bir hale gelmişti.

Roma kentlerinde, ev yapılarından başka Cumhuriyet dönemi ile başlayan halka açık bahçeler de görülmüştü. Özellikle İmparator Augustus’un karısı Livia adına

⁹⁵ Nicholas, **The Growth of..**, s. 4; Owens, **Yunan ve Roma Dünyasında Kent**, s. 102; Roth, **Mimarlığın Öyküsü**, s. 300-301.

⁹⁶ Roma Cumhuriyet döneminde ailenin sosyal hiyerarşideki konumunu da yansıtan *Domus* tipi evleri *atrium* isimli avluya sahip olup, evin sahibi (*patronus*; *pater familias*) iş yapacağı kişileri (*clientes*) kapıda *ianitor* tarafından karşılatır ve avludaki koridordan (*fauces*) girmeleri ile evin avlusunda bizzat karşılar. Eve giren ziyaretçiler orada avlu ve yan kanatlarda (*alae*, *çğ*), ailenin kutsallığı evin bereketinin sembolü olan Tanrı Lares için kutsal bir köşe (*lararium*) ve ailenin geçmişini temsil eden atalarının mum maskelerinin bulunduğu dolapları gözlemleyebilirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Billur Tekkök Karaöz, “*Antik Roma Dünyasında Domus ve Hortus*”, **Antik Çağlardan Günümüze Kent Alanı ve Peyzaj Kültürü Sempozyum Bildirileri**, Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara 2019, s. 58-59.

⁹⁷ “*Opus caementicium*” olarak tanımlanan bu yenilikçi malzeme, volkanik tuf (*pozzulana*), kireç ve nehir kumunun suyla karıştırılmasıyla elde ediliyordu. Karaöz, “Antik Roma Dünyasında...”, s. 67; Zeki Tez’de benzer bir ifade ile “*opus caementicium*”, İng. “*Roman concrete*” olarak belirttiği çimento’yu Romalıların kullandığı beton alaşımının bir parçası olduğunu belirterek, bu betonun MÖ. 100 ile MS. 350 arasında geliştirildiği bilgisini verir. Zeki Tez, **Mimarlık, İnşaat ve Kent ve Kent Olgusunun Tarihsel Serüveni**, İstanbul 2022, s. 350-351.

yaptırdığı bahçe, MÖ. 15- MS. 7 yıllarında gerçekleşen inşası ve 115 x 75 metrelik çayırli alana kurulmasıyla bu konuda güzel bir örnektir.⁹⁸ Romalılar sosyal alanlarının düzenlenmesine de önem vermişler ve onları Greklerin kent yapılarından farklı amaçlar altında da kullanmışlardı. Roma kentlerinde bulunan tiyatrolarda, Greklerin yapıtlarının önüne geçecek boyutlarda oyunlar sahnelenirken, gladyatör dövüşleri ile beraber büyük ölçekli oval amfi tiyatroyla devasa yapıtlar sergilenmiştir. Bu yapıtlara sonradan “*circus*” larda yapılacak araba yarışları da eklenmiştir.

Roma kentlerini Grek kentlerinden ayıran bir diğer özellik, MS. II. yüzyıl boyunca İmparatorluğun neredeyse her tarafına yapılan “hamam” lardı. “*Tharmer*” olarak adlandırılan bu yapıtlar, yalnızca temizlik nitelikleriyle değil, modern sağlık kulüpleri, halk kütüphaneleri ve okul özelliğini de bünyesinde barındırmıştır. Örneğin, büyük hamamlara sahip olan kentlerde, heykellerle dolu geniş bahçelerin çevresine yerleştirilmiş dükkânlar, yemekhaneler, beden eğitimi avluları (*gymnasia*), kütüphaneler, ders salonları ve okuma odaları bulunmaktaydı. Roma sosyal hayatının aktığı tiyatrolar, *circus*’lar ve hamamlar İmparatorluk parasıyla inşa edilip çalıştırılmış, halk buralardan yararlanmak için hiçbir ücret ödememiştir. Elde edilen zaferler, genişleyen sınırlar ve artan nüfusla birlikte Roma kentlerinde tiyatro ve hamam, kentlerin fiziki görünümünde olmazsa olmaz bir duruma gelmiştir.⁹⁹

Roma kentlerini günümüz dünyası kentlerine yaklaştıran ve yine onları Grek kentlerinden ayıran bir diğer özelliği kentler arası inşa ettikleri yollarıydı. İlk olarak MÖ. IV. yüzyılın sonlarına doğru yapılan *Via Appia* (Appia yolu) Roma’dan Campania’ya (Napoli’nin çevresi) doğru yapılan ilk Roma yoluydu. Sonrasında Roma’dan *Arminium* (Rimini) kentine giden *Via Flaminia* ve Arnavutluk’un Adriyatik kıyılarından başlayarak *Thessalonike* (Selanik) ve sonrasında İstanbul’a ulaşacak *Via Egnatia* yolları Roma kent sisteminin önemli bir parçası olmuştur. Tüm mevsimler için kullanıma elverişli bulunan Roma yolları bakımı iyi yapılan ve güvenliği sürekli sağlanan bir yapıydı. Büyüme hareketleri içerisinde iletişim ve birliklerin lojistiğinin hayati öneme sahip olduğu Roma yönetiminde yolların bu özelliklere sahip olması

⁹⁸ Karaöz, “Antik Roma Dünyasında..”, s. 65.

⁹⁹ MS. 54’de düzenlenmiş bir yapı kataloğuna göre bizzat Roma kentinde değişik büyüklükte 952 hamam mevcuttu. Wheeler, **Roma Sanatı ve Mimarlığı**, s. 89-159; Roth, **Mimarlığın Öyküsü**, s. 321.

yönetim için elzemdi. Roma yolları farklı biçimdeki miltaşlarıyla işaretlenir, üzerlerine uzaklıklar, yapım veya onarım tarihi, mevcut İmparatorun adı, yerel görevliler ve askeri birlikler gibi bilgiler yazılırdı. Bir kentten diğerine yolculuk yapmak isteyen dönemin Roma vatandaşı ya da insanı, sahip olduğu yol haritaları, rehberi ya da yol üzerindeki yerler ile ilgili bilgilerin bulunduğu listelere sahip olarak, yolculuğu sırasında kalacağı yer, posta hizmeti, ahır ve diğer ulaşım hizmetlerinden yararlanabiliyordu.¹⁰⁰ MS. III. yüzyıl krizini ortaya çıkartan nedenlerden biri, kentler arası kullanılan bu yolların güvenliğinin sağlanamaması ve bakımsızlığı dolayısıyla kullanılamaz bir hale gelmesiydi. X. yüzyılda görülecek kent canlanmasının en temel itkisi bu yolların ve yenilerinin tüccarlar tarafından işler hale getirilmesidir.

Yollarla birlikte Roma kentlerinin karakteristik görüntüsünü veren bir diğer özelliği “Su kemerleri”ydi. Kentlerin ve kasabaların su ihtiyacının karşılanmasında kullanılan su kemerleri, ilk olarak MÖ. 312’de Appius Claudius Caecus -ki *Via Appia*’yı da döşeyen kişidir- ve C. Plautius Venox tarafından yaptırılan *Aqua Appia* idi. Roma mühendisliğinin eşsiz bir parçası olan bu kemerlerle, genel olarak yokuş aşağı olacak biçimde akarak uzaklara aktarılan sularla beslenen Roma kentleri, sonrasında yapılan ve 91 km uzunluğuna ve 80 km’si yer altında bulunan *Aqua Marcia* su kemeri ile güçlendirilmişti.¹⁰¹ Kentlere sağlanan bu su imkanlarıyla birlikte Roma kentlerinin kanalizasyon sistemi de bir anlamda destekleniyordu. Nitekim kentlerdeki kanalizasyon sisteminin hangi biçimde olduğu konusu da gene kaynak azlığı ve arkeolojik kalıntı yetersizliği nedeniyle tam olarak anlaşılamamıştır. Bununla birlikte kentlerin temizliği konusunda Pompei kentinde çamur ve lağım basmayı engellemek için yapılan bordür taşları ve kaldırımlarla anlaşılmaktadır ki kanalizasyon sisteminin kentlerde pek de temizliği arttırıcı bir etkisi olmamıştı.¹⁰² Fakat bir kent üzerinden verilen bu örnek tüm Roma kentlerindeki kanalizasyon sistemi hakkında tam bir bilgi olarak değerlendirilmemelidir.

Grek ve Roma kentlerinin fiziki özelliklerindeki farklılıklarla beraber birtakım ortaklıklar da göze çarpmaktadır. Atina ve Roma hakkında yazan dönemin insanları

¹⁰⁰ Gates, **Antik Kentler**, s. 441.

¹⁰¹ Gates, **Antik Kentler**, s. 453.

¹⁰² Gates, **Antik Kentler**, s. 471.

her iki kentin sıkışıklık ve aşırı kalabalık olduğu üzerinde durmuşlardır. Atina'yı ziyaret eden bir gezgin mevcut düzensiz sokaklar, suyun yetersiz oluşu ve vasat görüntüdeki konutları neticesinde böylesine kötü düzenli kentin nasıl oluyor da Greklerin en ünlü kenti olabilmesine şaşırabilmekteydi.¹⁰³ Koşullar hemen hemen Roma için de aynıydı. Mumford dağınık yerleşme, yaşanan yoğun nüfus artışı ile kentlerde kullanılan tekerlekli arabalar ve trafik hakkında şöyle bir bitemleme yapmıştır:

*“Iulius Caesar’ın iktidara geçtikten sonra yaptığı ilk icraat, Roma’nın merkezini gündüzleri araç trafiğine kapamaktı. Bunun etkisi elbette, geceleri taş döşeli yollar üzerinde ahşap veya demir tekerleklerin çıkardığı sesler nedeniyle insanları uykularından eden bir gürültü yaratmak oldu. Çok daha ileri bir tarihte bu durum Şair Juvenalis’e uykusuzluk çektirecekti. Bugün motorlu araç trafiğinin yarattığı sıkışıklık nasıl büyük kentlerde olduğu kadar küçük kentlerde de hayatı etkiliyorsa, o zamanlar da hayvanların çektiği araçların artışı her yerde trafiğin akışını engellemekteydi.”*¹⁰⁴

Her iki medeniyetin kentlerinde görülen bu tür ortaklıklarda artan nüfus oranlarının etkisi büyüktü. Genel olarak yönetimde görülen aksaklıklarla paralel olacak biçimde artış gösteren bir dönemde iki kentin kalabalık nüfusa sahip olması kentlerin bakımını güçleştirmişti. Yalnız iki kent hakkındaki şikayetlerde dikkat edileceği üzere bir Roma üstünlüğü görülmektedir. Çünkü Grek Atina’ında yakınılan durum düzensizlik, görüntü ve su yetersizliği üzerineyken Roma kentindeki şikâyet sadece artan araç trafiği üzerinedir. Roma kentlerini bu noktada Grek kentlerinden ayıran husus, su kemerlerinde ve yol yapımında elde edilen mühendislik başarılarının etkisiydi.

Grek ve Roma kent yapısındaki bir diğer fiziki ortaklık sur yapıları üzerinden görülmektedir. Sur, bir kentin savunması hususunda zorunlu yapılardan biri olup, sanatsal, coğrafik ve stratejik özellikleri bakımından birtakım farklılıklarla birlikte

¹⁰³ Owens, **Yunan ve Roma Dünyasında Kent**, s. 11.

¹⁰⁴ Mumford daha da ileri gider; “Bu nedenle Claudius, Caesarı’nın yaşadığı İtalya belediyelerini genişletti; daha ileriki tarihlerde de Marcus Aurelius bu yasaklamaları, İmparatorluktaki statülerine bakmaksızın her kente uyguladı; bu resmi tamamlamak için Hadrianus (MS 117-138) kente giriş izni verilen arabaların at sayısı ve yük miktarını sınırladı, sorunun kökünde aldığı önlemle gece trafiğini bile azaltmış oldu. Yüz elli yıl içinde trafik sıkışıklığı beterin beteri bir hal almıştı.” Mumford, **Tarih Boyunca Kent**, s. 265-266.

uzun süre kentlerle beraber, adeta yeni bir kent olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁵ Avrupa coğrafyası kentlerinde ilk olarak Kral Agamemnon döneminde görülen sur yapısı, devlet adamları tarafından gerekli görülürken Platon gibi kimi filozoflar tarafından kentlerde pek sıcak karşılanmamıştır. Roma İmparatorluğu döneminde de benzer ikilemler görülmüştür. Surlara karşı filozoflarca oluşan bu karşıtlığın altında estetik düşünceler ve sağlık problemleri yatmaktadır.¹⁰⁶ Surların Vitruvius'un rüzgâr kuralına karşı olarak kent sağlığını olumsuz yönde etkileyeceği düşünülmüş ve devasa boyutlarda olmalarından ötürü de kimileri tarafından korkunç olarak nitelendirilmiştir.

Roma kentlerinin surları inşa zamanı noktasında da Grek kentleriyle aralarında farklılıklar görülmekteydi. Grek kentlerinin surları daha çok saldırı tehdidi nedeniyle yapılırken Roma kentleri başlangıçta sur ile beraber inşa edilmiştir. Öyle ki bu farklılık bir anlamda Roma kentlerinin Grek kentlerinin üçgen yapısından sıyrılarak dikdörtgen yapılı bir form haline gelmelerini sağlamıştı.¹⁰⁷ Bununla birlikte surlar İmparator kararnamesi ile yapılabilmişlerdir. Bu özellik surlarla çevrili kentlere imparatorluk içinde diğer kentlerden daha fazla prestij kazandırmıştır. Roma Cumhuriyet dönemi ile beraber İmparatorluk kentlerinde de simgesel bir anlam taşıyan sur, bu popülerliğini *Pax Romana* döneminde kaybetmiştir.¹⁰⁸

Grekler ve Romalıların kentlerinin fiziki özelliklerine bakıldığında görüleceği üzere temelde yapılarda benzerlikler oluşmuşsa da meydana gelen tarihi hadiseler ve mühendislik gelişmeleriyle farklılıklar görülmüş, iki medeniyetin kentleri fiziki olarak değişime uğramıştır. Grek ve Romalı kentlerinin fiziki gelişimi, yaşam koşulları, filozofların, mimarların ve mühendislerin düşünceleri ile farklılaşmışsa da sonradan görülen nüfus artışı ve saldırılar nedeniyle kentlerin kimi fiziki özellikleri benzer şekillerle gelişim göstermiştir. İki medeniyetin kent gelişiminde tarihsel bir avantajla Roma kent sisteminin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Romalılar Grek kent sisteminin

¹⁰⁵ Surlar, ilk olarak yazılı tarihten önce avcı-kabile reisinin inşa ettikleri kalelerin etrafına örülmüş ve zamanla istilacılara karşı korunma amacından ziyade dinsel amaçlı -ve hatta daha çok bir depo, kabile reisinin tümüyle yerel yağmalara karşı korunduğu bir gizli oda işlevi görmüştür. Mumford, **Tarih Boyunca Kent**, s. 49-50; Owens, **Yunan ve Roma Dünyasında Kent**, s. 19.

¹⁰⁶ Owens, **Yunan ve Roma Dünyasında Kent**, s. 4, 101; Erginöz, **Mimarlık ve Şehircilik Tarihi**, s. 29.

¹⁰⁷ Mumford, **Tarih Boyunca Kent**, s. 245; Nicholas, **The Growth of...**, s. 4.

¹⁰⁸ Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, s. 73; Rich, **Geç Antikçağda Kent**, s. 4.

aksaklıklarını onararak bir kent gelişimi sergilemişlerdi. Roma mühendislerinin büyük emeklerinin bulunduğu bu kent gelişimi, Avrupa ve hatta dünya kentlerini ve sonrasında şehirlerini etkileyecek fiziki özelliklere haizdi.

2.1.3. XI. Yüzyıla Kadar Kentlerin Fiziki Özellikleri

Avrupa kentlerinin kurulumu ve gelişimini borçlu olduğu Grek ve Roma medeniyeti, kentlerin fiziki gelişimleri üzerinde ciddi tesirler bırakmışlardı. Özellikle uzun yıllar Avrupa coğrafyasında hüküm süren Roma yönetimi, sınırlarının genişlemesi ile birlikte meydana getirdikleri kentlerde kendi merkezi sistemlerini baz alarak fiziki manada Grek kent özelliklerini geliştirmişlerdi. Bunu yaparken kendi hâkimiyet anlayışları çerçevesinde hareketlerde bulunan Romalılar, kurdukları her kentte kendi karakteristik özelliklerini göz önünde bulundurmuşlardı. Bu yayılım hızları ile birlikte Batı'dan Doğu'ya doğru devasa bir toprak parçasını yönetmek durumunda bulunan Romalılar, zaman içinde bu büyüklüğün kötü sonuçları ile karşılaşmışlardı. Kentler, bu genişlemenin getirdiği olumsuz karşılıklar neticesinde ilk olarak İmparatorluğun ikiye ayrılması ve sonrasında Batı tarafının zayıflaması nedeniyle yönetimden fiziki gelişim noktasında bir karşılık görememişlerdi. Gelişim konusunda görülen bu aksaklık, ilerleyen zamanlarda kentlerin fiziki şartlarını durağan hale getirerek geriye doğru bir değişim üzerine yol almalarına sebep olmuştur.

XI. yüzyıla kadar olan zaman diliminde, Avrupa kentlerinin görünümleri iki farklı krizle şekillenmişti. MS. III. yüzyıl ve çok sonra görülen X. yüzyıl krizi neticesinde kentler, Roma dönemi özelliklerini kaybederek sivil ve daha çok dini yönetim merkezi, kırsal nüfusun sığınağı ve savaş zamanlarında ordunun savunma merkezi olma işlevini yürütmüştür. Her iki kriz döneminde yaşananlar, Avrupa kentlerinin fiziki özelliklerini kötü yönde etkileyerek onların küçülmesini ve kale-kent görünümüne dönüşmesini sağlamıştı.

III. yüzyıldan itibaren Germen kavimlerinin Avrupa kentlerine yönelik hareketleri ile kentler zarar görmüş, tiyatro, *gymnasium* ve eğitim amaçlı yapılarda azalmalar başlamıştı. O zamanlar Avrupa kentleri görünüm açısından; dükkânların ön cephesi korunma amacıyla duvarla örülmüş, sokakları otlar, çalılar istila etmiş, taş

yapıları yıkılmış ve taş döşeli yolların üstü toprakla kaplanmış bir hale gelmişti.¹⁰⁹ Savaşlarla uğraşan Roma yönetimi bu süreçte kentlerin bakımını ihmal etmiş ya da yapamamıştı. Bunda sınır ötesinden gelen saldırıların etkisi olduğu gibi, yönetimdeki kişilerin basiretsiz kimseler oluşu ve yakınlarındaki devlet adamlarının da bu konuda herhangi bir yönlendirme yapmamasının da etkisi büyüktü.

Saldırı ve yönetimde görülen krizler neticesinde Batı Roma İmparatorluğu'nun 476 yılında yıkılması ile Avrupa kentlerinin mevcudiyeti noktasında problemler ortaya çıkmıştı. İmparatorluğun yıkılması sonrasında kendi kaderlerini tayin etmek durumunda bulunan Avrupa kentleri yeni efendilerinin koruması altında hayatta kalmış ya da fiziki değişimle nefes alabilmişti. Fiziki değişim olarak barbarların bu dönemde kentlere yönelik hareketlerin artması kentlerin “kale-kent” formuna dönüşümünü hızlandırmıştı.¹¹⁰ Bu dönüşüm aynı zamanda onları yoğun Germen saldırılarına karşı kendilerini istihkâmlarda korumayı başarak öncekinden daha küçük bir alana çekilmelerine de neden olmuştu. Örneğin, *Bordeaux* kenti surları ile birlikte önceki büyüklüğünün üçte birine inmişti. Benzer biçimde *Autun* kenti de 2.000 dönümlük bir kentten 100 dönümlük bir köye dönüşmüştür.¹¹¹ Kentlerde görülen bu küçülmeyi tüm Avrupa kentleri için vermek olanaksız, çünkü ticari ağları nedeniyle hayatta kalan büyük kentler varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardı. Nitekim bu kentlerde de benzer ölçüde olmasa da belli ölçülerde küçülme meydana gelmiş, kentlerin iç görünümü de bu küçülmeden payını almıştı.

İmparatorluğun ardılı yönetimler altındaki Avrupa coğrafyasındaki kentlere yeni hükümdarları gereken özeni göstermemiş ve buralarda yoğun merkez kaç hareketleri görülerek kentlerin nüfus oranları azalmıştı. Görülen bu azalışla birlikte kentlerde daha az kişi yaşarken kırsal bölgelerdeki nüfus oranı artmıştı. Kırsaldaki nüfus oranının artışıdaki temel nedenlerden biri İmparatorluk sonrası yönetimlerin hayatlarını kentlerden ziyade kırlarda idame ettirmeleriydi. Yönetimin kırsalda yaşam tercihleri ile beraber saldırılar neticesinde hayatta kalma içgüdüğü ile hareket eden insanlar, kentlerin savunmasız yaşamlarındansa kırlarda bulunan ve askeri yönden

¹⁰⁹ Mumford, *Tarih Boyunca Kent...*, s. 294; Rich, *Geç Antikçağ'da Kent*, s. 15.

¹¹⁰ Akşeker, *Barbar Kentler Dost Şehirler*, s. 38.

¹¹¹ Mumford, *Tarih Boyunca Kent...*, s. 298-300.

savunma noktasında daha güvenilir bulunan yerlerde yaşamak istemişlerdi. Bu nedenlerle kırlarda nüfus oranının artmıştı. Kırlarda görülen bu nüfus artışı, onların yeni hâkim liderleri (ya da feodal savaşçıların) altında kale-kentler oluşturmaları ile sonuçlanmıştı. Bu kale-kentler ileride yaşanacak Kilise-Devlet mücadelesinde tüccar sınıfının sürekli uğradıkları ve kendi kentlerini tasarladıkları mekanlar arasında olacaktı. Ve aynı zamanda bu gibi kimi kentler, kendi küçüklükleri ile XI. yüzyıla gelindiğinde “kasaba” olarak adlandırılacaktı.

750 yılına gelindiğinde Avrupa kentleri, yaşanan hadiselerle beraber ortaya bir *motte* ve sonra da bir *motte* bir *bailey* (Kalenin dış duvarı ve anlam genişlemesiyle bu duvarın çevirdiği açık avlu) haline gelmişti. Savunma ihtiyacının geliştirdiği bu kent tipinde, küçülmüş kent görüntüsü oluşmuşsa da buraların Roma askeri garnizon kent tipinin devamı niteliğinde oldukları görülmüştü. Her ne kadar Roma yönetsel açıdan ortadan kaldırılrsa da kent tipleri sınır dışından gözlem yapan ve saldıran kavimlerin dikkatini çekerek adeta kopyalanmıştı. Bu tür Roma kent geleneğine ait kent formlarının kullanımı birçok kez Avrupa kentlerinde görülecekti. Örneğin, Karolenj hükümdarının ana ikâmet yeri olan *Aachen* kenti, İmparatorluk Roma’sı gibi başkent haline getirilmiş, Avrupa’nın kültürel merkezi olmuştu.¹¹²

Öte yandan Karolenj Devleti hükümdarları Roma İmparatorluğu’nu bu konuda örnek alsalar da Fransa, Belçika ve Kuzeybatı Almanya’yı kapsayan bir alan içinde hareket halinde olmaları, kentlerin küçülmesini devam ettirmişti. Bu hareketli yönetim biçimi, Avrupa kentlerinin bakımsızlığını da arttırmıştı. Bunlara bir de hükümdarların kentlerde merkezi sistemi tam oturtamaması ve sonradan görülen Viking, Macar, Müslüman ve Avar saldırılarına karşı kent sakinlerini destekleyememelerinin eklenmesiyle, Avrupa kentleri küçülmelerini sürdürerek kent sakinlerince korunmaya dayalı bir gelişim sergilemişti. Örneğin, 885’te dönemin kroniklerinde İngiltere’deki *Rochester*’ın surlarla çevrildiği ve kent halkı tarafından başarılı bir şekilde savunulduğu görülmüş, 913’de Anglosakson kroniklerinde de yerleşim birimleri etrafına kale ve sur inşa edilmesinin kralın ordusunun temel faaliyetlerinden biri olduğu belirtilmiştir.¹¹³ Hükümdarların Avrupa kentlerine yönelik yaklaşımları bu tür

¹¹² Roth, *Mimarlığın Öyküsü*, s. 364.

¹¹³ Mumford, *Tarih Boyuca Kent...*, s. 300.

örneklerde görüldüğü gibi değişik özelliklere sahip olsa da sur yapısı ile birlikte küçük kale-kent görünümü Roma sonrası Avrupa kentlerinin karakteristik özelliği olmuştur. Yine de bu karakteristik yapı, Roma köklerine dair birtakım özellikleri de barındırmayı başarmış görünmektedir.

Avrupa kentleri, yaşadığı boyutsal küçülmeye birlikte Roma tapınak geleneğini muhafaza etmiştir. Geç Antikçağ kentleri üzerine incelemeler yapan Kristina Sessa'nın fark ettiği üzere, İmparatorluk kentlerinin Forum içerisinde bulunduğu merkezi konum, kale-kentlerde benzer ölçüde, kiliselerin kuzey ve batı yönünde konumlanması ile devam etmiştir. Sessa, kale-kentlerdeki tapınaklarda yetkililerin ve kilise elitlerinin çalıştığını ve belki de yaşamlarını sürdürdükleri tespit etmiştir.¹¹⁴ Nitekim sonradan ortaya çıkan “Manastır kentler”, bulundukları konum ile Forum geleneğinin sonunu getirmiştir. Fakat Sessa'nın ortaya çıkardığı bu örneklerle de görülmüştür ki dini kesimin kent merkezine yönelik Geç Antikçağ'dan beri olan hakimiyet mücadelesi kale-kent yapısı içerisinde de varlık gösterebilmişti. Bu mücadelenin düşünsel bir yapı haline dönüşmemesi bu kentlerin dini özellikleri ile anılmalarını sağlamıştı. Mücadele ortamı ortaya dini kesimin tasarladığı kent tipini çıkarmakla yetinmişti.

Rekabet sonucunda dini kesimin hâkimiyeti ile sayıları artan ve Avrupa'nın çeşitli tepe noktalarında kurulmuş olan “Manastır kentler”, bir nevi Ortaçağ kent yapısının temel yapılarından olmuş, bulunduğu yerlere klasik Hristiyan formunu getirerek kentlerin “Hristiyan kent” olarak adlandırılmasını sağlamıştır. Görünüm olarak fazla ayrıntı barındırmayan bu kentler, kale-kentlerin küçülmüş kent özelliği etrafında gelişmişti. Fiziksel özelliklerinden daha çok insanların mânâ dünyasında yer edinen Manastır kentler, barındırdıkları latince materyaller ile Ortaçağ kentlerinde eğitim birimi görevini de yürütmüştü. Fakat bu eğitim birimi Grek felsefi geleneğini pek az muhafaza etmiş, daha çok dini saikler üzerine kurulan Kilise üstünlüğü altında çalışan bir yapı olagelmıştır. Bu yapının yanında Endülüs İspanya'sı eğitim kurumlarındaki din ve felsefe eğitiminin beraber sürdürülmesi, onları Manastır kentlerden düşünsel anlamda üstün bir hale getirmiştir. Dini öğretilerine dayalı

¹¹⁴ Sessa, *Daily Life in Late Antiquity*, s. 47-48.

eylemlerini kendilerine sığınan insanları yine kendilerine daha bağımlı hale getirmek için kullanan Manastır kent mensupları, dini eğitim odaklı yaklaşımları ile kendi mensuplarını arttırmayı amaçlamışlardı. Bu amaç için topladıkları bağışlar ve ticari olanaklar ile Avrupa kent yapısı açısından önemli bir avantaj sağlamışlardı.

XI. yüzyıla kadar genel olarak savunma odaklı gelişen Avrupa kentleri, aynı yüzyıldaki canlanma hadisesinde sayı olarak artmışsa da görünüm olarak saldırıların sürmesinden dolayı küçük kale-kent özelliğini sürdürmüştür. Antik Grek ve Roma İmparatorluğu döneminden kalma yapılar gerek bakımsızlık ve saldırılar gerekse de Hristiyanların zamanla kentlerde çoğalması ile ortadan kaybolmuştur. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz üzere, Hristiyan kesim kentlerin pagan eserlerine büyük zararlar vermiş ve bunların bazı devasa örneklerini tarihin tozlu sayfalarına gömmüşlerdi. Ortaya devasa surlara sahip, pek az giriş kısmı bulunan, genellikle yüksek tepelerde konumlanan, kimi liderlerin ve dini kesimin yönetiminde bulunan küçük kent yapıları çıkmıştı. Bu görüntü Conan'ın ilk kent deneyimindeki fiziki gözlemlerini betimlediğimiz kent tipine benziyordu.

Kentlerin aldığı bu hal fark edileceği üzere Grek ve Roma dönemindeki gibi bir fiziki kent gelişimi şeklinde değildi. Her iki medeniyetin oluşturduğu kendi karakterlerindeki kent tipleri Roma İmparatorluğu'nun yıkımından sonra Barbar kökenli sahipleri tarafından geliştirilmemişti. Bu durum Avrupa kentlerini karakteristik bir görüntü olarak küçük kale-kent haline getirmişse de buraların kent mi yoksa kasaba mı olduğu sorunsalını da doğurmuştu. Özellikle XIX. yüzyılda alevlenen kent-şehir tartışmalarındaki bir diğer muamma olan bu husus, bizce bu kentlerin değerlendirilme tarzlarından kaynaklanan yanlış anlaşılmalara ve kapitalist düşünceler nedeniyle farklı ve taraflı ölçüde bir biçim almıştı. Endülüs İspanya'sındakiler dışında bahsettiğimiz bu kentler şehrsel özelliklere haiz değildi fakat bu onları kasaba haline de getirmiyordu. Birkaçı kasaba olabilecek nüfus yoğunluğu barındırsa da bu kentlerin önemli sayıdakilerinin dönemine göre kalabalık ve de ticari hareketlere mensup kişilerin bulunduğu yerler olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Aşağıda biraz daha ayrıntılı değineceğimiz üzere, bu kentlere çeşitli kavimlerin zaman zaman düzenli olarak saldırımları da buraların kentsel özelliklerini korumayı başardıklarını göstermektedir. Roma kent meclis sisteminin Piskoposlarca devam ettirilmiş olması

da bu mekânların kent olduklarının bir başka göstergesiydi. Tüm bu bilgiler ve dönemsel şartlar eşliğinde düşünüldüğünde görülecektir ki söz konusu mekânlar kentsel özelliklerini barındırmayı sürdürmüşlerdi.

2.2. Kentlerin Yönetimi

İlk kurulan kentlerle beraber günümüz kent/şehir sistemi, yöneticilerin ve sakinlerinin refahını amaçlar görünmektedir. Kendi hâkimiyetleri ve kent tebaasının güvenliğini hedefleyen yöneticiler, bu husus etrafında hareket ettikleri düşünülmektedir. Ancak sürecin getirileri ile birlikte kent üzerindeki yetkinin değişmesi, yönetimin din adamları ve yerel liderler ile paylaşılmasını gerekli kılmıştı. Bu da başlangıçtaki refah amacının başka amaçlarla beraber düşünülmesine sebep olmuştu.

2.2.1. İlk Kent Meclisleri

Mezopotamya bölgesinde ilk kentlerin ortaya çıkmasıyla birlikte tarihte ilk İmparatorlukların da görünmeye başladığı düşünülür. Kesin olmamakla birlikte bu ilk yöneticilerin kurduğu sistemin bir anlamda ilk kent yönetim sistemi olduğu da iddia edilmektedir. Hadisenin başlangıç aşaması başkent anlayışı ile ilişkilendirilmiştir. Zamanla başkent sahibi olan yöneticiler ya da İmparatorlar kendi merkezlerine bağlı diğer kentlerin kurulmasıyla, siyasi ve iktisadi bakımdan güçlerini arttırmaya çalışarak kentlerde kendi yönetim sistemlerini kurmuşlardı. Oluşturdukları yönetim sisteminde; zirvede hükümdar, hemen altında “yardımcıları” ve sonrasında sırasıyla: muhafız, memurlar ve hizmetliler olacak şekilde bir hiyerarşi kurulmuştu. Yönetim sisteminin bir diğer amacı, kentlerdeki iş bölümü üzerindeki kontrol olmuş, böylelikle kent sakinleri sürekli bir işte çalışır hale gelmesi amaçlanmıştı.¹¹⁵ Refah ile birlikte kentin mamur olmasını da amaçlayan yöneticiler, yönetimleri altındaki kentlerde nüfus çoğunluğunu çalışma sistemi ile entegre ederek, bir anlamda kendi konumlarını da

¹¹⁵ Bu kontrol aynı zamanda şu soruyu da beraberinde getirmiştir; kent hakikaten özgürleştiriyor muydu? Arnold Tonybee, **Uygarlık Yargılanıyor**, trc. Mehmet Arif Taşkiran, İstanbul 2023, s. 134-146. Karş. Akşeker, **Barbar Kentler...**, s. 74.

güçlendirmişlerdi. Böylelikle hem kendi güçlerini arttırmış hem de olası muhalefet düşüncelerinin ortadan kaldırılmasını amaçlamışlardı.

Kentlerin ortaya çıkışı kısmında da bahsettiğimiz üzere bu yöneticilerin din adamları mı yoksa askeri liderler mi olduğu tam olarak belirlenememişti. Nitekim bu belirsizlik sistemin temel noktalarını anlamamız konusunda bizi burada engellemiyor. Çünkü din adamı ya da askeri lider olsun, neredeyse günümüze kadar gelen bu kent ya da şehir sisteminde yönetsel ağ ve hiyerarşi pek az değişikliğe uğramıştır. Temel iskelet ve işlerliği hemen hemen aynı kalmıştır.

Doğu kentlerinde görülen bu yönetim biçimi, Ortaçağ Avrupa'sındaki "savaşanlar, dua edenler ve çalışanlar" sosyal sınıf ayrımına benzer şekilde, kralın imtiyazıyla Rahip, Savaşçı ve Kâtip yönetimin en tepesinde, alt taraflarda tüccarlar, zanaatkârlar, köylüler, denizciler, hizmetliler, azat edilenler ve kölelere doğru genişleyen bir şekil almıştı. Sonradan bu yönetim şekli Mezopotamya bölgesinden başlayarak kentleşmenin görüldüğü hemen hemen her coğrafyada benzer bir hiyerarşik yapı içinde devam etmişti.¹¹⁶

Mezopotamya coğrafyasından geçişle, Avrupa coğrafyasındaki ilk Grek kentlerindeki yönetim sisteminde de benzer şekilde başta "kral" ve yasaları yapan "yargıç", altında savaşçı "komutan", yanında veya altında bir "başrahip" biçiminde bir yönetim oluşmuştu. Bu yönetim sisteminin Mezopotamya kent yapısı ile aralarındaki fark, kent sakinleri hakkındaki düşüncelerini belirttiği bir düzlem üzerine kurulmasıydı. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Grekler kentte doğmuş kişileri daha çok ön plana çıkartan hamleler yaparak onları kent ile alakalı sorumlu kişiler haline getirmişti.¹¹⁷ Kent yönetimine dair direkt katkının ön planda olduğu bu fark, Avrupa kentlerinin kökenlerine dair yönelimlerdeki bağımsızlık ve özgürlük düşüncesinin karakteristik bir Avrupa kent özelliği, başka bir deyişle "Avrupa Ruhu" olduğu iddiasının oluşmasını sağlamıştır. Daha çok XIII. yüzyıl içerisinde yaşanan hadiseler ile gündeme getirilen bu karakter özelliğinin temelleri görüleceği üzere Grek

¹¹⁶ Akşeker, **Barbar Kentler...**, s. 75; Mumford, **Tarih Boyunca Kentler...**, s. 61-65.

¹¹⁷ Mumford, **Tarih Boyunca Kentler...**, s. 193-196; Akşeker, **Barbar Kentler...**, s. 77; Hüseyin Hakan Gazoğlu, "Bizans Karanlık Çağında Polisin Sonu, Ekonomik Düzen: Amorium Örneğinde Ortaçağ Bizans Kentleşmesi", **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2017, s. 31-40.

kentlerinde atılmıştı. Fakat bunun tam olarak özgürlük tanımlamasının net karşılığı olmadığı da görülmektedir. Çünkü Greklerdeki özgürlük ve karar alma hakkı sadece kentlerinde doğan kişilere verilmişti. Buralarda doğmayan kişilere bu hak tanınmamıştı.

Avrupa kentlerinde ilk kent meclisleri Greklerde görülmekle birlikte etkinliği bakımından Roma yönetimi döneminde gelişmişti. Çünkü Romalılar kent sakinlerine Grekler kadar katı bir bakış açısı geliştirmemişti. Kuşkusuz bunda genişleyen sınırları ile birlikte artan nüfus oranlarının ve etnik bakımdan farklı kültürleri hakimiyetleri altına almalarının etkisi büyüktü. Roma kentlerinin yönetsel idaresi meclis “*Bouleterion*” (Yun.) ya da “*Curia*” (Lat.) kent belediyesi ile beraber hinterlandına ilişkin özerkliğin kurumsal yapısı bağlamında belirlenmişti. Cumhuriyet döneminde ilk örneklerini gördüğümüz meclisler kentler kadar Romalıları örgütlemeyi de amaçlamıştı. Latince “*Comitia*” olarak adlandırılan bu meclisler Cumhuriyet döneminde dörde ayrılmıştı. Bunlar:

1. Curiae Meclisi (*Comitia curiata*).
2. Centuriata Meclisi (*Comitia centuriata*).
3. Plep Kabile Meclisi (*Comitia pleis tributa*).
4. Halkın Kabile Meclisi (*Comitia populi tributa*).

Cumhuriyet dönemi Roma kenti ve İtalya yarımadasından ibaret hakimiyet dönemi sırasında oluşturulan bu sistem, MÖ. II. yüzyıldaki gelişmeler neticesinde çökmüştü. Bu yüzyıl içerisinde görülen nüfus artışı ile birlikte sisteme toprak sahipliği ve zenginliğin girişi iç huzuru bozmuş, yapılan suistimaller ile kargaşa ortamı meydana gelmiş ve bu da Cumhuriyet döneminin sonunu getirmişti.¹¹⁸ Ancak yine de yönetimde bu tür meclisler aracılığıyla kentlerin kontrolünün sağlanma eylemi sürdürülmüştü. Roma İmparatorluk halini alırken özellikle sahip olduğu nüfus çoğunluğu üzerinden bir politika üretmeye önem vermişti.

İmparatorluk döneminde kent meclisleri; yönetici elitleri “*curiales*” ya da “*decurion*” lar olarak adlandırılan aristokratik toprak sahipleri ve kentin ileri

¹¹⁸ Gates, **Antik Kentler**, s. 438.

gelenlerinden koloni senatörleri tarafından yönetilmiştir. Meclis üyelerinin görevleri: devletin istediği vergi miktarını toplama ve gelirin eksik toplanması durumunda zararı tazmin etmek, kent içi imar faaliyetleri, güvenlik, bakım düzeni, idari ve mali görevlerdi. Devlet kentsel vergi toplama işini merkez memurları yerine bu yerel elitlere vermeyi uygun bulmuştu. Yerel güçleri Romalılaştırma güdüsü ile hareket eden İmparatorluk, bir süre bu eylemini başarılı şekilde sürdürmüştü. Merkezi yönetim tarafından görevlendirilen kentlerdeki yerel elit kesim, kentlerin tarımsal gelirlerinin toplanması ile birlikte kent topraklarının tasarrufundan da sorumlu vaziyetteydiler.¹¹⁹

Merkez tarafından kentlerdeki yönetimin bu şekilde yapılması, yurttaşlık düşüncesiyle birlikte ortaya kentler arası bir rekabet çıkarmıştı. Bu dönemde Avrupa kentlerinde beklenti ve umuda dayalı bir Roma Sistemi ortaya çıkmıştı. Bu rekabet sonucunda bir kent için imparatorun adını taşımak şeref haline gelmişti.¹²⁰ Yerel elitler İmparatorluk adının eklendiği kentlerin sağladığı ticari imtiyazlar ve diğer kentler karşısında elde ettikleri bu prestij ile ön plana çıkmak istemişlerdi. Başlarda bu ciddi bir mali rekabet getirmişti ve bu rekabet ortamının merkeze getirdiği bir ekonomik getiri vardı. Fakat sonradan her bir kentin ön plana çıkmak için yaptıkları masraflar yerel elitleri ve merkezi zorlamaya başlamıştı. Masrafların artması neticesinde Roma ekonomi sistemi ciddi bir zarar görecekti. Bu zararlar da onları saldırılar ve kent bakımı noktasında zor bir pozisyona sokmuştu. Üstelik bu zarar sadece ekonomik olmayacak, hukuki sistemlerin de uygulanmasına ket vuracaktı.

Kentler hukuki özellikleri ile Roma İmparatorluğu nezdinde dikkat çekmişti. Iulius Caesar'ın geliştirdiği hukuki yapıda Latin ve Roma yurttaşlığı dışında üç statüde kalan kent sistemi mevcuttu. Bu üç statü şu şekildeydi:

1. Yenilen halklar Roma yasasına tabi kılınmakta ve Roma'ya vergi vermektedirler, bunlara *stipendium* (asker maaşı) ödeyen denilmekteydi.
2. Bazıları yaptıkları hizmetlerden veya diplomatik nedenlerden ötürü, “vergiden muaf” sayılmaktaydılar.

¹¹⁹ Gazoğlu, “Bizans Karanlık Çağında...”, s. 33.

¹²⁰ Kılıçbay'a göre ; “İsteyen her kent Iulis, Augusta, Claudia veya Flavia adını alamazdı. Ayrıca kentler liyakatlerini belirten ‘Pia Fidelis’ (sadık, mümin), ‘Firma’ (güçlü), ‘Pacensis’ (Barışı egemen kılan), ‘Victrix’ (Muzaffer) gibi sıfatları veya ‘Narbo Martius’ (Mars Kenti) ‘Des Augusta’ (Saygın Tanrıça) gibi adları da kendi iradeleriyle alamazlardı.” Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, s. 73.

3. Sonuncu kategori ise Roma'nın *foederati* (bağdaşık) olarak kabul ettiklerini kapsamaktaydı.

Bir süre bu statüdekiler Roma ile eşit koşullarda anlaşma yapmış ve Roma'ya yenilerek değil de anlaşma yoluyla bağlanmışlardı. Ceasar'ın sistemi Augustus döneminden itibaren tüm İmparatorluk süresince üçe ayrılmıştı; en altta *jus peregrinum*'a (yabancılar hukuku) tabi olanlar, sonra Latin Hukuku ve en üstte de Roma hukukuna tabi kentler olarak.¹²¹

Romalılarca kentin (*civitas*) küçük bir ülke olduğu kabul edildiğinden, buraların yönetimi için gerekenler “başkentler” ce bulunmuştu. Antik Roma kentinde *civitas*'ın hukuken meydana getirdiği *res publica* ikiye ayrılmıştı: *civitas* alanının yönetimi ve kamusal tapınakların işler tutulması olarak. Kılıçbay'ın kent meclisine dair yazdıkları şu şekildedir:

“Kamusal işlerin yönetimi *ordo decurrionum* (*curia* üyeleri tabakası) adını taşıyan yerel bir senatoya verilmişti. Bu *curia* (yerel meclis) üyelerinin sayısı *civitas*'ın büyüklüğüne göre değişmekteydi (ör. İtalya'da 30 ila 110 arasında değişen sayılarda). *Ordo* 'nun kompozisyonu da her beş yılda bir, eksilmeleri gidermek üzere kendi içinden seçim yoluyla yenilenmekteydi. *Curia* üyesi olabilmek için servet ve mertebe koşulları aranmaktaydı. Servet koşulu aranmasının nedeni, *civitas*'ın Roma merkezine ödemekle yükümlü olduğu vergiler konusunda *curia* üyelerinin birlikte sorumlu olmalarıydı. *Ordo* yürütmeye ilişkin yetkilere sahip iki yargıç atamaktaydı, halkın bunların seçiminde hiçbir rolleri yoktu. Atanan bu görevliler, sitenin beledi hizmetleri (çarşı Pazar denetimi, kamu işlerinin gözetimi, su getirilmesi, yol, lağım bakımı vb.) ve kentin iaşesi, oyunlar ile gösterilerin örgütlenmesi gibi gündelik işlerin yanı sıra, vergilerin toplanması ve haydutların savuşturulmalarına kadar varan işleri yerine getirmekteydiler. Öte yandan *Ordo* sitenin tapınlarının da gerektiğince yerine getirilmesini gözetlemekte, bu iş için bir yıl süreli rahipler atamaktaydı.”¹²²

Roma kent meclislerindeki bu sistem, MS. II. yüzyılın yarısına kadar sorunsuz işlemiş, fakat *Curia* sınıfı yüzyılın yarısından itibaren sorumluluklarını yerine

¹²¹ Kılıçbay, *Şehirler ve Kentler*, s. 73-74.

¹²² Kılıçbay, *Şehirler ve Kentler*, s. 75 ve 80.

getirememiştir. Bunda *Pax Romana* (Roma Barışı) döneminin etkisi büyüktü. Yukarıda bahsettiğimiz kentler arası rekabetin arttırdığı masraflar ile birlikte saldırıların da yavaş yavaş başladığı dönem olan bu yüzyılın yarısında *Pax Romana* anlayışı ile birlikte surlara yönelik bakımlar aksatılmıştı. III. yüzyıl içinde merkezden gelen görevleri yerine getiremeyen *Curia*'lar, bu nedenlerden dolayı kent meclislerinin yönetiminin yozlaşmasına da neden olmuşlardı. Özellikle kentler arası görülen rekabet ile birlikte masrafların artması ortaya bu masrafları kendi hanelerine gelir olarak yazdıran kişileri çıkarmıştı. Bu kimseler merkezden tam olarak ciddi karşılık göremedikleri için kent sakinlerince pek hoş karşılanmayan bir konuma gelmişlerdi. Kent sakinleri yapılanlar karşısında merkezden ciddi bir destek bulamamaları ve bu yeni yerel güçlerin yaptıkları karşısında güçlü bir pozisyonda olmadıkları için psikolojik ve ekonomik bir buhran içerisine düşmüşlerdi. Kentlilerin bu durumu yeni yeni kendilerini duyurmaya başlayan bir başka grubun işine yaramıştı. Geline nokta kentlerde Hristiyan olarak adlandırılan bu yeni grup, kendilerini yalnız hisseden kent sakinlerine maddi ve daha çok manevi destek vererek güçlenmiş ve kent meclislerinin kontrolünü yavaş yavaş ellerine geçirmişlerdi. Bu da Ortaçağ kentlerinin kimlikli özelliği olarak nitelenen Piskoposları ortaya çıkarmıştı.

2.2.2. XI. Yüzyıldan Önce Avrupa'da Kent Yönetimi

XI. yüzyıl'dan önce Avrupa kentlerinin yönetim şeklini temellerini Tetrarşi sistemi ile ünlü olan Roma hükümdarı Diokletianus atmıştı. III. yüzyıl krizinin etkilerini düzeltmek amacıyla hareket eden hükümdar, gelir kaynaklarının kontrolünü sağlamak amaçlı reformlar yaparak kentleri "*praetorion prefect*" bölge valiliklerini eyalet sistemine ve yönetici *curia* sınıfını valilerin kontrolü altına almıştı. *Curia* sınıfı valiler tarafından, vergilerin toplanması, harçların dağıtımını örgütleme, vergi ürünlerinin sorumluluğu, kent çalışanlarının yevmiyelerinin ödenmesi ve hesaplarının tutulması gibi bürokratik işlemleri yapmaları için zorlanmışlardı. Hükümdarın bu reform düzenlemeleri sonucu pek parlak olmamış, kentlerde istenen neticeler sağlanamamıştı.

Zamanla Avrupa kentlerindeki mevcut yönetimleri ile birlikte üstlerine yüklenen bu sorumlulukları tam olarak yerine getiremeyen *curia* sınıfı, çözümünü

kentlerinden kaçmakta bulmuşlardı. Kentlerde görülen bu tür kaçıışların ilerleyen yıllarda artması sebebiyle IV. yüzyılda hükümdar I. Konstantinus, çare olarak ilgili meclis üyelerini kentlerin dışına çıkma ve sorumluluklarını terk etme yasağı ile cezalandırmıştı. Buna rağmen valiliklerden gelen sorumlular kent yönetimini işlevsiz bir hale getirmişti. Sonuç olarak kent topraklarının üçte ikisi *rei privata* (özel kesim) tarafından ele geçirilmiş, kentler belediyeye ait *vectigalia publica* (kamuya ait) gelirlerinin kontrolünü kaybetmiş, merkezden atanan *curator* ya da *pater civitatis* gibi memurlar aracılığıyla kent gelirlerinin kontrolü merkezi yönetime geçmişti.¹²³ Kentlerdeki bu tür merkez-yerel mücadelesi sırasında kent insanların içine düştükleri boşluk psikolojisi artmıştı. Çünkü sınır dışındaki kabilelerin kentlere yönelik saldırıları ile birlikte merkez ile yaşanan sorunlar ortaya bir kaos çıkarmıştı ve bu ortam doğal olarak kentlilerin gelecek kaygılarını arttırmıştı.

Kentlerin bu kaos ortamında merkezi yönetimin müdahaleleri neticesinde gelir kayıpları ile birlikte bakım giderleri karşılanamaz hale gelmişti. Bununla birlikte *curia* üyelerinin, asli görevlerinden olan bayram günlerinin kutlanmasındaki sorumluluklarını yerine getirememesi kentleri geleneksel anlamda da etkilemişti.¹²⁴ Bunda kafası karışık kentlilere manevi etki eden Hristiyan grupların etkisi büyüktü. Hristiyanların yaptıklarının sonucunda, Geç Antikçağ'ın son dönemlerinde ortaya çıkan ve Erken Ortaçağ döneminde güçlü konumunu her daim hissettirecek olan piskoposlar, mecliste güçlerini arttırarak kentlerde pagan geleneklerinin uygulanmasını engellemeye başlamışlardı. Nitekim bu uygulamaların her Avrupa kentinde aynı ölçüde olup olmadığı konusu belirsizdir. Bazı kentler pagan özelliklerini muhafaza etmişlerdi. Fakat Hristiyan grupların Doğu Roma yönetimince desteklenmesinden sonra güçlerinin artması paganların hareket kabiliyetlerini de kısıtlamıştı. Çünkü piskoposların sayısı yönetimden alınan destekle artmıştı.

Piskoposlar, İmparator I. Anastasius'un V. yüzyıl sonunda kentlere İmparatorluk gelirlerinin toplanmasından sorumlu "vindex" isimli memurları ataması ile meclis içinde daha çok söz sahibi olmaya başlamıştı. Bu dönemde görülen saldırılar

¹²³ Alexander A. Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, trc. Tevabil Alkaç, İstanbul 2016, s. 78-100; Gazoğlu, "Bizans Karanlık Çağında..", s. 33.

¹²⁴ Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, s. 80; Gazoğlu, "Bizans Karanlık Çağında..", s. 35.

nedeniyle kent nüfusunun azalması ve yöneticilerin kentleri terk etmesi de piskoposlara kolay hareket alanı vermişti. Piskoposlar kent meclislerinde elde ettikleri güçle, VI. yüzyılın sonlarında kent konsillerinin ortadan kaldırarak kentlerin fiziki görünümüne ve pagan özelliklerine daha da fazla müdahalelerde bulunmuşlardı. Örneğin, kentlerde Antik unsurların yerini dini yapılar almış, antikite kentlerinin olmazsa olması “*Agora*” ve “*Forum*” lar sadece İmparatorluğun büyük kentlerinde varlık gösterebilmişlerdi.¹²⁵Piskoposlar, her ne kadar pagan geleneklerini kentlerde azaltmış ve yer yer ortadan kaldırmışlarsa da yönetsel açıdan Roma geleneğini sürdürme eğiliminde olmuşlardı. Bunda Roma yönetiminin sistematüğını devam ettiren kent vatandaşları ile pasif olarak mücadele etmek istemeleri ağır basmıştı. Hristiyanlar bu süreçte işi yavaştan almayı uygun görmüşlerdi.

Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonraki zaman diliminde kentlerin yönetimi vazifesiyle birlikte savunulması amacıyla hareket eden piskoposlar, kentlere saldıran kavimlere karşı pazarlık eden taraf konumunda görünmüşlerdi. Piskoposlar denge politikası ile hareket etmeyi uygun görerek, kentleri yönetme yoluna gitmişlerdi. Merkezi yönetim sisteminin olmadığı ve bölgesel liderlerin yönetimleri ile ittifak halinde hareket etme eğilimiyle birlikte bu kimselerin Hristiyan olmalarını da sağlamaya çalışan piskoposlar, Roma’da oluşturulan Kilise’den aldıkları emirler doğrultusunda, bu liderler ile fazla fikir ayrılığına girmemişlerdi. Bu yaklaşımları işe yaramıştı. Çünkü kendilerine yakın hareket ederek Ariusçuluktan Katolikliğe geçiş yapan Germen kavimlerinden Franklar, zaman içinde Katolikliğin Avrupa’daki koruyuculuğunu üstlenerek Roma İmparatorluğu’ndaki merkezîyetçiliği geri getirmeye çalışmışlardı. Roma sonrası Avrupa’da, VIII. ve IX. yüzyılda hâkimiyetini perçinleyen hükümdarları Charlemagne’ın merkezi Karolenj Devleti, bu iş birliğinin bir neticesi olarak Avrupa kentlerinde piskoposların yönetiminin sürmesini kabul etmişti.¹²⁶ Bu bir anlamda Charlemagne için de avantajlıydı. Çünkü kendi merkezîyetçiliğini başına takılan taçla resmîyetleştirirken, sistemin ana damarı olan kentlerin yönetimini de tecrübeli piskoposlar eline bırakarak kendi tecrübesizliğini belli etmemişti. Böylelikle sınırlarını genişletme amacıyla giriştiği

¹²⁵ Gazoğlu, “Bizans Karanlık Çağında...”, s. 36.

¹²⁶ Mustafa Furkan Dinleyici, **Ortaçağ Papalığının Mimarı Gregorius Magnus**, İstanbul 2023, s. 38-43.

hareketlerde arkasından iş çevrilmemesini de sağlamıştı. Yaptıkları hükümdara Kent sistemini piskoposlara bırakması konusunda başarı sağlamıştı fakat öldükten sonra oğlu Ludwig ile torunları arasında oluşan mücadeleler, kendi ailesini göz ardı ettiği gerçeğini bize göstermektedir. Nitekim bu onun kendi döneminde kentlerin varlıklarını devam ettirdiği gerçeğini değiştirmemiştir.

Karolenj Devleti dönemi ile XI. yüzyıl dönemi içinde piskoposlar, kent yönetimlerinde Charlemagne sonrası tahta geçen Krallar ve ilerleyen yıllarda ortaya çıkan Feodal liderler arasındaki hâkimiyet mücadelesi içerisinde varlık göstermeye devam etmişti.¹²⁷ Özellikle X. yüzyıla yaklaşılrken Feodal liderler, dönem içinde görülen kriz ortamında güçlenmişlerdi. Feodal liderlerin yeni aktörler olduğu bu zaman diliminde piskoposlar, yine denge politikaları gereği, zayıflayan merkezi yönetiminde etkisiyle birçok kent yönetiminde feodal liderlerle beraber karar almış görünmektedir. Fakat yönetimde görülen bu değişim kentlerin Antik yönetsel sistemden kopuşunu hızlandırmıştı. Roma dönemi ve bir anlamda Antik dünyanın kent sistemi bu geçişle birlikte ortadan kaldırılmıştı.¹²⁸

2.3. Kentlere ve Yönetimlere Yönelik Saldırıları

Georges Duby, Ortaçağ'ı başlatan hadiselerin başında Barbarların saldırıları olduğunu belirtir. Ona göre; “ *Barbar halkların arabaları, Roma ordularının onların ilerlemesine karşı diktikleri engeli bir gün zorlamıştır.*”¹²⁹ Çeşitli sebeplerle anavatanlarından ayrılıp Roma İmparatorluğu sınırlarına dayanan ve bir süre sonra İmparatorluk ordularının karşısına dikilen bu halklar, Duby'nin dediği gibi uygun

¹²⁷ Akşeker, **Barbar Kentler Dost Şehirler...**, s. 77-78; Huberman, **Feodaliteden Yirminci Yüzyıla**, s. 11-26.

¹²⁸ Perry Anderson, **Antikiteden Feodalizme Geçişler**, trc. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul 2007, s. 127-145; Akşeker, **Barbar Kentler Dost Şehirler**, s. 78; Weber, **Şehir...**, s. 111-121; Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, s. 104.

¹²⁹ “Barbar” kelimesi Grekçe “*barbaros*” kelimesi olarak bar-bar-bar diye anlaşılmayan dilin taklit edilmesi ile doğmuştur. Madzolewski'nin belirtmesine göre Grekler anlamadıkları bir dili bu şekilde taklit ederek kendilerine yabancı bir dil ile gelenleri böylece adlandırma yolunu seçmişlerdir. Terimi Greklerden alan Romalılar kelimeyi uygarlıkları karşısında gördükleri, sınır bölgelerinin dışındaki insanlar için kullanmışlardır. Karol Modzelewski, **Barbarların Avrupa'sı**, trc. Nedim Demirtaş, İstanbul 2011, s. XIII-XIV; Georges Duby, **Ortaçağ İnsanları ve Kültürü**, trc. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1990, s. 246; James Westfall Thompson, **History of the Middle Ages (300-1500)**, New York 2016, s. 38-52; Samet Zenginoğlu, **Barbarların Ekonomisi; Viking Dönemi (8.-11. Yüzyıl) Ekonomik ve Ticari Yaşama Dair**, Konya 2023, s. 21-22.

zamanı geldiğinde harekete geçerek bu büyük zaman dilimine sahip çağın başlamasına neden olmuşlardı. Bu uzun çağın başlangıcında yaptıkları saldırılar nedeniyle kentler küçülmüş ya da birçoğu ortadan kaldırılmış, ayakta kalmayı başaran kentlerde savunmaya dayalı surların geliştirilmiş ve nihayetinde buralarda kale-kent yapısı ortaya çıkmıştı. Bunun yanı sıra kentlere ve İmparatorluğun yol sistemine yaptıkları saldırılar neticesinde Batı Roma İmparatorluğu'nun sonunu getirmişlerdi. Bu sonuçlar eşliğinde düşünüldüğünde Duby'nin tespitin doğru noktalara temas ettiğini düşünmekteyiz.

Öte yandan Duby'nin Barbar halklar olarak sübjektif bir yorum mu yaptığı yoksa genel olarak Germen, Türk, Viking vs. Kavimlerin tümünü mü ele aldığı konusu belli değildir. Biz çalışmamızın ana mekânı olan kentleri odak aldığımız bir yaklaşımla, Duby'nin tüm Barbar addedilen kavimler için bu cümleyi kurduğu kanaatindeyiz. Çünkü Ortaçağ'ı başlatan ve bu büyük çağın başlangıç yıllarından ortalarına kadar birden fazla hadisede başrolü oynayan tarihi kişiler, bu Barbar olarak nitelenen halklar içinden çıkmışlardı. Fakat yine de biz tüm bu kavimlerin isimlendirmesinde Duby'nin izinden gitmek yerine kendi isimlendirmelerini kullanacağız.

Anavatanlarından ayrılıp Avrupa kentlerine yönelik hareketler içerisinde bulunan bu grupların Roma engellerini zorlamalarının altında birçok sebep bulunmaktaydı. İmparatorluğun yaşadığı iç problemler, yönetimde bulunan kimselerin basiretsizliği ve istikrarsızlığı, tebaanın sorunları, harcamaları ve elde ettikleri gelirler bu nedenlerden birkaçıydı. Bunlar arasından bu halkların dikkatini çeken en büyük özellik İmparatorluk kentlerinin içinde bulunduğu savunma zaafiyeti ve elde ettikleri gelirlerdi. Bu iki temel nedene bir üçüncü olarak hedefe aldıkları kentlerin hâkimlerinin kontrolü altındaki uzak bölgelere gittikleri zaman dilimlerini de eklemeliyiz. Bu kavimler kentlere yönelik neredeyse tüm planlarında bu özellikleri dikkate alarak hareket etmişlerdi. Ve bu hareketlerinin Avrupa kentleri üzerinde ciddi sonuçları olmuştu.

Germen, Türk, Viking ve Macar kavimleri, Ortaçağ boyunca kentlere yaptıkları saldırılarla dünya tarihini değiştirecek izler bırakmışlardır. Duby'nin sebep

olarak gördüğü bu insanlar Batı Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve yıkımından sonrasında uzun bir süre Avrupa coğrafyasını yönetmekle birlikte günümüz dünyasının kurumlarının da temellerini atmışlardı. Aynı zamanda Erken Ortaçağ Avrupası kentlerinin küçülmesini ve kale-kent hale gelmesini sağlayarak, kentlerin fiziki gelişimlerini de uzunca bir süre engellemişlerdi.

2.3.1. German Kavimlerin Saldırıları

Avrupa kentlerine yönelik ilk saldırıları gerçekleştiren ve göçebe özellikleri ile bilinen Germanler, nüfus artışı ve iklim değişikliğinin etkisiyle Roma dönemi Avrupa topraklarına yönelmişlerdi. Göçebe özellikleriyle beraber saldırgan tavırlar da sergileyen bu insanlar, Roma kentleriyle ilk karşılaştıkları zaman tıpkı Conan gibi hisler içerisinde olarak, korku, etkilenme ve merak duygularıyla hareket etmişlerdi. Roma kentlerine karşı yaptıkları saldırılarda gayet cüretkârane hareketlerde bulunan Germanler III. yüzyıl krizinin oluşumunda da rol oynamışlardı.¹³⁰ Sonrasında özellikle Hunların önünden kaçarak sığınacakları İmparatorluk toprakları içinde yaptıkları ile de Batı Roma İmparatorluğu'nun sonunu getirmişlerdir.

Batı Roma İmparatorluğunun son dönemlerinde kentlere yönelik saldırılarını arttıran Germanler, özellikle kentlerin küçülmesi hadisesini başlatmaları noktasında Avrupa kent yapısını etkilemişlerdi. Bununla birlikte saldırıp ele geçirdikleri kentler üzerinden Roma ekonomisine de büyük zarar vermişlerdi. Genellikle stratejik hareket eden Germanler önemli konumda bulunan kentleri hedef almışlardı. Örneğin, Germanlerden Vizigotların lideri Alarich, Galya'da bölge insanların kazançlarının arttığı bir dönemde planlı bir hareketle *Mentz* kentinden başlayarak, *Worms*, *Strasburg*, *Spires*, *Rheims*, *Tournay*, *Aras* ve *Amiens* kentlerine saldırmış ve 395 yılında silah üretimi yapılan *Margus*, *Ratiaria*, *Naissus* ve *Selanik* kentlerini ele geçirmişti. Sonrasında Vizigot lider, savunma ve saldırı silahları yapan depo ya da

¹³⁰ “German” terimi Galyalılar tarafından ortaya atılmıştır ve Modern Almanca'da “Halk” anlamına gelmektedir. Cornelius Tacitus, *Agricola Germania Dialogus de Oratoribus*, s. 82-105, trc. Bağış Alper Kovan, **Germania; Germanlerin Kökeni ve Konumları, Britannia veya Agricola'nın Hayatı**, İstanbul 2022. Ayrıca bkz. Jacques Le Goff, **Ortaçağ Batı Uygarlığı**, trc. Hanife Güven & Uğur Güven, İstanbul 2015, s. 29; Bury, **Barbarların Avrupa'yı İstilas**, trc. İslam Kavas & Yusuf Akbaba, İstanbul 2020, s. 18-22; Özlem Genç, **Erken Ortaçağ Avrupa'sında Hayat**, İstanbul 2021, s. 22; Adrian Goldsworthy, **Roma Nasıl Çöktü ? Bir Süper Gücün Ölümü**, trc. Samet Özgüler, İstanbul 2022, s. 140-146.

atölyelere, birlikleri için zırhlı başlık, mızrak ve kılıç yapılmasını emretmişti. *Narbonne* kenti de benzer sebeplerle hedef alınmıştı. Kentin ve çevresinin zenginliği ile birlikte Akdeniz'e geçiş yollarına sahipliği ve Pirene Dağları'ndan İspanya'ya geçiş imkânı vermesi bu kentin seçilmesindeki başlıca nedenlerdi.¹³¹ Coğrafi avantajlarla birlikte üretim yapılan ve belli kazanç kaynakları olan kentlerin seçimi Germanlerle başlayarak XI. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa kentlerine yönelik hareketler içerisinde bulunan kavimlerin ortak özelliği olmuştur.

Germanlerin Avrupa kentleri üzerindeki bu stratejik hareketleri sonrasında kimi kentler tamamen yok olurken kimilerine de fazla zarar verilmemişti. Roma İmparatorluğu'nun desteği ile kendilerini toparlayabilen kentlerin zenginliğini dikkate alan Germanler, bir defada ganimet almak yerine düzenli saldırılarla kentlerdeki zenginlikten pay almayı uygun görmüşlerdi. Böylelikle kendilerine düzenli bir yağma alanı da sağlayarak belirli kentleri gelir kaynakları haline getirmişlerdi. İmparatorluğun saldırılar karşısındaki hareketleri ile birlikte saldırılan kentlere yönelik desteklerini iyi gözlemleyen Germanler, yıllık saldırı planlarını oluştururken bu ortadan kaldırmadıkları kentlere yönelik ince işleyen planlar yapmış görünmektedirler. Öte yandan German gözlemciliğinin ve bu tür kentlere yönelik planlarının birçok değişkeni mevcuttu.

Değişkenlerden biri olarak Germanlerin Roma yönetiminin hizmetine girmek için yaptıkları birtakım hareketlerden bahsedebiliriz. Yine Alarich örneğinden gidersek, 395'de silah depolarının bulunduğu kentler üzerinden Vizigot liderin İmparatorluğa bir güç gösterisi yaparak bu amaca yönelik hareket ettiği görülmektedir. Alarich, kentleri ele geçirdikten sonra buraları Romalıların hizmetinde yönetmek isteğinde bulunmuş fakat olumsuz cevap almıştı. Aldığı cevap karşısında yılmayıp ısrarcı olan Alarich, yukarıda belirttiğimiz kentlere saldırmasından sonra Roma yönetiminin görüşünün değişmesini sağlayarak Doğu *Illyricum* komutanlığını elde etmişti.¹³²

¹³¹ Edward Gibbon, **Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi (MS. 395-MS. 536)**, C. III, trc. Asım Baltacıgil, İstanbul 2019, s. 81-82, 105-106; Peter Heather, **Gotlar**, trc. Erkan Avcı, İstanbul 2012, s. 468-469.

¹³² Gibbon, **Roma İmparatorlu...**, C. III, s. 74-82; Wolfram, **Germanler...**, s. 81; Kazdal, "Bizans Kaynaklarında...", s. 47-48.

Temelde ortadan kaldırmayı düşünmedikleri kentlere yönelik yaptıkları bir plan neticesinde Roma yönetiminin hizmetine giren Germanler, bir anlamda yönetsel açıdan İmparatorluk sisteminin içerisinde olmayı seçerek bağımsızlık düşüncesi içerisinde olmadıkları mesajını vermek istemişlerdi. Germanlerin bu tavrı birçok yandan şüpheli gözükse de 476'da Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkımına kadar ve hatta sonrasında da münasebetlerinin birçok safhasında bu tür bir yaklaşımda bulunmayı uygun görmüşlerdi.

Germanler, bu stratejileriyle mevcut kentlerden ganimetlerini almakla birlikte Roma yönetimine askeri güçlerini göstererek bölgeyi yönetebileceklerinin emarelerini vermişlerdi. Yönetim ile bu hususta düştükleri ikilem ya da anlaşmazlıkta hareketlerinin ciddiyetini ve büyüklüğünü de arttırabilmekteydiler. Öyle ki İmparatorluk onları görevlendirmez ve dikkate almazsa, Roma yönetimine istediklerini kabul ettirmek için başkente dahi saldırımayı göze almışlardı. Örneğin, halihazırda Roma memuru olup, orduda *magister militum* olan German lider Odovacar, 476'da Roma'yı ele geçirip Batı Roma İmparatorluğu'nun sonunu getirdiğinde, Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı vefasızlık yapmamıştı. İmparatorluktan ayrılarak bölgede bağımsız bir güç olmak yerine Doğu Roma İmparatoru Zenon'un emri altında olmak istemişti.¹³³

Germanlerin Roma İmparatorluğu'nda bu yoğun görev alma isteğinin altında birçok sebep bulunmaktaydı. Daha önce görmedikleri bir ihtişama sahip bu devletin yönetim ve ekonomik sistemlerini onların bir parçası olarak öğrenmek isteme ihtimalleri vardı. Özellikle İmparatorluğun yıkılmasından sonra yaptıkları yönetsel, ekonomik ve kentsel bağlamdaki sistematik yaklaşımları onların Roma'dan ne kadar etkilendiğini göstermektedir. Örneğin, Roma hukuk kurallarını ve ekonomilerini kendi sistemleri ile birleştirmişlerdi. Yine kentsel olarak da inşa ettikleri ya da dönüştürdükleri kale-kent yapılarının da Roma garnizon kent yapısının neredeyse birebir özelliklerini alması bu konuda dikkat çekicidir.¹³⁴ Germanlerin yeni hâkimler

¹³³ Gibbon, *Roma İmparatorluğu...*, C.III, s. 151-156; Bury, *Barbarların Avrupa'yı İstilas*, s. 56-57, 72-73; Heatler, *Gotlar*, s. 217.

¹³⁴ Roma ordu kamp kentleri Latince'de *Castrum* olarak adlandırılırdı. Roma sonrası kentlerin kale-kent olarak adlandırıldıklarında kullanılan kelime de aynı olmuştur. Karşılaştırma için bkz. Gates, *Antik Kentler*, s. 441-442.

olarak Avrupa topraklarında Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkımından sonra yaptıkları bu tip yönelimler bize Alarich'in, Odovacar'ın neden ısrarla İmparatorluk nezdinde hizmet almak istediklerini açıklar mahiyettedir. Nitekim bu yaptıkları ile birlikte Germanler, Avrupa kentlerinin küçük kale-kentler haline gelmelerinde birinci sorumlulardı. Her ne kadar büyük kentlerin bakımsız da olsa varlıklarını korumalarını sağlamışlarsa da buraların uzun süre düşünsel ve ekonomik hayata katkılarına ciddi zararlar vermişlerdi. Örneğin, İspanya topraklarını ele geçiren Vizigotlar, buradan Avrupa'nın çeşitli kentlerine yoğun saldırılar düzenlemişleyerek bölge kent ekonomisine ciddi zararlar vermişlerdi. Özellikle liderleri ile Attila arasındaki manevralar Batı Roma İmparatorluğu'nu uzun süre endişelendirmişti.

Germanlerin kentlere saldırılarının kentlerle birlikte Avrupa coğrafyası üzerinde de bölgesel olarak birçok etkisi olmuştu. Örneğin, Britanya, İrlanda Denizi'ndeki Anglus, Sakson ve Jütlerden oluşan yağmacıların neden olduğu tehdide karşı, Cardiff'ten Lancaster'a kadar batı kıyısı boyunca yeni kaleler inşa ettirmek zorunda kalmıştı. Doğu Roma İmparatoru Theodosius, hükümdar olmadan önceki komutanlığı döneminde MS. 368-369 yıllarında bölgede düzeni tekrar sağlamışsa da saldırılar nedeniyle ticaretin çöküşünü ve tüm Britanya'yı etkileyecek kentsel durgunluğu önleyememişti. *Verulamium*'da (St. Albans) kentsel çöküş, tiyatronun çöplük olarak kullanımına yol açmış, kentlerin savunulması Romalı askerlerden daha çok yerli halk tarafından yapılmıştı. Yine İskoçya tarafında Pictler, Kuzey Almanya ve Danimarka yönünden Angillar, Jutlar ve Saksonlar harekete geçmiş, 270 yılında, on kaleden oluşan bir zincire sahip olan Sakson kıyısının bir ucu Norfok'taki Brancaster'da iken, diğer ucu Hampshire'deki Portchester'a kadar uzanmasını sağlamışlardı.¹³⁵ Böylelikle özellikle Avrupa'nın kazançlı görünen bölgelerindeki kentleri uzun surlarla çevrili bir görüntüye sahip olmuştu.

Germanlerin saldırıları kentlerin fiziki görünimleri değiştirdiği gibi kent sakinlerinin sağlıklarını da etkileyecek mahiyette sonuçlar doğurmuştu. Çünkü

¹³⁵ Jeremy Black, **İngiltere Tarihi**, trc. Aytaç Yıldız, İstanbul 2020, s. 56-57; Francesca Tinti, **England in the Early Medieval World; Europe and the Anglo-Saxons**, Cambridge 2021, s. 12-22.

Vitrivius'un kentlerin içinde özellikle istediği rüzgâr mevcudiyeti surların çoğalması ve küçülen kentlerin içinde yeteri kadar rüzgâr sahası bırakılmamasından ötürü yerine getirilemiyordu. Hal böyle olunca da kentlerde salgın hastalıkların çokluğu kaynaklara yansımıştı. Özellikle dönemin kroniklerine bakıldığında görülecektir ki Avrupa topraklarında sık sık veba salgınları görülmekte, büyük çoğunluklu ölümler yaşanmaktaydı. Bu hastalığın tek nedeni tabii ki kentlerdeki devasa surlar ve rüzgâr eksikliği değildi, gıdaların eksikliği ile birlikte çeşitli hayvanların taşıdığı hastalıkların da etkisi büyüktü. Kentlerin geçirdiği bu değişimin bir sonucu hastalıkların çoğalmasına sebebiyet vermişti. Bu da göstermektedir ki Vitrivius'un kentlerin kurulumunda fazlasıyla üzerinde durduğu kuralların bir hayli önemli alt nedeni vardı.

Germenlerin bir kolu olarak Frankların döneminde de sürecektir olan kentlerin fiziki küçülmesi, Charlemagne'in Roma'da Papa'nın elinden İmparatorluk tacını giymesi ile sürerek ekonomik olarak gelişim göstermişti. Bununla birlikte Charlemagne'in pagan kentlere yönelik hareketlerinin de arttığı bu zaman diliminde Germenlerin kentlere yönelik saldırıları Franklar eliyle devam ettirilmişti. Frankların diğer Germen kavimlerinin ve Endülüs Müslümanlarının bulunduğu kentlere yönelik saldırılarla Avrupa nüfusunda ciddi azalmalar görülmüştü. Kentlerin saldırılara karşı yaklaşımı ise teslim ya da yok oluş ile neticelenmişti. Charlemagne ele geçirdiği kentler ve buradan sağladığı gelirler ile Roma İmparatorluğu dönemine yakın bir kent refahı ortamı sağlamayı başarmıştı. Gerek ekonomik gerek dini ve eğitim hususunda yaptıkları ile Avrupa kent sisteminin fiziki olmasa da fikri yapısını etkilemeye çalışmıştı. Bunda bir anlamda başarılı olmuşsa da ölümünden sonra yerine geçen hükümdarlar onun gibi bir yaklaşıma sahip olamamışlardı.¹³⁶

Germenlerin saldırılarının hepsini yazmaktan ziyade Avrupa coğrafyası üzerinde dikkate değer etkilere sahip olanlarıyla birlikte kentlere ve yönetimlere yönelik yaklaşımlarını ele aldığımız bu bölümde görülmüştür ki, XI. yüzyıla kadar Avrupa kentlerinin fiziki yapılarında değindiğimiz kentlerin küçülme hadisesi, Germenlerin yoğun saldırıları sonucu başlamıştır. Avrupa kentleri bu dönem içinde Germenlerin hareketleri nedeniyle savunma odaklı bir hale gelmiş, nüfusları da

¹³⁶ Thompson, **History of the Middle Ages (300-1500)**, s. 115-127.

azalmıştır. Kentlerin küçülerek hayatta kalabildiğini fark eden Germanerler, ileride kendi kuracakları kentleri bu ölçüler dâhilinde planlayarak inşa etmişlerdir. Bu inşalarında da emri altına girmekte ısrar ettikleri Roma İmparatorluk sisteminin yönetsel araçlarını kendi sistemleri ile birleştirerek devam ettirmişlerdi. Yaklaşımları onların içinden İmparatorluk iddiası ile çıkacak bir hükümdar oluşmasını sağlamış ve soydaşları Charlemagne ile Avrupa medeniyetinin bir anlamda temellerini atmışlardır. Kuşkusuz bu temelin atıldığı yer yine Avrupa kentleri olmuştur.

2.3.2. Türk Akınları

Avrupa kentlerine etki bağlamında Germaner ve Viking kavimlerinden büyük ölçüde ayrılan Türk kavimleri, kentlere yönelik oluşturdukları stratejiler ve bu yöndeki akınlarıyla dikkatleri ciddi şekilde üstlerine çekmişlerdi. Kentler üzerine yaptıkları akınlar ile Avrupa kent yapısı ve siyasi yönetimleri açısından büyük değişimlere sebep olmuşlardı.

Köken olarak Orta Asya topraklarında ortaya çıkan Türkler, iklim şartları ile birlikte yaşadıkları iç karışıklıklar neticesinde Batı'ya göç etmişlerdi. Germanerlerin kentlere yaklaşım biçimine benzer bir tavır sergileyen Türk kavimleri, stratejik avantaja sahip kentler üzerine akınlar düzenlemişti. Örneğin, Hun hakanı Attila, *Dacia Ripensis* eyaletinin başkenti ve İmparatorluğun silah üretim merkezi olan *Ratiaria* (günümüz Bulgaristan'ında *Artscher*) ve *Naissus* (Niş) kentlerini bu nedenlerle seçmişti. Attila, *Ratiaria* kenti alındıktan sonra silah üretimi yaptığından dolayı yerle bir etmemiş fakat *Naissus* yerle bir edilerek onarılmaz bir hale getirilmişti.

Ele geçirdiği kentlerin korunmasına yönelik hareket ettiğini düşündüğümüz Attila, silah üretimi yapan kentlerden birini yok ederek, üretimi tek bir kentte toplamış ve bu sayede ileride İmparatorluk tarafından yapılacak saldırılarda iki kent yerine tek bir kentin savunulmasını sağlamıştı. Stratejik yöndeki akınlarına devam eden Hun lider, bölgesel olarak güçlü konumdaki kentler üzerine akınlarına devamla *Sardica* (Sofya) ve *Philippopolis* (Filibe) kentlerini de ele geçirerek İmparatorluk Avrupa

eyaletlerinin savunma hattını kırmıştı.¹³⁷ Avrupa'daki Batı Roma kentlerine yönelik haaketlerini arttıran Attila, başkent Roma'ya doğru yaptığı akınlarla adeta dünya tarihini değiştirmiştir.

Başkent Roma üzerine giderken akınlar düzenlediği *Aquileia*, *Verona*, *Vicentia*, *Ticinum*, *Mediolaum*, *Conordia*, *Altinum*, *Patavim*, *Orleans*, *Brixia*, *Bergomum* ve *Milan* kentlerine büyük zararlar vererek, 451 yılında yapılan *Catalaunum Savaşı*'nın bir anlamda boşa çıkarmıştı. Dönemin şahitlerinden Callinius, Attila ve Hunların yaptıklarını şu şekilde ifade etmiştir:

*“O kadar çok cinayet işlenmiş ve katliam yapılmıştı ki ölümlerin sayısı belli bile değildi. Ve evet, birçok kilise ve manastırı ele geçirip çok sayıda rahip ve rahibeyi de kılıçtan geçirdiler.”*¹³⁸

Attila, başkente kadar yaptığı bu yağma hareketlerine rağmen surlarının önüne kadar güçlü bir biçimde geldiği Roma'yı ele geçirmemeyi tercih ederek kentin kendisine bağlı halde olmasını sağlamıştı. *Catalaunum Savaşı*'ndan kısa bir süre sonra belirttiğimiz kentlere yönelik giriştiği akınlarda Batı Roma yönetiminin asker ve besin kaynağının kesilmesini sağlayan Attila, başkent Roma içine girmemeyi tercih etse de yaptıkları sayesinde ölümünden yaklaşık yirmi sene sonra harekete geçen Germen lider Odovacar'ın 476'da başkente gidişini ve ele geçişini kolaylaştırmıştır.¹³⁹

¹³⁷ Priscus, *Fragmenta Et Excerpta*, s. 49-55, trc. Turhan Kaçar, *Attila ve Bizans Tarihi*, İstanbul 2020; Theophanes, *Khronographia*, s. 113, trc. Hatice Aydın, *Theophanes Confessor'un Kroniğinde Türkler (284-813)*, İstanbul 2021. Ayrıca bkz. Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, s. 107; Edward Arthur Thompson, *Hunlar*, trc. M. Sibel Dinçel, Ankara 2012, s. 109-110, 215-216.

¹³⁸ Priscus, *Fragmenta...*, s. 135; Theophanes, s. 114-115. Ayrıca bkz. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 79; Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, s. 142-143; Bury, *Barbarların Avrupa'yı İstilas*, s. 110-111; Howarth, *Atilla...*, s. 151-159; Thompson, *Hunlar*, s. 120-121, 184.

¹³⁹ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, s. 581-582, trc. Samet Özgüler, *Roma Tarihi (MS 353-378)*, İstanbul 2019. Ayrıca bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1997, s. 69-70; A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş; En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, İstanbul 2019, s. 213; Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, İstanbul 2013, s. 41-43; Thompson, *Hunlar*, s. 38-39; Rene Grousset, *Stepler İmparatorluğu; Attilâ, Cengiz Han, Timur*, trc. Halil İnalçık, Ankara 2011, s. 87-95; Christopher Kelly, *Attila; Hunlar ve Roma İmparatorluğunun Çöküşü*, trc. Turhan Kaçar, İstanbul 2016, s. 28-31; Patrick Howard, *Hunların Hakanı Atilla; Efsaneden Gerçeğe*, trc. Tevabil Alkaç, İstanbul 2015, s. 11-19; Goldsworthy, *Roma Nasıl Çöktü?*, s. 404-405; Bury, *Barbarların Avrupayı İstilas*, s. 113; Ayşe Kazdal, “Bizans Kaynaklarından Zosimus ve Malalas'ın Eserlerinde Türkler (Tercüme, Tahlil)”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul 2015, s. 34-39, 42-43.

Attila'nın kentlere yönelik stratejik hareketleri, sonrasında Avrupa kentlerine akınlar düzenleyen diğer Türk kavimleri içinde adeta bir yol haritası olmuştur. Örneğin, stratejik önemi büyük olan *Sirmium* kentini hedef alan Avarlar, çevresi korunaklı ve güvenli olan bu kenti, Doğu Roma Devletine karşı girişecekleri akınlar için önemli bir konumda bulunduğu için seçmişlerdi. Bir hayli zorluklarla ele geçirdikleri bu kent sayesinde, Avarlar hem Doğu Roma hem de Karolenj Devleti'nin kentlerine yönelik akınları için önemli bir üs elde etmişlerdi. *Sirmium*'un ele geçirilmesinden sonra Avrupa kentlerine akınlarını arttıran Avarlar, kenti ele geçirdikten sonra sonra Kral Chlotar'ın (497-561) ölümünün akabinde Franklar üzerine hareketlerini arttırarak, 562 yılında Merovenj lider Sigibertin krallığının başkentinin *Reims*'ten *Metz*'e taşınmasına neden olmuşlardı.¹⁴⁰

Sirmium'daki üslerinden çevrelerindeki devletlerin hareketlerini gözleyip, uygun anı bekleyen Avarlar, 604 yılında Doğu Roma-Sasâni savaşları esnasında Romalıların Doğudaki meşguliyetlerinden yararlanma amacıyla harekete geçerek, 610 yılına kadar *Singidinum*, *Novae*, *Dorostorum*, *Tomis* ve *Asimos* kentlerini almış ve Doğu Roma savunmasını zor duruma düşürmüştü. Diğer taraftan, Avarlar'ın bu hareketleri, Hunlar'ın Germenleri Batı Roma İmparatorluğu topraklarına yönlendirmesine benzer biçimde, müttefiklik içerisinde bulundukları Slavların durgun yaşamlarını terk etmesine neden olmuştu. Avarların, Slavlar ile birlikte 617'de Teselya, Epiros ve Trakya bölgesi kentlerine saldırıları, bölgede köklü bir etnik değişim yaşatmıştı. Avarların gelişine kadar ormanlarda kendi hallerinde yaşadığı düşünülen Slavlar, Avar hükümdarı Bayan Kagan'la yaptıkları anlaşma ile Avrupa coğrafyasına yayılarak uzun seneler bu coğrafya'da yaptıkları ile özellikle Avrupa kentlerini etkilemişlerdi.

Avarlar'ın kentlere yönelik en büyük girişimi, Sasaniler ile birlikte hareket ettikleri Doğu Roma başkenti İstanbul'u almaya yönelik hareketleridir. Ancak kentin ciddi savunma gücü ve Sasanilerden beklenen yardımın alınamaması İstanbul'un Türkler tarafından ele geçirilmesini önlemişti. Bununla birlikte Avarlar'ın başkent

¹⁴⁰ **Liber Historiae Francorum**, s. 178, trc. Erdinç Ofli, **Frankların Tarihi**, İstanbul 2023. Ayrıca bkz. Edward Gibbon, **Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi (MS. 565-MS 1378)**, C. V., trc. Asım Baltacıgil & Meral Harzem, İstanbul 2020, s. 78; Grousset, **Stepler İmparatorluğu**, s. 185,

İstanbul'u ele geçirememesi, Doğu Roma yönetiminin kentin savunması noktasındaki zaafiyetlerin düzeltilmesini sağlayarak, kentin korunma gücünü arttırmıştı.¹⁴¹

Türklerin Avrupa kentlerine yönelik stratejik hareketlerinin bir benzerini diğer bir Türk kavmi Macarlar'ın hareketlerinde de görebilmekteyiz. Örneğin, Avarların yaşadığı bölgeyi halihazırda bir üs konumu olmasından dolayı yurt olarak seçen Macarlar, 899'da İtalya'nın iç bölgelerine ve 906-907'de Karolenj Devleti'nin en önemli merkezlerine kadar keşif seferleri düzenlemişlerdi. Yaptıkları keşif hareketinden sonra *Otranto* ve *Pavia* kentini hedef olarak belirleyen Macarlar, bu kentlere akınlarda bulunmuşlardı. Hedefledikleri kentlerin merkezi yönetimlerinin meşgul anlarını bekleyen Macarlar, keşiflerinde Frankların yaşadığı iç sıkıntılardan haberdar olup, bu durumu kendi lehlerine kullanarak, Almanya içlerinden Kuzey İtalya'ya kadar Avrupa kentlerine akınlar yapmışlardı.¹⁴² Akınlarda bulundukları kentlerde pek çok insanı öldürüp hayatta kalanları köle yapan Macarlar, birçok Manastır yapısına da zarar vermişlerdi. 933'de *Merseburg*'daki yenilgilerine kadar Avrupa kentlerine yönelik hareketlerine devam eden Macarlar, yaptıkları ile Vikingler ile birlikte Avrupa'nın X. yüzyıl krizi içerisine girmesine sebep olmuşlardı. Özellikle kentlerin ekonomik, sosyal ve fiziksel olarak gerilediği görülen bu krizle, Avrupa kentleri neredeyse Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonraki durumlarına dönmüşlerdi.¹⁴³

Macarlar, Avrupa kentlerine bu yönden etki etmekle birlikte, akınlarıyla Balkan kentlerini de etkilemişlerdi. *Merseburg*'da aldıkları yenilgiyle Balkan bölgesine yönelen Macarlar, buradaki diğer Türk kavmi Bulgarlar ile Doğu Roma yönetimini bir hayli endişelendirmişlerdi. Macarların akınlarını engellemek isteyen

¹⁴¹ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 154-161; Togan, *Umumi Türk Tarihi...*, s. 214-215; Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğunun...*, s. 76-79; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, trc. Fikret Işıltan, Ankara 2015, s. 115-130; Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 212-233; Turhan Kaçar, "Constantinopolis Önlerinde Avarlar ve Sasâniler, MS. 626", *Byzantion'dan Constantinopolis'e İstanbul Kuşatmaları, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü*, ed. Murat Arslar-Turhan Kaçar, İstanbul 2017, s.171-201; Kazdal, "Bizans Kaynaklarında...", s. 68.

¹⁴² Osman Karatay, "Macarlar", Ed. Osman Karatay – Serkan Acar, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, İstanbul 2016, s. 445.

¹⁴³ Togan, *Umumi Türk Tarihi...*, s. 216-218, Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 238-240; Steven A. Epstein, *Geç Dönem Ortaçağ Avrupası: Ekonomik ve Sosyal Tarih (1000-1500)*, trc. Serap Işık, İstanbul 2014, s. 34; Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 189-191; Karatay, "Macarlar", s. 409-448.

Doğu Roma yönetimi Bulgarlarla ittifak yapmıştı. Macarların buna cevabı ise Peçenekler ile yapılan ittifaktı.

Yapılan ittifaklar sonrasında Avrupa kentlerine yönelik emellerinden de vazgeçmeyen Macarlar, *Merseburg* yenilgisini Bavyeralılar ile anlaşma yaparak, 935’de Burgondiya’ya, 937’de Fransa kentlerine yağma hareketlerinde bulundular. Dönüş yolunda da Napoli’yi yağmalayarak zarar vermişlerdi. Fakat Macarların Avrupa kentlerine olan akınları X. yüzyılın sonlarında *Ausburg* kentini kuşatmaları sonucu, Kral Otto karşısında aldıkları yenilgi ile büyük darbe aldı. Bununla birlikte 955’de Otto’nun Papa tarafından Kutsal Roma-Germen İmparatoru olarak taç giymesinin akabinde Avrupa’da dengelerin değişmesiyle, bu durumdan Macarlar etkilenerek Avrupa kentlerine yönelik hareketleri kısıtlandı.¹⁴⁴

Avrupa kentlerine Macarlar’dan başka etki eden bir diğer Türk kavmi Bulgarlar’dı. Daha çok Balkan bölgesi kentlerine yönelen Bulgarlar, Kubrat Han’ın üçüncü oğlu Asparuh’un Tuna Bulgar Devleti’ni kurmasıyla, Tuna’nın kuzeyindeki topraklardan Dobruca’nın güneyindeki Doğu Roma sınırlarına kadar olan kentlere akınlar yapmıştı. Kentlere yönelik hareketlerinde Bulgarlar da diğer Türk kavimleri gibi stratejik kentlere yoğunlaşmış, değişen şartları da dikkate alarak Hunlar ve Avarlar gibi *Pannonia* ve *Sirmium* kentleri yerine, Dobruca bölgesi kentlerini hedef almışlardı. Böyle hareket etmelerinin sebebi *Pannonia* ve *Sirmium*’un önceki stratejik önemlerini kaybetmeleriydi. Bu nedenle Balkan kentleri üzerine planlı akınlar düzenleyen Bulgarlar, Doğu Roma’nın batıya ve kuzeye bağlanan askeri sevkiyat ve ticaret yollarının kontrolü için ikinci önemli ticaret yolu olan Selanik-Belgrad güzergâhındaki kentleri de ele geçirmişlerdi.¹⁴⁵ Doğu Roma yönetimi, Bulgarların Balkan kentlerine yönelik akınlarına karşılık Tuna boyunca çeşitli kaleler yaptırmış,

¹⁴⁴ Karatay, “Macarlar”, s. 445-447.

¹⁴⁵ Theophanes, s. 242-250. Ayrıca bkz. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 195-196; Togan, **Umumi Türk Tarihi...**, s. 215-216; Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, s. 93-97; Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, s. 256-258; Edward Gibbon, **Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi (MS. 636- MS. 1204) C. VI**, trc. Asım Baltacıgil & Meral Harzem, İstanbul 2020, s. 307-310; Birsal Küçükşipahioğlu, “Ankhialos Savaşı’nın Sonuna Kadar Bizans-Bulgar İlişkileri”, **İÜ. Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, sy. 14, İstanbul 2009, s. 213; Osman Karatay, “Tuna Bulgarları”, **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, s. 273-277; Umut Üren, “Büyük Bulgar Devleti”, **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, s. 256-269.

kendi tebaasını bölgede inşa ettiği kentlere göç ettirmişti.¹⁴⁶ Nitekim bu önlemler, Bulgarların kentlere yönelik akınlarını durdurmamıştı.

Balkan kentlerine yönelik akınları sadece Bulgarlar gerçekleştirmemiş, bir diğer Türk kavmi Peçenekler’de bu bölge kentlerine yönelik stratejik önemdeki yerleri hedef almışlardı. Fakat Peçenekler, Bulgarlar ve Macarlar kadar ciddi ölçüde Balkan kentlerine etki edememişlerdi. Peçenekler, akınlarında kentleri yağmalamayı hedef edinerek daha çok Doğu Roma yönetimi için problem olmuşlardı. Her ne kadar Avarlar gibi başkent İstanbul’a almaya yönelik hareketler tasarlamışlarsa da iç problemleri ve kentlere yönelik akınlarındaki düzensizlikleri onların bölgede köklü biçimde tutulmasını engellemişti.¹⁴⁷

Ortaçağ’ı başlatan ve X. yüzyıla kadar yaşanan hadiselerin birçoğunda aktif rol alan Türkler, özellikle Avrupa kentlerine yönelik hareketleri ile adeta dünya tarihini değiştiren olaylara sebebiyet vermişlerdi. Batı Roma İmparatorluğu, Attila’nın akınları nedeniyle zayıflamış ve surları önüne gelen Odovacar’a karşı ciddi mukavemet gösteremeyerek ortadan kalkmıştı. Bununla birlikte Attila’nın Doğu Roma kentlerine yönelik yaptığı akınlarla da önemli silah üretim kentleri elden çıkmış, bu da başkent İstanbul’u zor durumda bırakmıştı.

Hunlar’dan sonra Avrupa kentlerine yönelik akınları sürdüren Avarlar, Karolenj ekonomisini kentler üzerinden zedelemiş, gerçekleştirdikleri stratejik akınlarla Doğu Roma ekonomisi için de sorunlar yaratmıştı. Avarlar, Avrupa kentlerine yaptıkları akınlarla, Charlemagne’ın güçlendiği döneme kadar Franklara zor zamanlar yaşatmıştı. Macarlar da yaptıkları akınlar ile Avrupa yönetimlerinin ve kentlerinin ekonomik olarak gerilemesini sağlamışlardı. Macarların, Kutsal Roma-

¹⁴⁶ Küçüksipahioğlu, “Ankhialos Savaşı’nın Sonuna Kadar Bizans-Bulgar İlişkileri”, s. 214, 223-226.

¹⁴⁷ Konstantinos Porphyrogenitus, **De Administrando Imperio**, trc. İlhan Aslan, İstanbul 2020, Zos. 29-34; Mikhael Attaleiates, **Tarih**, trc. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 44-52; Anna Komnena, **Alexiad; Anadolu’da ve Ballkan Yarımadası’nda İmparator Alexias Komnenos Dönemi’nin Tarihi, Malazgirt Sonrası**, trc. Bilge Umar, **Anna Komnena. Alexiad**, İstanbul 1996, s. 213-258; Ioannes Zonaras, **Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)**, trc. Bilge Umar, s. 92-94. Ayrıca bkz. Akdes Nimet Kurat, **Peçenekler**, hz. Ahsen Batur, Ankara 2016, s. 27-32, 269; Mualla Uydu Yücel, **Türkistan’dan Tuna’ya Peçenekler**, İstanbul 2020, s. 25-39, 312-329; Mualla Uydu Yücel, **9. Yüzyıldan 13.yüzyıla İlk Rus Yıllıklarında Türkler; Hazar, Bulgar, Peçenek, Uz, Berendi, Karakalpaki, Kuman/Kıpçaklar**, İstanbul 2020, s. 86-97, 183-233; Törebey Günaydın, **Bizans ve Balkanlar (976-1076)**, İstanbul 2020, s. 98-104.

Germen ordularının karşısında yenilmesi ile Türklerin Avrupa kentlerine yönelik hareketleri daha çok Doğu Roma kentleri, Balkan kentleri üzerine olmuş ve bu da Doğu Roma ekonomisini ciddi ölçüde etkilemişti. Bulgarlar ve Peçeneklerin Balkan coğrafyasındaki kentlere yönelik akınları uzun süre Doğu Roma yönetimini uğraştırmış ve onları Avrupa’da kurulan yeni devletler karşısında geriletmişti.

Türkler, gerçekleştirdikleri akınlarla, aynı zamanda beraber hareket ettikleri Germen ve Slav kavimlerinin de Avrupa coğrafyasına yayılmasını sağlamıştı. Germenlerin Batı Roma hakimiyetine son verdikleri görülmüş, Hunların önünden kaçan çeşitli Germen kavimleri (Vizigotlar, Vandallar vs.) gittikleri Avrupa kentlerine saldırmışlardı. Yine Slavlarla birlikte hareket eden Avarlar, onların Avrupa içlerine yayılmasını sağlayarak çeşitli bölgelerde etnik değişimlere sebep olmuşlardı.

Genel olarak bakıldığında Türklerin kentlere yönelik akınları, Avrupa coğrafyasındaki birçok halkı yerinden oynatmış, mevcut yönetimleri de etkilemiştir. Türkler, kentlere yönelik hareketleri ile kale-kent yapısının Ortaçağ boyunca sürmesini sağlamakla birlikte kentlerin ekonomik gelişmelerini sürdürmeye çalışmışlarsa da pek etkili olamamış, Avrupa kentlerinin ekonomik gerilemesi sürmüştür. Öte yandan kentlere yönelik akınları ile bir anlamda Avrupa kentlerinin şehirselleşmelerine de etki etmekle birlikte bu kentlerin “kasaba” özelliği almamasını da sağlamışlardır.

2.3.3. Viking ve Norman Saldırıları

Vikingler, Germenler ve Türkler gibi artan nüfusları ve değişen iklim şartları sebebiyle anavatanları olan İskandinavya’dan ayrılmış ve Macarlarla birlikte Avrupa’da X. yüzyıl krizine neden olmuşlardı. Avrupa kentlerine saldırırlarken, stratejik bir yaklaşımla birlikte başta yağmacı, sonradan kalıcı yerleşimler bulmak amacıyla hareket etmişlerdi. Kıta Avrupa’sına saldırılar düzenleyen ve Kiev Rus Knezliği’nin oluşmasında büyük bir role sahip olan Vikingler, Birinci Haçlı Seferi’nin hemen önceki yıllarına kadar Avrupa yönetimleri üzerinde ciddi tesirler bırakmışlardı.

Türk ve Germen kavimleri gibi stratejik kentler üzerine harekete geçen Vikingler, ilk olarak anavatanlarında bulundukları zaman diliminde, tüccarlar

aracılığıyla Avrupa hakkında bilgi edinmişlerdi. 675 yılından sonra Frizyalıların ticaretteki etkinlikleri İngiltere’de *Hamwic, Fordwich, Londra, Ipswich* ve *York* gibi kentleri zenginleştirmişti. Vikingler bu kentlerin durumunu tüccarlar aracılığıyla öğrenmiş ve bu kentlerin zenginliğini elde etmek için harekete geçmişlerdi. Amaçları, bu kentlerden elde ettikleriyle, Avrupa’daki ticaret faaliyetlerini yönlendirerek zenginleşmekti.¹⁴⁸ Denizci özelliklerini de kullanabilecekleri bu yerlerin sahip olduğu uzun sahil şeritleri ve deniz taşımacılığına elverişli pek çok nehirlerinin bulunması Vikingleri bu bölgelerde hareket etme kabiliyetlerini kolaylaştırmıştı.

851 yılında harekete geçen Vikingler ilk defa İngiltere’nin *Thanet* Adası’nda kışı geçirmişler, buradan sonra Londra’yı elde ederek Canterbury ve çevresini de yağmalamışlardı.¹⁴⁹ Amaçladıkları diğer kentlere yönelik ciddi başarı elde edememişlerse de sonrasında 865-66 yıllarında Doğu Anglia’ya büyük bir ordu ulaştırarak, üç yıl boyunca bu orduyla Britanya üzerindeki yağma hareketlerini sürdürmüşlerdi. Londra’dan sonra hedefteki bir diğer kent olan York’u 867’de ele geçiren Vikingler, bu kentin ekonomik gücünü kullanarak Avrupa ticaretini yönlendirmeye çalışmışlardı. Bu iki kentin alınmasından sonra bu bölge üzerine hareketlerini arttıran Vikingler, 860 ve 870’lerde Doğu ve Kuzey İngiltere’de geniş topraklar ele geçirdiler. Nitekim bu ilerleyişleri, 896’da dönemin Wessex kralı Alfred karşısında aldıkları yenilgi ile engellenmişti.¹⁵⁰

Öte yandan Vikinglerin İngiltere kentlerine yönelik saldırıları bu kentlerin savunma noktasında gelişmelerini sağlamıştır. Örneğin, Kral Alfred, Vikingler karşısında aldığı zafer sonrasında kentler üzerinde bazı düzenlemelerde bulunmuş,

¹⁴⁸ John Haywood, **The Historical Atlas of Vikings**, Avon 1995, s. 10; Soren Michael Sindbaek, “Yerel ve Uzak Yerlerle Alım Satım”, Ed. Stefan Brink & Neil Price, **Viking Dünyası**, trc. Ebru Kılıç, İstanbul 2015, s. 190-201; Ebubekir Çelikcan, “Birinci Haçlı Seferi Öncesinde Güney İtalya”, **İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul 2021, s. 16.

¹⁴⁹ Dan Jones’ın ifadesine göre Vikinglerin ilk saldırısı 845 yılında Batı Francia üzerine olmuştu. Liderleri Ragnar ile harekete geçen Vikingler Paris’e kadar gitmişlerdi. Hükümdar Kel Charles Ragnar ve ordusu karşısında güç duruma düşünce çareyi Ragnar’a 7. 000 pound gümüş ve altın ödemekte bulmuştu. Dan Jones, **Taht ve İktidar; Ortaçağ’ın Yeni Tarihi**, trc. Gaye Yavuzcan, İstanbul 2023, s. 164-165.

¹⁵⁰ Epstein, **Geç Ortaçağ...**, s. 13-35; Bauer, **Ortaçağ Dünyası**, s. 468-470; Clare Downham, “Vikingler İngiltere’de”, **Viking Dünyası**, s. 432-433; Richad Hall, “York”, **Viking Dünyası**, s. 481-482; Francesco Storti, “IX ve XI. yüzyıllarda Saldırı ve İstilalar”, **Eco, Ortaçağ Dünyası; Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar**, s. 226-227; Çelikcan, “Birinci Haçlı Seferi...”, s. 30.

“*burgh*” adı verilen ve Anglo-Saxon kentleşmesinin temelini oluşturan kaleler ve tahkimatlar inşa etmişti. Bununla beraber Vikinglerin yağmaladığı Londra’ya da müdahalelerde bulunarak, kenti adeta yeniden kurmuştur.¹⁵¹ Fakat bu tür girişimler Vikingleri İngiltere bölgesinden uzun süre uzak tutmamıştır. Vikingler, neredeyse XI. yüzyılın ortalarına kadar İngiltere kentleri üzerinde etkilerini sürdürmüşlerdir.

İngiltere dışında Avrupa’nın çeşitli yerlerine de saldıran Vikingler, hedefledikleri kentlere yer yer stratejik önemleri dolayısıyla saldırmakla birlikte daha çok yağma amaçlı hareket etmişlerdi. Bu tür yağma hareketlerinin etkisi ekonomik anlamda Avrupa kentlerinde birçok yerde görülmüştür. Örneğin, liderlerinden Swein Forkbeard’ın Wessex krallığına yönelik saldırıları bölge insanına ağır vergiler (*danegeld*) yüklemiş ve krallığın askeri olarak gerilemesine neden olmuştu.¹⁵² Bu tür hareketlerle Britanya bölgesi, Vikinglerin saldırıları karşısında aldığı yaralar nedeniyle uzun süre Ortaçağ ekonomisi içerisinde bir taraf olamamıştı. Bununla beraber Vikinglerin kentlere yönelik saldırıları İngiltere’nin merkezi bir güç olmasını da engellemişti. Vikinglerin saldırıları neticesinde Britanya topraklarında çeşitli bağımsız güçler oluşmuş ve bu güçler uzunca bir süre birlik olarak hareket etmemeyi tercih etmişlerdi. Vikingler, saldırdığı tüm bölgelerde benzer etkiler bırakmamışlardır.

Endülüs kentlerine de saldırılar düzenleyen Vikingler, birkaç kentte başarı sağlamışlarsa da bölgedeki Müslüman yönetiminin başarılı karşıt hareketleri nedeniyle etkili olamadılar. Örneğin, ilk olarak 844’de Emir II. Abdurrahman (822-852) döneminde *Lizbon* (İşbûne) kentini hedef alıp saldırmışsalar da II. Abdurrahman’ın aldığı önlemler nedeniyle buradan ayrılmak zorunda kalmışlardı. Fakat bu mukavemet onları durdurmamış, Vikinglerin bölgedeki kentler üzerindeki yağma girişimleri sürmüştü. Aynı yılın Eylül ayında bu sefer şanslarını *Seville* (İşbîliye) kenti için deneyen Vikingler, bir süre burada yaptıkları yağmalarla Endülüs yönetimine büyük sıkıntılar yaşatmışlardı. Yönetimin kenti Vikinglerin elinden geri alamaması da *Seville*

¹⁵¹ Çelikcan, “Birinci Haçlı Seferi..., s. 31-32.

¹⁵² “*Danegeld*” genellikle X. yüzyılın sonu ve XI. yüzyılın başlarında Viking ordularına bir kent, kasaba veya bölgeyi barış içinde terk etmeleri için verilen para veya erzak anlamına gelen ödemelere verilen isimdir. Katherine Holman, **Historical Dictionary of Vikings**, Maryland 2003, s. 73-74; Çelikcan, “Birinci Haçlı Seferi..., s. 34-35.

ve çevresinin bir ay boyunca Vikinglerin yağmasına maruz bırakmıştı.¹⁵³ Vikinglerin *Seville* üzerindeki hakimiyetlerini kabul etmeyen Müslümanlar, Kasım 844'de Vikinglere ağır bir yenilgi yaşattılar. Alınan bu zaferle Vikingler üzerine hareketlerini arttıran Endülüs yönetimi, 845 yılında Talyata'da Vikinglere karşı başarı göstermişlerdi. Fakat Vikingler de bölgeden vazgeçmemişlerdi.

Sonrasında Emir I. Muhammed döneminde, Annales Bertiniani'ye göre liderleri Hastein ve Bjorn Ironside yine *Seville* kentini yağmalamış¹⁵⁴, fakat Müslüman kuvvetlerinin saldırıları karşısında kenti terk etmişlerdi. *Seville* kentinden vazgeçmeyen ikili, sonrasında şanslarını bir daha denemişlerdi. Bu seferki gelişlerinde *Seville* yerine *Murcia* ve *Roussillon* kentlerini yağmalamışlardı. Vikinglerin *Seville* kenti üzerindeki ısrarları şüphesiz, kentin savunmasındaki zafiyetle birlikte sahip olduğu ekonomik zenginlik dolayısıyla idi. Ancak, Vikingler tarafından iki defa yağmalansa da Müslüman yönetim *Seville*'yi geri almayı bilmiş ve Vikingleri bölgeden uzaklaştırmıştı. Vikinglerin İber Yarımadası kentlerine yönelik saldırıları XI. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştü de Müslüman yönetimin başarısını savunması onları bölgede kalıcı hale getirmemişti.

Endülüs Müslümanlarının sahip oldukları güçlü iletişim ağı, denizciliklerini geliştirmeleri, sahillerde nöbetçi bulundurmaları ve ordu ile halkın beraberce hareket etmeleri Vikinglerin Müslüman İspanya'yı etkileyememesini sağlamıştı. Bununla birlikte İskandinavya'nın İngiltere ve Fransa'ya yakın olmasına mukabil Endülüs'ün Vikinglerin asıl topraklarından çok uzakta bulunması da Vikinglerin İber yarımadasına yönelik hareketlerini kısıtlamıştı.¹⁵⁵ Fakat Vikinglerin Endülüs dışındaki Avrupa kentlerine yönelik yağma hareketleri sürmüştü.

¹⁵³ İsmail Ceran, **Ortaçağ'da Fransa ve Çevresinde İslâm (VII – XI. yüzyıllar)**, Ankara 2020, s. 197; Andre Clot, **Müslüman İspanya; 8-15. Yüzyıllar**, trc. Güllü Yıldız, İstanbul 2021, s. 70-71; Stanley Lane Poole & Arthur Gilman, **Endülüs; Arapların İspanyayı Fethi ve Sonrası**, trc. Ekin Duru, İstanbul 2021, s. 73; Neil Price, "İspanya, Kuzey Afrika ve Akdeniz'de Vikingler", **Viking Dünyası**, s. 586-591; Çelikan, "Birinci Haçlı Seferi...", s. 61.

¹⁵⁴ Bu iki Viking liderin bahis konusu bölgeye saldırıları hakkında sadece Annales Bertiniani'de bilgi olması ve dönemin diğer kaynakları tarafından desteklenmemesi, ilgili saldırıların olup olmadığı konusunu tartışmalı bir hale getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çelikan, "Birinci Haçlı Seferi...", s. 62; Price, "İspanya, Kuzey Afrika ve Akdeniz'de Vikingler", **Viking Dünyası**, s. 588.

¹⁵⁵ Price, "İspanya, Kuzey Afrika ve Akdeniz'de Vikingler", **Viking Dünyası**, s. 589.

Kıta Avrupasına yönelik Viking saldırıları, sonradan birçok başka Viking komutan ismi altında, XI. yüzyılın ortalarına kadar devam etmişti. Örneğin, Olaf Haraldsson'ın emri altında 1008 yılında Galiçya ve Duoro bölgesi saldırıya uğramış, sonrasında da 1014 ya da 1015 yılında Mino Nehri'nin ağzındaki Tui kenti yağmalanmıştı. Bununla birlikte Olaf'ın bu saldırılar neticesinde elde ettiği kazanımlar belirsizdir. Vikinglerin Avrupa kentleri üzerine yağma amaçlı son saldırıları 1047-1066 yılları arasında gerçekleşmiştir. Vikinglerin Avrupa kentlerine yönelik saldırılarının azalmasında X. yüzyıldan itibaren Hristiyanlığı benimsemeye başlamaları da etkili olmuştur.¹⁵⁶ Bu din değişimi, Vikinglerin Avrupa coğrafyasına yönelik hareketlerini değiştirmekle birlikte, aynı zamanda onları farklılaştırarak birbirinden ayırıcı bir netice oluşturmuştur. Örneğin, Ataları Viking olsa da bu dönemde Avrupa kentlerine yönelik etkileri ağırlamında dikkatleri üstlerine çeken “Normanlar”, dil, kültür ve savaş tarzı olarak Vikinglerden ayrı bir kavim olarak addedilmişti.

Ataları Vikinglerin, dinamik yapıdaki hareketleri azaltılmış ve az da olsa denizcilikten uzaklaşmış hali olarak görebileğimiz “Normanlar”, özellikle Fransa topraklarında Viking Rollo'nun Hristiyanlığı kabul etmesi ve buraya yerleşmesi sonrası, Rollo'nun soyundan gelen Vikingler olarak adlandırılmıştı.¹⁵⁷ Normanlar, Avrupa topraklarında Hristiyanlaşma ile birlikte denizci özelliklerinden daha çok yerleşik bir yaşam biçimini tercih etmişlerdi. Gibbon'un deyiimiyle; ele geçirdikleri Fransız topraklarına kendi adları olan *Normandia* adını veren bu insanlar, kendilerini Charlemagne'ın ve Capet'nin haleflerinin tebaası olarak tanıtmışlardı.¹⁵⁸

Vikingler'in Avrupa kentlerine yönelik hareketlerinde görülen yağmacı yaklaşımlarından farklı yönde hareket eden Normanlar, çevrelerindeki siyasi güçlerin

¹⁵⁶ Price, “İspanya, Kuzey Afrika ve Akdeniz’de Vikingler”, **Viking Dünyası**, s. 592.

¹⁵⁷ Viking lider Rollo, Frank hükümdar Charles'in (Charles the Simple) diplomatik temasları neticesinde adamları ile birlikte Hristiyanlığa geçip kendisine hizmet etmeleri karşılığında kızı Gisela ile evlenebileceği teklifini vermesiyle Avrupa tarihinde kırılma noktalarından biri gerçekleşmiştir. Rollo, Charles'ın kızı ile evlenirken kuzeydeki kıyı bölgelerini de ele geçirmiştir. Levi Roach, **Normanlar; Avrupa'nın Kurucuları Asya'nın Fatihleri**, trc. Bekir Çelikcan, İstanbul 2023, s. 25; Bauer, **Ortaçağ Dünyası**, s. 531-534. Krş. Jean Renaud, “Normandiya Düklüğü”, **Viking Dünyası**, s. 574-579; Çelikcan, “Birinci Haçlı Seferi...”, s. 80-84; Storti, “IX ve XI. Yüzyıllarda Saldırı ve İstilalar”, s. 227-229.

¹⁵⁸ Gibbon, **Roma İmparatorluğunun...**, C. VI., s. 355-356.

hareketlerini gözlemleyerek kendileri için yararlı gördükleri tarafa stratejik askeri destek vermişlerdi. Örneğin, XI. yüzyılın başlarında Güney İtalya'ya paralı askerler olarak gelen Normanlar başta *Capua*, *Beneventum*, *Salerno* ve *Napoli* hükümdarları arasındaki anlaşmazlıklarda taraf olmuşlar ve bunun karşılığı olarak bölgede *Aversa* kentinin kendilerine bağlanmasını sağlamışlardı.¹⁵⁹ Buradan zamanla güçlerini pekiştiren Normanlar, iki koldan Avrupa kentlerine yönelmişlerdi. İtalya'daki Normanlar başta Güney İtalya'daki Lombard ve Doğu Roma kentlerine, ardından 1061'den itibaren Müslüman Sicilya bölgesine yönelik hareketler içerisinde bulunmuşlardı. Normandiya'daki diğer Normanlar ise Normandiya'dan hareketle Fransa ve İngiltere'ye yönelmiş, bölgede yaptıkları ile merkezi sistemin oturmasını sağlamış ve bir süre sonra bu merkezileşmiş güçler Normanların etkilerinden bağımsız bir hale gelmişti.

Normanlar, özellikle liderleri Roberto Guiscordo'nun saldırıları ile Avrupa kentlerini birçok açıdan etkilemişti. Guiscordo, *Consenza* ve *Reggio* kentlerini aldığıının duyulması ve Güney İtalya'daki faaliyetleri sonucu 1059'daki Melfi Konsili'nde halkının desteğini elde etti ve "Tanrı'nın ve Aziz Peter'in lütfuyla *Apulia*'nın ve *Calabria*'nın ve gelecekteki Sicilya'nın dükü" unvanını aldı. *Salerno* ve *Bari* kentlerini de ele geçiren Norman lider, zaferlerine zaferler katmayı sürdürerek Napoli Krallığının sınırlarına tekabül eden bir hâkimiyet bölgesi kurmuştur.¹⁶⁰ Guiscordo yaptıklarıyla bir anlamda İtalya'nın güçlü krallıklarının olan Napoli'nin temellerini de atmıştı.

Guiscordo, İtalya topraklarında aldığı kentlerden sonra Doğu Roma İmparatorluğu kentlerine yönelmişti. Özellikle 1081'de Balkan kentleri üzerine birçok saldırı gerçekleştiren Norman lider, saldırılardan önce kendisini haklı çıkartacak nedenlerle hareket etmeye özen göstermişti. Örneğin, kendisine sığınan ve Doğu Roma tahtından indirilip hapse atıldığını ve kendisinin İmparator VII. Mikhaıl Doukas olarak tanıtan ancak gerçekte İmparator olmayan bir kişi üzerinden, yardım amaçlı bir plan geliştirmişti. Guiscordo, planına göre; Mikhaıl için Doğu Roma üzerine gidip,

¹⁵⁹ Roach, **Normanlar**, s. 156; Gibbon, **Roma İmparatorluğunun...**, C.VI, s. 357-358.

¹⁶⁰ Roach, **Normanlar**, s. 167-169; Gibbon, **Roma İmparatorluğunun...**, C. VI., aynı yer; Çelickan, "Birinci Haçlı Seferi...", s. 152-155.

onu tahta oturtmayı düşünmüştü. Böylelikle dönemin Grek ve Latinleri tarafından sahtekâr olarak nitelenen Mikhail'ın durumundan faydalanarak Doğu Roma kentlerine saldırmayı amaçlamıştı.¹⁶¹

Ordusu ile *Otranto* kentinden hareket eden Guiscardo, Mikhail üzerinden yaptığı plan doğrultusunda, ilk olarak Doğu Roma İmparatorluğu açısından Batı'nın anahtarı pozisyonundaki *Durazzo* kentini hedef almıştı. İlk denemesinde başarısız olan Norman lider, stratejisi için önemli bulduğu bu kenti almakta ısrar etmiş ve 18 Ekim 1081 tarihinde Doğu Roma ordusunu yenerek kenti ele geçirmişti. Hareketlerine devam eden Guiscardo daha sonra *Durazzo*'dan *Epirus* ve Arnavutluk'un merkezine ilerleyerek *Castoria* kentindeki İngilizlere baskın yapıp Selanik'e yaklaşmıştı. Yaptıkları ile başkent İstanbul'a korku salan Norman lider, İtalya'da Papa VII. Gregorius'un Kutsal Roma İmparatoru IV. Heinrich'e karşı yardım talebinden ötürü geri dönmek zorunda kaldı. İtalya'daki karışıklıkları hallettikten sonra Doğu Roma kentleri almak için tekrar girişimlerde bulunmuşsa da ölümü onu engellemiştir.¹⁶²

Vikingler, kendilerinden önce Avrupa kentlerine saldıran diğer Barbar addedilen kavimler gibi stratejiler oluşturmuş fakat kentlere yönelik ilk saldırılarda keşif amacıyla yağmacı, sonradan kalıcı yerleşimler için saldırılar düzenlemişlerdi. Britanya bölgesinde uzun süre varlık gösterebilmişlerse de burasının elden çıkmasını engelleyememiş ve yeni maceralar aramak için gemilerine atlayıp başka diyarlara yollanmışlardı. Sonradan soydaşları Normanlar, Vikinglerin bu yağmacı yaklaşımıyla birlikte yavaş yavaş din değiştirip, denizci özelliklerini terk etmeleriyle birlikte Avrupa siyasetinde daha kalıcı eylemlerde bulunmuşlardı.

Konumuz itibari ile Vikinglerin Avrupa kentlerine yönelik yaptıkları etkilere odaklandığımızda en büyük payı kentlerin ekonomisi olduğu görülmektedir. Akdeniz'den Müslümanların hareketleri ve Kıta Avrupa'sında Macarların akınları ile birlikte X. yüzyıl krizinin oluşumunu sağlayan Vikingler, Avrupa kentlerine yönelik yağmacı hareketleri ile beraber kentlerde nüfus oranını azaltmaları da Avrupa ekonomisini büyük ölçüde geriletmişti. Bununla birlikte kentlerin fiziki özelliklerinin

¹⁶¹ Gibbon, *Roma İmparatorluğu...*, C. VI., s. 380.

¹⁶² Anna Komnena, *Alexiad*, s. 127-188. Ayrıca bkz. Gibbon, *Roma İmparatorluğu...*, C. VI., s. 382-397; Roach, *Normanlar*, s. 200-202.

de gerilemesine neden olan Vikingler, Avrupa coğrafyasına yönelik saldırılarıyla kentlerin küçülme hadisesinin sürdürülmesini sağlayarak, kale-kent yapısının devam etmesine neden olmuşlardı.

Avrupa kentlerine yaptıkları bu kötü etkilerinin yanında Endülüs Müslümanlarının denizciliklerinin ve kentler arasındaki iletişimin gelişmesini de sağlayarak Endülüs kentlerini olumlu yönde etkilemişlerdi. Denizciliklerini geliştiren Müslümanlar hem İber yarımadasındaki hâkimiyetlerini güçlendirmiş hem de denizcilik sayesinde yakınlardaki adalara yönelik eylemlerde bulunmuşlardı. Vikinglerin saldırıları neticesinde birbirleri ile olan iç mücadeleleri bir kenara bırakıp birlik olmayı da başaran Endülüs Müslümanları, özellikle kentler arasındaki iletişim gücünü geliştirerek birbirleriyle daha çabuk haberleşmişlerdi. Bu aynı zamanda kentlerin beraberce gelişmelerini arttıracak bir iletişim ağı meydana getirerek, fikri ve sınai gelişmelerini paylaşmalarına da sağlamıştı. Vikingler, Hristiyan Avrupa'nın kentlerinin fiziki ve ekonomik gerilemelerini sağlarken Müslüman Avrupa kentlerinin gelişmelerine böyle garip bir katkı sağlamışlardı. Diğer taraftan kentlere olan yağmacı hareketlerinin daha çok belirsiz eylemlerle sürdürülmesi, Avrupa kentlerindeki insanların kentleri terk etmesini sağlayarak, onları Feodal liderlerin kucağına atmıştı. Bununla birlikte çeşitli kentlerde Charlemagne döneminde az da olsa görülmeye başlanan fikri gelişimler, Vikinglerin saldırıları ile kesintiye uğramıştır.

2.3.4. Saldırıların Avrupa Kentlerine Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme

Germenlerden Normanlara kadar olan dönemde Avrupa kentlerine yapılan saldırılar ve akınlar Avrupa kentlerinin durumu hakkında birçok bilgi vermektedir. Örneğin, III. yüzyıldan VI. yüzyıla kadar Balkan bölgesinde bulunan kentlerin birçok silah üretimi için kullanılmış ve bu nedenle saldırılara maruz kalmışlardı. Roma İmparatorluğu, bu kentleri geri almak için birçok girişimde bulunmuş ve saldırılardan alınan zararları onarmaya önem vermişti. Silah üretimi yapılan kentlerin aktif olmasını isteyen İmparatorluk, buraları ele geçiren Alarich gibi liderlerin kendi emirleri altına girme isteğini de olumlu karşılamıştı. Bu tavrıyla İmparatorluk, bir anlamda ilgili kentlerin ilerleyen yıllarda kendilerine geri geleceğini düşünmüştü. Buna rağmen

Üretim ile birlikte ekonomik olarak canlı görünen bu kentlere gelebilecek saldırıları engelleyememişti.

Özellikle Türklerin akınları İmpartorluğu bu stratejisi üzerine düşündürmüş görünmektedir. Germanlerin kendi emirleri altına girmeleriyle bulunan çözümün getirilerinin farkında olan Romalılar, Türklerin akınları için de çareler aramışlardı. Buna binaen hareket eden Roma yönetimi Türklerin kendilerine sunduğu şartları ilkte kabul etmiş, fakat onların bölgeden ayrılmalarından sonra Türklerle yaptıkları anlaşmalara uymamışlardır. Bunun karşılığında Türklerin ciddi saldırılarına maruz kalmışlarsa da onlarla savaşmak yerine anlaşma yoluna gitmeyi tercih etmişlerdi. Nitekim Romalıların kendilerine yönelik bu tavırlarının farkına varan Türkler de anlaşma şartlarını değiştirerek onların ekonomilerine zarar vermişlerdi. Özellikle Attila ve Avarların anlaşma şartlarında koydukları ekonomik koşullar Roma başkentinde ve diğer önemli kentlerinde yaşayan zengin soyluların azalmasına neden olmuştur. Bu da kentlerin ekonomik yapısı için ciddi problemler doğurmuştur.

Avrupa kentlerine yönelik hareketlerde Alarich'ten Guiscardo'ya gelinen zaman diliminde dikkati çeken bir başka husus, saldıran ve akınlarda bulunan tarafların genellikle kentlerin coğrafı konumlarına göre hareket ettikleridir. Bu bir anlamda odaklanılan kentlerin s olarak kullanılması ve yıllar içinde bu avantajlı konumlarını sürdürebilmesini sağlamakla beraber onların tamamen ortadan kalkmamasına da sebebiyet vermiştir. Kentler bu coğrafı avantajlarından dolayı önemli bulunduğundan bu kavimlerce savunma noktasında geliştirilmiştir. Çünkü bu durum kentlerin sonradan Romalılar ve ilerleyen yıllarda bölgesel hâkim yönetimlerce ele geçirilmesini zorlaştırmıştır. Coğrafı konumları dolayısıyla kentler üzerine hareket eden Germanler ve Türkler stratejik önemdeki kentlerin varlıklarını sürdürmelerini de sağlamıştır. Vikingler de benzer nedenlerle kentlere yönelmişler ve ilk başta yağma amacıyla sonradan yerleşim kurmak niyetiyle kentlere yönelik saldırılarda bulunmuşlardır.

Çeşitli dönemlerde Avrupa kentlerine saldırılar düzenleyen bu kavimler, aynı zamanda kent sakinlerinin onlar hakkında efsane ve mit üretmelerine de neden olmuştur. Örneğin, Attila *Orleans* kent sakinleri üzerinde korkutucu izler bırakmış ve edebi yapıtlarında Hun lider şeytan ya da korkunç kral olarak betimlenmiştir. Attila'ya

atfedilen bu özellikler, sonradan Avrupa kentlerine saldıran diğer kavimlerin liderlerine de yakıştırılmış ve bu yakıştırmalar ilgili dönemlerin kaynaklarındaki anlatımlara da yansımıştır.¹⁶³

Germenlerin, Türklerin ve Vikinglerin Avrupa kentlerine ortaklaşa olarak en büyük etkileri kentlerin fiziki özellikleri üzerinedir. Kentlere yönelik eylemleri sonucunda, belli başlı kentler mevcudiyetini küçülerek koruyarak kale-kent haline gelmiştir. Bu şekilde küçülen ve savunma özelliği artırılan kentlerin sakinleri korku psikolojisi ile hareket ederek korunaklı manastır'lara yönelmişlerdir. Kendilerine yönelen bu kimseler sayesinde Kilise'nin parasal ekonomisi gelişmiştir. Aynı zamanda kentlerde kendi takipçi sayısını arttıran Kilise, buradan yetiştireceği yeni din adamları ile Avrupa kentlerini uzun süre tahakkümleri altında almıştır. Barbarların kentlerin küçülmesi ile birlikte en büyük ikinci etkisi kentlerde dini kesimin etkisini arttırmaları olmuştur.

¹⁶³ Bury, **Barbarların Avrupa'yı İstilas**, s. 107.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KENTLERDE YAŞAM

3.1. XI. Yüzyıl Öncesi Avrupa Kentlerinin Ekonomik ve Dini Durumu

Avrupa kentlerinde XI. yüzyıldan önce iki farklı dönemde yaşanan krizler, kentlerin ekonomik ve sosyal şartlarını da şekillendirmişti. Kentlerin fiziki değişimleriyle ilgili daha önce bahsettiğimiz bu iki kriz dönemi, kentleri ve dolayısıyla Avrupa tarihini büyük ölçüde etkilemişti. Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasını sağlayan ilk kriz ile oluşan otorite boşluğu, kentlerin ekonomisini olumsuz yönde etkilemişti. Sonradan, Frankların kurduğu Karolenj Devleti altında belli bir süre İmparatorluk ekonomisine yakın bir hayat yaşanmışsa da zamanla sınır dışından gelen saldırıların sürmesi bu yakın ekonomik hayatın yine İmparatorluğun son dönemine benzer ölçüde gerilemesine neden olmuştu. XI. yüzyılda siyasi gelişmelerle savaşların azalmasına kadar Avrupa kentleri, kendilerine yönelik bu sınır dışı kavimlerin yağma hareketleri ve saldırıları altında bir ekonomi meydana getirmeye çalışmışlardı.

Saldırılarla birlikte Avrupa kentlerinin birçoğunda dini kesimin etkileri artmış ve kentlerde bu kesimin otonomunda bir ekonomik sistem varlık göstermişti. Kentlerde yönetim meclislerinin ortadan kaldırılmasından sonra hâkimiyeti ellerine alan Hristiyanlar, piskoposlar aracılığıyla kentleri yönetmekle birlikte kendi ekonomik yaklaşımlarını da empoze etmişlerdi. X. yüzyılın sonlarına doğru tüccar sınıfının kentlerdeki pazar ekonomisine dair hareketleri ile birlikte piskoposların ekonomik hâkimiyetleri zarar görmüş, bu da onları pazarlardaki ekonomik getirileri tüccarlar ile paylaşmak mecburiyetinde bırakmıştı. Kent ekonomisi üzerindeki bu güç paylaşım ortaya tüccarlar ile piskoposların arasında bir ekonomik mücadele çıkarmış ve bizce bu mücadelenin sonucunda büyük bir kitlesel hareket olarak Birinci Haçlı Seferi ortaya çıkmıştı.

3.2. Roma İmparatorluğu Döneminde Kentlerin Ekonomik ve Sosyal Durumu

Greklerin ekonomik yaklaşımları Avrupa kent ekonomisinin temellerini atmış ve sonrasında Roma hâkimiyeti ile birlikte çeşitli değişim ve gelişimler kazanmıştı. Grek kent ekonomisi ilk başlarda taşradan aldıkları kira ve vergileri yine taşraya döndürme üzerine kurulmuştu. Roma hâkimiyetinin ilk dönemlerinde de görülen bu sistemde, kentlerde üretilen malların ve hizmetlerin ödemesi bire bir yapılmaktaydı. Bu sistem ile kentler; maden, kölelik, ticarete gizli ihracat, kira, vergi, haraç, toprak sahiplerinden ve bağlı ülkelerden gelen gelirlere de sahipti. Kentlerdeki bu ekonominin yürütülmesi için kara ve su yolu sürekli işler olmak zorundaydı.¹⁶⁴

Yol sistemi her ne kadar Roma döneminde Avrupa içlerine ciddi yayılım gösterse de Grek dünyasında da varlık gösterebilmekteydi. Ancak bu ekonomik sistem Greklerin yaşadıkları coğrafyanın engebeli bir arazi tipine sahip oluşu dolayısıyla daha çok deniz yolu ile sürdürülmüştü. İkinci bölümde de bahsettiğimiz üzere, Greklerin liman olabilecek yerlerde kentlerini kurmalarının altında yatan bir başka neden de bu ekonomik gereklilikti. Fakat Romalılar, Greklerin bu ekonomik sistemini geliştirmişlerdi. Romalıların genişleme dönemiyle birlikte yollarını arttırmaları onları Greklerden üstün kılan bir özelliği idi.

Bu ekonomik sistemde para dolaşımı genellikle gümüş alaşımli sikke formundaydı. Para dolaşımının temeli borçlanma üzerineydi. Kentlerde yeni bir iş kolunun oluşumu borç ekonomisine bağlıydı. Bunun için banka benzeri araçlar da görülebilmekteydi. Örneğin, Cicero bir villa satın almak istediğinde tefecilerden (*Faenerastoresten*) para alma yolunu seçerken, Plinius Umbria'da büyük bir çiftlik alma tasarısının kaynağını önceden verdiği faizli borçları geri toplayarak sağlamıştı.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Finley, **Antik Çağ Ekonomisi**, s. 149-164; Simon Swain, **Roma'dan İslam'a Ekonomi, Aile ve Toplum**, trc. Yusuf Sami Kamadan, İstanbul 2022, s. 106; David Graeber, **Borç; İlk 5. 000 yıl**, trc. Muammer Pehlivan, İstanbul 2021, s. 49-79.

¹⁶⁵ “119. *Risalesi'nin başında Seneca, hayali dostu Lucilius'a 'mümkün olan en hızlı şekilde nasıl zengin olabileceğini sorar. Cevap, kredi veren bir kişiden borç alması gerektiği şeklinde gelir: 'İş (negotiarı) yapabilmek için, kredi almak zorundasın.'* Swain, **Roma'dan İslam'a...**, s. 196-198; Finley, **Antikçağ Ekonomisi**, s. 166-167.

Görüldüğü gibi borçlanma ekonomisi Grek ve Roma ekonomisinin ortak yürütücüsüydü.

Roma İmparatorluğu döneminde de görülen bu sistem ilk kriz hadisesi olan III. yüzyıl dönemine kadar işlerliğini sürdürür bir görünümdeydi. Bu yüzyılda kentlere yönelik saldırıların başlaması ve yönetimin bu saldırılara mukavemet gösterememesi kentlerin ekonomisine ciddi problemler yaşatmıştı. Saldırılarla kentlere giden ekonomik girdinin ana bağlantısı olan yolların güvenliğinin sağlanamaması ve kimi kentlerin bizzat saldırılara maruz kalması neticesinde vergi gelirlerinin toplanamaması Roma merkezi yönetiminin gelirlerini azaltmıştı. Bununla birlikte kentlerin birbirleri ile rekabet ortamının çıkardığı masrafların da bu saldırılarla zarar görmesi kaçınılmaz olmuştu. Bu rekabetin kimi yerlilerce kendi mali harcamalarıyla desteklendiği görülmüşse de zaman içinde bu destek azalmıştı. Saldırıları ile birlikte İmparatorluğun uzak topraklarında Sasaniler ile yapılan savaşlar da buna eklenince Roma yönetimi ciddi ekonomik bir buhran içerisine girmişti. Yaşanılan bu buhranlı dönem tarihçiler tarafından III. yüzyıl krizi olarak adlandırılmıştır. Kriz döneminde İmparatorluk kentlerinden gelen gelirler azalmıştı. Gelirlerinin kaybını önlemek için kentlerde vergi artışına gidilmiş ve bu durum kent elitlerinin yozlaşmasına ve hatta kent meclis sisteminin bozulmasıyla sonuçlanmıştı.

III. yüzyıl sonrasında kentlerden temin edilen gelirlerin azalmasında kent meclis üyesi *curia*'ların (elitler ya da bir süre sonra yerel güçler) büyük etkisi olmuştu. Yönetim, kent meclis üyesi *curia*'lara vergilerin toplanması görevini vermişti. Fakat *curia*'lar bu görevi layığıyla yerine getirememiş ve vergileri kendi çıkarları için kullanmıştı. Bu da kent gelirlerinin azaltmakla birlikte kent elitleri ile merkezi yönetim arasında anlaşmazlıklara neden olmuştu. Bununla birlikte İmparatorluğun gelirlerindeki azalış sadece kentler üzerinde görülmemiş, taşrada da vergi kaçırma hadiseleri artmıştı. Kent ekonomisi için önemli olan taşradan gelen parasal akışın bu şekilde düşmesi, merkezi sistemden evvel kentlerdeki yönetim üye sisteminde bozulmalara ve hatta yozlaşmalara sebebiyet vermişti. Örneğin, 439 yılında çıkarılan bir kanunla, 300 solidus değerinde toprağa sahip olan kimselerin kent meclislerinde

(*boule*) üyeleri olmaları sağlandı.¹⁶⁶Yönetimin verdiği bu hakla kentli olmayan bu kişiler, kent meclis sisteminin yavaş yavaş bozulmasına neden olmuşlardı. Meclisin görevi olan vergilerin toplanması hususundaki açıklıklardan yararlanmayı bilen bu insanlar, vergilerin merkeze gidişi noktasında müdahalelerde bulunmuşlardı. Onlara bu eylemlerindeki cesareti veren durum, *curia* 'ların toplanan vergileri kendi çıkarları için kullanmış olmalarıydı.

Kentlerde bu tür gelir problemleri sürerken Romalıların sahip olduğu kentlilik gururu da ekonomiyi kötü etkilemişti. Çünkü rekabet düşüncesi bu dönemde kentlerde hızlanmış, düzenlenen masraflı gösteriler ve oyunlarla kamu ve inşaat hizmetlerinde artış yaşanmıştı. Bir süre sonra kent sakinlerinin yaptıkları bu gösterilerin büyüklüğü ile rekabet de artmıştı. Bütün bunlara ek olarak *Pax Romana* (Roma Barışı) kararları da kentlerde savunmaya dayalı harcamaların azalmasına sebep olmuştu. Merkezi yönetimin kentlerden gelen gelirlerin azalımı ile birlikte, kentliler arasındaki rekabetin artışına paralel biçimde büyüyen masraflardan kendilerine pay çıkarmak amacıyla meydana getirmiş olabilecekleri bu kararlar nedeniyle kentlerin savunması güçsüzleşmişti. Kentlerin birbirleri ile yaptıkları rekabet harcamalarının büyüklüğü ile birlikte savunmaya dair zafiyetlerinin farkına varan sınır dışındaki kavimler, bu vaziyeti kendi lehlerine değerlendirmişti. IV ve V. yüzyıldaki saldırıların sayısındaki artışla görülmüştür ki Germen ve Türki kavimler bu zafiyetin gayet farkında olarak hareket etmişlerdi. Kentlerin ve dolayısıyla İmparatorluğun yaşadığı bu ekonomik sorunlar nedeniyle fakirleşen ve savunmasız kalan kent sakinleri, çareyi saldırılarla üstünlüklerini kanıtlayan Barbar kavimlerine sığınmakta bulmuştu.

Roma yönetimi bu ekonomik buhranı bertaraf edecek birçok hareket gerçekleştirmişti. Örneğin, Doğu bölgesi eyaletlerinden gelen gelirlerin Batı eyaletlerinden fazla olmasından dolayı Roma ile birlikte ikinci bir başkent olarak Doğu'da İstanbul (*Konstantinopolis*) kentinin oluşturulması bunlardan biridir. Kentin kurulmasında birtakım farklı nedenler bulunmakla birlikte bunların en önemlilerinden biri, İmparatorluğun Batı bölgesinin içine düştüğü bu ekonomik buhranın yeni kent üzerinden toparlanmaya çalışılmasıydı. Sınırların genişlemesiyle birlikte başkent

¹⁶⁶ Gene W. Heck, **Şarلمان, Hz. Muhammed ve Kapitalizmin Arap Kökenleri**, trc. Öznur Özdemir, İstanbul 2021, s. 34-35; Stephenson, **Yeni Roma...**, s. 128; Wickham, **Ortaçağ Avrupa Tarihi**, s. 51.

Roma'ya uzak bölgelerdeki gelirler gerek uzaklık gerekse de yol güvenliğinin sağlanamaması nedeniyle iletilemiyordu. Bu da yönetimi Doğu'dan gelen gelirlerin toplanacağı yeni bir merkez üzerine düşündürmüştü. Batı'daki kentlere saldırıların artması ile birlikte yukarıda bahsettiğimiz gelir kayıplarının olduğu döneme yakın bir tarihte (MS. 330) İstanbul'un kurulmasının bir nedeni de fikrimizce budur. Nitekim bu iki başlık bir süre sonra İmparatorluğun Batı tarafının geri plana itilmesine neden olmuştu.

Merkezi yönetimde Roma ile birlikte İstanbul'un ön plana çıkarılması başlarda olumlu neticeler doğurmuşsa da bir süre sonra bu kentin gelişimi ekonomik durumu etkilemişti. İmparatorların Roma'dan çok İstanbul'da vakit geçirmesi, Doğu eyaletlerinin zenginliklerinin İstanbul'dan Roma'ya gidişinde oluşan problemler ve Hristiyanlığın en çok İstanbul'da sahiplenilmesi Roma kentini ikinci plana itmişti. Bu olay, İmparatorluğun ikiye ayrılmasının ilk adımı olmuş ve zengin eyalet gelirlerinin Doğu Roma İmparatorluğu'na geçişini hızlandırmıştı. Batı Roma İmparatorluğu kentleri işte bu şartlar altında az da olsa ekonomisini canlı tutmuş ve ticari ağını sürdürmeye çalışmıştı.¹⁶⁷ Fakat İmparatorluğun Batı tarafının sonu bir anlamda bu ikililikle hızlanmıştı.

Erken Ortaçağ dönemine bu şartlar altında giren Avrupa kentleri, Batı Roma İmparatorluğu ile eş zamanlı olarak zayıfladı. Kentler ile merkez arasında yaşanan iletişim kopukluğunun artması sonucunda, ekonomik hayat kentlerde bireyselleşmeye yönelik bir değişim göstermiş, bu durum İmparatorluğun bölge insanları üzerindeki hâkimiyetini zedelemişti. Kent insanları üzerindeki otonomunu kaybetmeye başlayan Batı Roma, Germen ve Hun Türklerinin kentlere yönelik hareketleri ile de büyük toprak kayıpları vermiş ve bir süre sonra bu kavimlerle ağır ekonomik şartlara altında anlaşmalar imzalamıştı. Batı Roma yönetiminin içine düştüğü bu durumun gayet

¹⁶⁷ Sessa, **Daily Life in Late Antiquity**, s. 57; Owens, **Yunan ve Roma Dünyasında Kent**, s. 124; Rich, **Geç Antikçağ'da Kent**, s. 4; Swain, **Roma'dan İslam'a...**, s. 107; Goff, **Ortaçağ Batı Uygarlığı**, s. 32-33; Stephenson, **Yeni Roma...**, s. 127; Graeber, **Borç...**, s. 265-266; Wickham, **Ortaçağ Avrupa...**, s. 52; Heck, **Şarلمان, Hz. Muhammed...**, s. 35; Paul Latimer, "Ortaçağ'da Avrupa Ekonomisinin Gelişimi", Der. Zeynep Kocabıyıkoglu Çeçen, **Ortaçağ'a Yeni Yaklaşımlar; Ekonomi, Savaş, Kilise**, İstanbul 2019, s. 3.

farkında olan bu kavimler yaptıkları anlaşmalar ile yavaş yavaş Batı Roma İmparatorluğu'nun sonunu getirmişlerdi.

3.3. MS. IV-XI. yüzyıl Arası Avrupa Kentlerinin Ekonomisi

Germen Kavimleri, anlaşmalar, saldırılar ve kimi yerel kent elitlerinden aldıkları desteklerle kıta Avrupası'nın çeşitli yerlerinde yeni krallıklar oluşturup, 476'da Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra meydana getirdikleri yönetimlerde Roma ekonomik sistemini kendi kuralları ile birleştirmişlerdi. Ticari faaliyetlerini daha çok deniz yolu ile sürdüren bu kavimler, ekonomik yönlendirmeyi kentlerden taşraya almışlardı. Ancak bu durum Avrupa'nın her yerinde aynı değildi.

IV. yüzyılda Ren ve Tuna Nehri'nin ötesine yerleşen Germenler, kentlerin ve iyi yolların olmadığı bu bölgede, nehir taşımacılığı için sağlam potansiyele sahip, izole halde iyi korunan yüksek kaleler inşa etmişlerdi. İkinci bölümde bahsettiğimiz üzere Roma garnizon kent görünümünü kendilerine uyarlayan Germenler, sonradan “kale-kent” olarak şekillenen bu yerlerde ticari faaliyetlerini sürdürmüştü. Bu dönemde, küçülen ve sayıları azalan Avrupa kentleri, Romalıların hâkimiyetinin son bulması ile birlikte nüfus olarak da azalmıştı.

Roma İmparatorluğunun parlak dönemi ile ilgili nüfus oranları kaynakların azlığı dolayısıyla değişkenlik gösterir. Fakat başkent nüfusu hakkında birtakım tahmini bilgiler bulunmaktadır. İmparator Augustus dönemi başkentinde nüfus oranı tahmini 1.000. 000'a yakın bir ölçüdedir.¹⁶⁸ Başkent'in sahip olduğu bu oran zarfında

¹⁶⁸ Paul Stephenson ifade ettiği şu satırlar, Roma kentlerinin nüfusu ve sosyalliği hakkında ilginç bilgiler verir: “Roma İmparatorluğu hayat, insan ve hayvanlarla çalkalanan daha büyük ve daha küçük kentlerden müteşekkil bir şebekeydi. Köpekler özgür şekilde dolanıyorlar ve karanlık çöktükten sonra gruplar halinde çöplükleri karıştırıyorlardı. Gençler derslerden, kütüphanelerden ve gymnasium'lardan sokaklara dökülürken, varlıklı babaları kamu binalarında ve amamlarda aylak aylak geziniyorlardı. Avukatlar, doktorlar, hatipler, yöneticiler, filozoflar ya da diğer uzmanlar iş yürütüyorlar yada birleşme ihtiyacı duymayacak kadar zengin ancak çoğu zaman sırtlarına görev yüklenen aylaklarla sohbet ediyorlardı. Kentlerde, İmparatorluk kültürleriyle ilgilenen ve İmparatorluk kanunlarını uygulayan rahipler ve hakimler, Roma adına yönetimde söz sahibi olan ve İmparatorluğun refahını paylaşan bölgenin ileri gelen kimseleri de vardı. Sokaklar, boş insanların yanı sıra, köleler, tamirciler, dilenciler, sarraflar ve tüccarlarla doluyordu. Seramik üreten, cam üfleyen, metal metaları imal eden zanaatkarlar, bina ustaları ve vücut eklemleri iltihaplı işçiler vardı. Bu işçilerin bedenleri

diğer kentlerin nüfuslarının da ortalama 3. 000 ya da 5. 000 olduğu düşünülebilir. Nitekim bu sayı Geç Antikçağ döneminde özellikle, 452’de çoğu yerde 3. 000 sayısını zor görmekteydi.¹⁶⁹ Stephenson, İmparatorluğun Doğu bölgesi kentlerinin Batıya göre daha kalabalık bir nüfus barındırdığını belirtir. Ona göre, V. Yüzyılın sonlarında İmparatorluk nüfusu tahmini 100. 000 civarındaydı ve bunun yarısından çoğu Doğu Roma bölgesindeydi.¹⁷⁰ Bizce bunda en büyük etki İstanbul’du. Yeni başkent olarak İstanbul’un ortaya çıkması ve gelirlerin Batı’dan ziyade Doğu’ya doğru kayması İmparatorluğun nüfus oranının Doğu’da artmasını sağlamıştı. Bu da bir önceki başlıkta ifade ettiğimiz gibi, İstanbul’un kurulmasının bir sonucuydu. Bununla birlikte şunu belirtmeliyiz ki, nüfusa dair verdiğimiz bu oranlar kayıtların bize somut bilgi verememesi dolayısıyla sadece birer tahmindir. Fakat İmparatorluğun Batı tarafının nüfusunda ciddi ölçüde azalma olduğu da bir gerçektir.

Batı Roma İmparatorluğu’nun hâkim olduğu bölgelerdeki kontrollerinin azalması kentlerindeki nüfusu etkilemişti. Örneğin, Britanya bölgesinde, İmparatorluk daha yıkılmamışken Roma ordusunun bölgeden V. yüzyıl başlarında çekilmesi ile beraber kent sakinleri yerlerini değiştirmiş, kentlerdeki zanaâtkarların üretimi neredeyse durmuştu.¹⁷¹

Yönetim sayı ve içte nüfus olarak azalan bu kentlerle ilgilenmemiştir ya da ihmal etmiştir. Örneğin, IV. yüzyılın ortalarından itibaren Galya’daki kentlerde kilise dışında pek az anıtsal bina görülmüş, Roma dönemi Britanya kentlerinde ise neredeyse hiçbir inşaat yapılmamıştır.¹⁷² Az sayıda nüfusu olan ve Batı Roma’nın yıkılmasından sonra sahipsiz kalan Avrupa kentlerinin ekonomisi, bu koşullar altında devam ettirilmeye çalışılmıştır. İmparator I. Konstantin’in Hristiyanlığı devletin içerisinde

önceleri banliyölere defnedilirken, onların tehlikeli düşüncelerini büyücülerin, atrologların, vaizlerin ve sapkınların varlığıyla müşerreftiler. Yukarıda tümsaydıklarımızdan başka evde kardeşleriyle ya da sokakta oynayan, gürültü çıkarıp yaramızlık yapan, yere düşen, hasta olan ve enç yaşta ölen çocuklar, bebekler, oğlanlar, kızlar vardı.” Stephenson, Yeni Roma..., s. 109.

¹⁶⁹ David Whitehouse & Richard Hodges, **Muhammed, Şarlman ve Avrupa’nın Kökenleri; Arkeoloji ve Pirenne Tezi**, trc. Ahmet Aybars Çağlayan, İstanbul 2018, s. 61-63.

¹⁷⁰ Stephenson, **Yeni Roma...**, s. 111.

¹⁷¹ Heather, **Gotlar**, s. 281-282; Heck, **Şarlman, Hz. Muhammed..**, s. 37; Wickham, **Ortaçağ Avrupa...**, s. 59-63; Chris Wickham, **The Inheritance of Rome; A History of Europe from 400 to 1000**, London 2010, s. 170-177.

¹⁷² Whitehouse & Hodges, **Muhammed, Şarlman...**, s. 95; Latimer, “Ortaçağ’da Avrupa Ekonomisinin Gelişimi”, s. 1.

serbestleştirici hareketleri ile birlikte kent meclislerinde söz hakkı olup zamanla güçlerini arttıran piskoposlar, bu süre zarfında kentlerdeki yöneticilik vasıflarını ve ekonomik sistemlerini de oluşturmaya başlamışlardı.

Batı Roma İmparatorluğu'nun kentlerdeki piskoposlara yaklaşım biçimleri, yıkımlarından sonra ortaya çıkan Germen yönetimlerce de bir süre sürdürülmüştü. Fakat sonrasında piskoposların kentler üzerindeki güçlü konumlarından etkilenecek piskopos olma şartlarını değiştirmek istemişlerdi. Örneğin, Merovenjler, piskoposların kentler içindeki yönetici konumlarını dikkate alıp, sadece Romalıların piskopos olma şartını değiştirerek, aynı hakkın kendilerine de verilmesini sağlamıştı. Piskoposların kentlerdeki ekonomik yaşamın üstündeki kontrolü bu şekilde kendi taraflarına çekmeye çalışan Merovenjler, sonradan onların bu gücünü Yahudi tüccarlar aracılığıyla da kontrol altına almak istemişlerdi. Yahudiler bu amaçla *Tours*, *Poitiers*, *Narbonne*, *Lunel* ve *Nimes* kentleri ile beraber *Akitanya*, *Normandiya* ve *Champagne* bölgelerine yerleştirilmişti. Yahudilerin uzak bölgelerdeki ticaret ağlarının bilinciyle hareket eden Merovenjler, bu bağlantının nimetlerinden yararlanmaya özen göstermişlerdi.

Yahudiler, Franklardan aldıkları imtiyazlarla yerleştikleri kentlerde, ticari manevralarının sağladığı ilişkilerle Mısır Papirüsünü Marsilya'ya, Kuzey Afrika ve Sicilya buğdayını Ostia'ya, İspanya'dan gelen zeytinyağını Kuzey Galya'ya, Hint ve Çin baharatlarını liman kenti olan Narbonne'a, İstanbul'a has ipek ürünlerini Ravenna'lı tüccarlara teslim edilerek Avrupa kent ekonomisini canlandırmışlardı. Bununla birlikte parasal akış içinde de varlık gösteren Yahudiler, girişimcilere borçlarla sınırlı kredi imkânları sağlayarak kentlerde aracılık görevini de üstlenmişlerdi. Fakat bu hareketleri başlarda birçok yerde pek hoş karşılanmamış, örneğin, 584'de *Tours* kentinde Armentarius isimli bir Yahudi aracı (ikrazatçı) öldürülmüştü. Kentlerde din adamlarının faiz olanakları fazla olan bu aracı işlemleri Yahudiler üzerinden sürdürmeleriyle Yahudiler, kent ekonomisinde aracılık rollerini uzun süre sergilemişlerdi. Bu durum aynı zamanda onların ikrazatçı olarak

anılmalarını sağlamasından çok “tefecî” olarak lanse edilmelerine neden olmuştur.¹⁷³ Avrupa’da Yahudilere karşı oluşan bu tutum neredeyse II. Dünya Savaşı’na kadar sürmüştür.

Merovenjlerin yönetimdeki iç problemleri ile beraber yerlerini kendi içlerinden saray nazırı kökenli Karolenjlere bırakması, Avrupa’daki kentler için değişik neticeler doğurmuştu. Başlarda kentlerde Merovenj ekonomik sistemini devam ettiren Karolenj yönetimi, kendi sistemlerini -tıpkı Merovenjler ve diğer Germen yönetimler gibi- Roma İmparatorluk ekonomisi ve hukuku ile harmanlamaya devam etmişti. Bu noktada onları Merovenjlerden ayıran husus, Avrupa kentlerini tüketim konusunda geliştirmeleri idi. Fakat Karolenjlerin bu girişimleri Batı Akdeniz’de sadece lüks malların dolaşıma girmesini sağlamış ve bu da kentler arası alışverişi kötü etkilemişti. Bu etkilenenin sonucunda Avrupa kentlerinin sayılarında tekrardan düşüşler görülmüş, sadece belli başlı kentler ayakta kalmayı başarmıştı.

Kentlerdeki nüfus düşüşü de belli sayılarla sürmüştü. Geç Antikçağ’daki hadiselerle düşüşe geçen nüfus oranı, sonradan VI-IX. yüzyıllar arasında belli oranda artsa da tahmini olarak ortalama 10. 000 sayılarındaydı.¹⁷⁴ Öte yandan Stephenson, VII. Yüzyıl itibariyle Roma kentinin nüfus oranının 25. 000 civarı olduğunu ifade eder.¹⁷⁵ Roma’nın ilerleyen yüzyıllardaki nüfus oranı hakkındaki bir başka iddia’ya göre, IX. yüzyılda Roma (ve Napoli) ortalama 50. 000 kişi barındırmaktaydı.¹⁷⁶ Nitekim bu sayıların belge eksikliğinden ötürü bir tahmin olduğunu hatırlatmalıyız. Bununla birlikte ilgili büyük kentlerdeki belirli nüfus artışının nedeni, Papalığın Roma kentinde güçlenmesi ve merkezi devletlerden aldığı destek ile olabilir. Öte yandan bu büyük ölçekli kentlerin savunma olanaklarının geliştirilmesinin de kent nüfusunu arttırdığı düşünülebilir. Çünkü savunma arttırımı ile birlikte ticari olanakların varlığı kentlerin ayakta kalmasını sağlayabilmişti. Örneğin, coğrafyanın da getirdiği avantajla

¹⁷³ Özlem Genç, **Erken Ortaçağ Avrupa’sında Hayat**, İstanbul 2015, s. 30; Jacques Attali, **Yahudiler, Dünya ve Para; Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi**, trc. Berna Günen, İstanbul 2017, s. 92-93, 128-129.

¹⁷⁴ Whitehouse & Hodge, **Muhammed, Şarlman ve Avrupa...**, s. 64.

¹⁷⁵ Stephenson, **Yeni Roma...**, s. 111.

¹⁷⁶ Remi Jedwab, Noel D. Johnson, Mark Koyama, “Medieval Cities Through The Lens of Urban Economic Theories”, **IIEP-WP-2020-9, Institute for International Economic Policy Working Paper Series Elliott School of International Affairs The George Washington University**, May 2020, s. 1.

Ren Nehri üzerindeki *Köln* kenti ticaret merkezi olma özelliğini korumuştur. Tabii buraların ayakta kalmasını sağlayan sadece ticaret değildi, bu kentlere ticari olanakları sağlayan kimseler de önemliydi.

Köln gibi ayakta kalmayı başaran bazı kentler, özellikle barındırdıkları Yahudi tüccarların ticaret olanakları ile yaşamlarını sürdürebilmişlerdi. Fakat ticarete elverişli olmayan kentler ayakta kalamamıştı. Küçülen kale-kent formundaki diğer kentlerin gerek coğrafi konumları gerekse de ticarete dayalı katkılarının az olması onları hem yönetim hem de Yahudiler açısından değersiz bir vaziyete getirmişti. Böylelikle bu türde birçok kent ortadan kalkmıştı. Tüm Avrupa kentlerini içine alabilecek bir yorum olmasa da kentlerde görülen sayısal azalış bu yorumu mantıklı kılmaktadır. Ayakta kalmayı başaran kentler ise, konumları ve yerleşimlerinin avantajı sayesinde koşullara ciddi ölçüde uyum sağlamışlardı.¹⁷⁷ Yahudilerin ticari olanaklarıyla birlikte hayatta kalmayı başaran Karolenj dönemi kentleri, bir anlamda Merovenjlerin ticari girişimlerinin olumlu neticelerini görmüştü.

Ayakta kalmayı başaran bu Avrupa kentlerini piskoposlar ile birlikte yöneten Karolenjler, bu kentlerin birçoğunda bulunan; manastırlar ve darphaneler, kralın maiyeti ile birlikte bulunduğu ve çeşitli isimlerle anılan -ki İngiltere’de *burh*, Alman topraklarında *burg*, Fransız topraklarında *bourg*- yerleşimleri, zamanla istihkâmlı bir alan içinde tüketim merkezleri haline getirmişlerdi.¹⁷⁸ Kentlerde tüketime dayalı görülen bu gelişim, bir anlamda Manastırdaki din adamları lehine de olmuştu. Manastır rahipleri piskoposlarla ortaklaşa biçimde kentlerde ticaret panayırıları düzenleyerek, ekonomik teşebbüslerinde kendilerine yardımcı olması amacıyla seküler yapıda tüccarlar görevlendirdiler. Siyasi yöneticilerle de aralarını iyi tutan bu din adamları, kentlerdeki ticari hareketleri için birçok imtiyaz ve yardım elde etmişti. Örneğin, Kral III. Pepin tarafından 8 Temmuz 753’de yayımlanan ferman ile, Paris’in yıllık “St. Denis Festivali” sırasında toplanan pazar vergilerinin tamamı St. Denis Manastırı’na bağışlanmıştı. Yine Charlemagne’ın 799’da yayımladığı fermana göre, St. Germain des Pres Manastırı’na pazar vergilerinden muafiyet sağlanmış ve ayrıca

¹⁷⁷ Wickham, **Ortaçağ Avrupa...**, s. 61; Latimer, “Ortaçağ’da Avrupa Ekonomisinin Gelişimi”, s. 6-7.

¹⁷⁸ Latimer, “Ortaçağ’da Avrupa Ekonomisinin Gelişimi”, s. 10.

Villeneuve'in pazar vergilerindeki gelirler bağışlanmıştı. 852'de Tours yakınlarındaki St. Symphorian Kilisesi'ne Lire Nehri'nin her kıyısından özel liman tahsil edilmişti.¹⁷⁹

Bu dönem kentleri hakkında yapısal açıdan buraların yine “kasaba” olarak adlandırılması gerektiğine dair tartışmalar da bulunmaktadır. Biz bu hususta verdiğimiz örnekler ile bu yerleşimlerin birçoğunun kent özellikleri barındırdığı kanaatindeyiz. Çünkü özellikle Manastır mensuplarının yönetimden imtiyazlar elde etmesi bir anlamda bu küçük yapıli yerleşimlerin “kent” olarak anılmasını sağlamıştı. Öyle ki bölge kentlerine yönelik görülen Macar akınları ve sonradan Viking saldırılarının hedeflerinden biri de Manastırların elde ettiğı bu gelirlerdi. Manastırların sahip olduğı bu ekonomik özellikler nedeniyle Karolenj dönemindeki bu yerleşimlerin kasaba yerine kent olarak adlandırılması daha doğru bulmaktayız. Bununla birlikte buradaki parasal akışa yönelik emelleri bulunan kimseler sadece sınır dışındaki kavimler olmamış, sonradan devlet içinden de buraya akan gelirlerin ele geçirilmesiyle ilgili planlar meydana çıkmıştı. Fakat devlet ricalinde bulunan yöneticilerin bu düşüncelerini oluşturmalarının temelinde, kentlerdeki girişim hareketlerinde karşılaştıkları problemler bulunmaktaydı.

Kentlerde dini kesimin devlet desteğı ile oluşturduğu bu ekonomik hegemonya nedeniyle yeni girişimcilerin önü kısıtlanmıştı. Din adamlarının yaptıkları nedeniyle Avrupa kentleri yerli yatırımcılardan, finansörlerden, bankerlerden mahrum bırakılmıştı. Özellikle VIII-IX. yüzyılın ilk yıllarında kilisenin doktrinlerinin devletin siyasal anayasası ile harmanlanması, seküler girişimcilerin işini daha da zorlaştırmıştı. Örneğın, Charlemagne, 789'da çıkardığı “*Admonitio Generalis*” fermanında kentlerde faiz ödünç verme yasağının herkese uygulanması gerektiğini ifade etmişti. Bir anlamda Yahudilere karşı da geliştirilen bu ferman karşısında girişimcilerin önü kesilmiş, onlar da yeni çareler aramaya başlamıştı.

Kentlerde dini kesimin devlet desteğı ile birlikte ekonomi üzerindeki bu hâkimiyetinin karşısında alternatif yollara başvuran girişimciler, takas, hediye ve değış tokuş görüntüsü altında faizli işlemler yürütmüşlerdi. Bu işlemlerinde Yahudi aracılıarı ne ölçüde kullandıkları ve buna karşılık devletin bu hususta Yahudilere yönelik bir

¹⁷⁹ Heck, Şarlman, Hz. Muhammed..., s. 50-51; Mumford, Tarih Boyunca Kent..., s. 303.

negatif yaklaşımları olup olmadığını bilmemekteyiz. Fakat din adamlarının girişimcilerin bu alternatif yaklaşımlarına yönelik birtakım hareketler içinde oldukları görülmektedir. Girişimcilerin bu tür işlemlerine karşılık din adamları kentlerde, kendi kredi sistemleri ile krallara ve lordlara ticari faaliyetlerini garanti altına alabilmeleri için borç vermeye başlamışlardı. Bu hareketlerinde faizsiz bir sistem üretiyor olmaları hiç kuşkusuz Yahudilerin önünü kesme olarak görünmektedir. Kendilerine akan gelirin yeni girişimcilere paylaşılması görüntüsünün arka planında bu kişileri kendilerine bağlamak ve onlar üzerinde bir otonom oluşturmak istedikleri anlaşılmaktadır. Yine de bu hareket, dini kesimin işine gelmekle birlikte kentlerdeki özel girişimcilerin önünü daha da tıkamış ve X. yüzyıl krizini ekonomik anlamda başlatan hadiselerden olmuştur.¹⁸⁰

Avrupa kentlerinde dini kesimin devletten aldığı imtiyazla beraber ekonomiyi kontrol etmesi, girişimciler kadar Frankların Meronvenjler döneminden itibaren Yahudileri kullanarak piskoposlar üzerinde kurmak istedikleri kontrol mekanizmasını da zedelemişti. Özellikle girişimciler üzerindeki baskı ile birlikte dini kesimin kentlerde ekonomik gücünün arttığının farkına varan hükümdar Charlemagne, kentlerde dini kesimin yanında yer aldığı izlenimini verse de özellikle piskoposlar üzerindeki kontrolü tekrar sağlamak için Yahudilerin ticari girişimlerine yönelik hareketlerde bulunmuştu. Yahudilerin ticari olanakları ile birlikte bulundukları kentlerdeki girişimcilerin onlarla iş birliğinin arttığını da fark eden hükümdar, bu tavırla dini kesim ile seküler kesim arasında bir denge unsuru oluşturmak istemiş görünmektedir. Charlemagne'ın Hristiyan kesime kentlerde verdiği fermanlardan sonra seküler kesime yönelik bu yaklaşımının temel nedeni tartışmalıdır. Kendi yönetimine yönelik dini bir muhalefetin buna sebep olduğu ya da döneminde oluşturmaya çalıştığı yeniliklere karşı çıkan birtakım din adamlarının onu bu yönde etkilediği düşünülebilir. Fakat şu bir gerçektir ki yaptıkları ile Roma İmparatorluk sistemini geri getirmeyi amaçlayan hükümdar, din ile devlet işlerinin elzem olan dengesinin farkında olacak mahiyette hareketlerde bulunmuştu.

¹⁸⁰ Ian Wood, *The Christian Economy in the Early Medieval West, Towards a Temple Society*, New York 2022, s. 149-183; Heck, *Şarlman, Hz. Muhammed...*, s. 47-54; Whitehouse, Hodge, *Muhammed, Şarlman...*, s. 22-23.

Charlemagne, Yahudilere yönelik yaptığı hareketlerde örneğin, Lucca’lı Rabbi Kalonymos ile yaptığı anlaşmayla, bir kısım Yahudiyi Almanya bölgesindeki kentlere yönlendirmişti. Charlemagne’in desteği ile Yahudi tüccarlar, *Sens*, *Verdun* ve *Troyes* kentlerinde Doğu malları ithalatı yapmıştı. Hükümdar ilgili kentlere yerleştirdiği Yahudilerle bölgenin ekonomisini canlandırmakla birlikte güçlü ekonomiye sahip piskopos kentleri ile rekabet edebilecek mahiyette bir harekette bulunmuştu. Karolenjlerin Yahudilere olan bu yaklaşımlarının mantıki izahı fikrimizce bu olabileceği gibi farklı yorumlayanlar da olmuştur. Ancak görülmektedir ki Karolenjler Yahudilere olan bu olumlu tutumlarını büyük hükümdarları Charlemagne’den sonra da sürdürmeye çalışmışlardı. Oğlu Ludwig, döneminde “Sofu” olarak anılan koyu bir Hristiyan olsa da babasının Yahudilere olan olumlu yaklaşımını sürdürmüştü. Bu hareketini ileri de götüren Ludwig, babasının verdiği desteklere ek olarak Yahudilere kentler arasındaki ticaretlerinde kullanabilecekleri özel belgeler de düzenlettirmişti.¹⁸¹ Yani burada Hristiyan görünümlü bir devletin kentlerdeki ekonomiyle alakalı uygulamaya çalıştığı neredeyse laik bir metot olduğu görünmektedir. Din ve devlet yönetimi hususundaki ilk adım olarak değerlerdirmediğimiz bu düşüncede dikkati çekmek istediğimiz asıl husus, kent ekonomisi üzerinden Karolenj yönetiminin Yahudileri kullanarak Hristiyanlara yönelik bir denge unsurunun koyulmak istenmesidir.

Devletin kentlerde seküler kesime yönelik yaptığı bu destekleyici ekonomik tavrı karşısında dini kesim, Yahudilere ve girişimcilere karşı hareketlerinde değişiklik yapmıştır. Kentlerde faizli borç sorununu “Bir yabancıya faizli borç verebilirsiniz ama kardeşinize veremezsiniz” hükmünü ön plana çıkartarak Yahudilere karşı olumlu bir yaklaşım geliştirmişlerdi.¹⁸² Yahudilerin bu noktada hem girişimciler hem devlet ricalinin desteği hem de Hristiyan kesim tarafından bu hüküm ile önünün açılması, bulunduğu kentlerdeki konumlarını etkilemişti. Yine de şunu da belirtmeliyiz ki bu etkinin tüm Avrupa kentlerinde ne ölçüde bir karşılık bulduğu konusu belirsizliğini korumaktadır.

¹⁸¹ Heck, *Şarlman, Hz. Muhammed...*, s. 44; Epstein, *Geç Ortaçağ...*, s. 30-31.

¹⁸² Attalı, *Yahudiler...*, s. 130-132; Tuna, *Toplum Açıklama Girişimi...*, s. 88-89; Epstein, *Geç Ortaçağ...*, s. 30-32; Heck, *Şarlman, Hz. Muhammed...*, s. 44-45.

Bu karşılığın çeşitli zamanlarda farklı tezahürleri görülmüştür. Örneğin, dördüncü bölümde değineceğimiz üzere, Birinci Haçlı Seferi yolculuğunda zarar verilen Yahudi kentlerinin yukarıda bahsettiğimiz kentlerden olması, buralardaki Yahudilere olan yaklaşıma dair bize birkaç fikir vermektedir. Fakat Sefer sırasında yapılanların bahsettiğimiz denge unsurunun ortaya çıkmasından çok zaman sonra olması, kent ve kırsal kesimin Yahudilere olan yaklaşımının sadece bir yönünü bize göstermektedir. Seferden çok önceki bir zaman diliminde konumlarına değindiğimiz Yahudilerin aracı rolleri ile yaptıkları, Karolenj ve sonrasındaki feodal liderler ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu dönemindeki kentlerin ekonomisini belli bir oranda tutma başarısı gösterdikleri de bir gerçektir. Bizim belirleme noktasında sorunlu olduğumuz konu, bu başarı oranını saptayamamamız ve Avrupa kentlerindeki karşılığını tam olarak bilemememizdir. Nitekim bu, başka bir çalışma konusu olabilecek hacimde bir belirsizliktir.

Avrupa kentlerindeki ekonomik hareketlerin din adamları ile beraber Yahudiler eliyle yönetilmesine karşıt hareketler, kırsalda gelişen Feodal liderler tarafından gerçekleştirilmiştir. Karolenjlerin hakimiyet etkilerinin azalmasına müteakip kırsalda ortaya çıkan Feodal yöneticiler, kontrolleri altındaki kentleri dış pazar olanakları nedeniyle destelemişti. Zaman içinde hâkim bölgelerindeki kentlerden elde ettikleri kira gelirleri, yerel pazar harçlarından kazandıkları paylarla kendi arazileri üzerindeki mahsullerin piyasa değerlerini gözeterek, kazançlarını arttırmak istemişlerdi. Feodal liderlerin kent ekonomisine bu şekilde dahil olmasındaki sebep, piskopos ve Karolenj yönetiminin yanında üçüncü bir güç olmak istemeleriydi.

Feodal kesimin kentler üzerindeki bu tür hareketlerine karşılık piskoposlar ve Karolenj yönetimi, kentlerindeki ekonomik girişimlere daha özgürlükçü bir yaklaşım sergilemişlerdi. Ancak bu hareketleri, dış saldırılar ile beraber kent ekonomisine yönelik yoğun yağma hareketlerinin artması ile birlikte bazı kentlerin düşmesi nedeniyle istedikleri neticeyi sağlamamış, ortaya yeni bir ekonomik kriz çıkmıştı.¹⁸³

¹⁸³ Finley, **Antikçağ Ekonomisi**, s. 166; Mumfort, **Tarih Boyunca Kent**, s. 302-303; Latimer, “Ortaçağ’da Avrupa Ekonomisinin Gelişim”, s. 11.

X. yüzyıl krizi olarak adlandırılan bu hadise, Avrupa kentlerine yönelik saldırılar ve dini kesim ile seküler kesim arasındaki ticaret mücadelesi ortamının bir sonucuydu. Yalnız bu ekonomik gidişatın bir kriz ortamı yaratıp yaratmadığı ve hadisenin “kriz” adlandırılmasına sahip olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Özellikle sonradan, kentlerin tüccarlar eliyle canlandırılmış olması ve Papalık ile bölgesel hâkim yönetimlerin kendilerini belli bir hızda toparlamaları, öncesinde oluşan bu ekonomik düşüşün etkilerinin bir kriz olarak nitelendirilmesini biraz abartılı göstermektedir. Fikrimizce ortada bir ekonomik problem bulunmaktadır ve bunun sonucunun Avrupa kentlerine ciddi ölçüde hasar verdiği yadsınamayacak ölçüde belirgindir. Ancak bu hasarın önceki III. yüzyıl krizindeki gibi uzun süreli etkileri olmaması, yaşanan hadisenin bir kriz olarak küçük bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Kentler nezdinde ortada bir sorun vardır, fakat bu sorun görüleceği üzere uzun bir zaman dilimine yayılmamıştır. Bizce buradaki asıl mesele hadisenin kriz olup olmamasından ziyade öncesinde ve sonrasında yaşanan mücadelelerin değişimi üzerinedir. Çünkü sonrasında yaşanan Kilise ve Devlet mücadelesinin tohumlarının atıldığı X. yüzyıl öncesi hadiseler, kentlerin canlanmasının akabinde boyut olarak artmış ve ortaya kitlesel bir hareketle Birinci Haçlı Seferi’ni çıkarmıştı. Bu kısa süreli ekonomik düşüşün etrafındaki aktörlerin emellerinin neredeyse hiç değişmemesi ve kriz sonrasında da devam etmesi, arada yaşanan bu ekonomik olumsuzluğun adeta taraflara nefes aldırıldığı ve geleceğe yönelik stratejilerini oluşturduğu bir ara dönem sağladığı görülmektedir. Ve yine görülmektedir ki kriz öncesi ve sonrası durumlarda tarafların rekabetleri için seçtikleri ana mekân kentler olmuştur.

X. yüzyıl krizi ya da kısa süreli ekonomik probleminin Avrupa kentlerine etkisi hakkında birçok teori bulunmaktadır. Bunlardan en eskisi ve hatta bir zamanlar en popüler Belçikalı tarihçi Henri Pirenne tarafından ortaya atılmıştı. Pirenne, krizin sorumluluğunu tamamıyla Müslümanların ilerlemesine bağlamış ve Avrupa’da ticari olanakların bitmesi ile kent hayatının da sona erdiğini iddia etmiştir.¹⁸⁴

¹⁸⁴ Henri Pirenne, **Hazreti Muhammed ve Şarlman; İslam Fetihleri ve Ortaçağ Batı Uygarlığı**, trc. Muhsin Önal Mengüşoğlu, İstanbul 2012, s. 221-233, 309-352; aynı yazar, **Ortaçağ Kentleri**, trc. Şadan Karadeniz, İstanbul 2016, s. 11-27.

Pirenne'in teorisi birçok itiraz almıştı. Örneğin, Mumford, 833'de Kral Ludwig'in Almanya'da bir darphaneyi din adamlarının Manastır adına inşa etmesine izin vermesini, X. yüzyıl'dan önceki bir hadise olmasından ötürü, Pirenne'in teorisine itirazı noktasında değerlendirmiş ve zaten birçok kentin X. yüzyıldan önce ekonomik yapıda canlı olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁵ İtirazlara başka örnek olarak McCormick, ticaretin canlanması hadisesini, kriz olarak adlandırılan yüzyıldan önceye, IX. yüzyıla çekmişti. Abbasi halifesi Harun El-Reşid'in Charlemagne ile olan iletişiminden yola çıkan McCormick, düzenli ticaret yollarının malların ve tabii insanların dolaşımına imkân verdiğinin altını çizmektedir. Seyyahlar, sefirler ve hatta eski eserlerin uçsuz bucaksız mesafeleri kat etmesine olanak sağladığını belirten McCormick, en büyük örneğini de Harun El-Reşid'in diyarından yola çıkıp Kuzey Afrika'ya ve oradan deniz yolu ile Pisa'ya giden ve sonrasında Alpleri aşarak bu uzun yolculuğun sonunda Charlemagne'in Achen'deki sarayına varan meşhur fil "Ebu-Abbas" üzerinden vermektedir.¹⁸⁶ Müslümanların Doğu-Batı ticaret yolları üzerindeki hâkimiyetini göstermesi açısından da önemli olan bu örnekle birlikte görülmektedir ki imkânlar uzun yolculuklu ticaretin sürdürülmesine olanaklı bir vaziyetteydi.

Pirenne'in teorisinin ticaret ağırlıklı olması, kendisine yönelik itirazları çoğaltmaktaydı. Kentlerde X. yüzyıl öncesinde belli bir ekonominin olduğu, seküler ve dini yapıda kimselerin girişimlerde bulunduğu ve buna bağlı olarak Yahudiler veya kentlerdeki küçük ölçekteki diğer tüccarlar eliyle ticaretin yapıldığını yukarıda örneklerle belirttik. Bununla birlikte kentlerin nüfus oranlarının da bu yüzyıl sonuna doğru belli bir orana sahip olduğu da görülmüştü. Örneğin, Charles Tilly'in ifadesine göre, 990'lı yılların Avrupa'sında her yirmi veya otuz "devlet" te 10. 000 nüfuslu kent bulunduğu tahmin edilmekteydi.¹⁸⁷ Bu oran her ne kadar tahmin üzerine oluşturulsa da belli sayıda kentin ciddi ölçüde insan potansiyeline sahip olduğunun da göstergesiydi.

¹⁸⁵ Mumford, **Tarih Boyunca Kent...**, s. 304.

¹⁸⁶ Michael McCormick, **The Origins of the European Economy**, Cambridge 2011; Ayrıca bkz. Thomas Bauer, **İslam'ın Neden Orta Çağ'ı Yoktu ? Antik Çağ'ın Mirası ve Doğu**, trc. Hülya Yavuz Akçay, İstanbul 2024, s. 101.

¹⁸⁷ Charles Tilly, **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu (990-1992)**, trc. Kudret Emiroğlu, Ankara 2001, s. 96.

Pirenne'in düşüncesine dönersek, özellikle Roma kültürünün Müslümanlarca yok edildiğini tezinin ana düşüncesi üzerine oluşturan Belçikalı tarihçi, belirttiğimiz örnekler ve girişimler ile birlikte kentlerde görülen rekabetlerle teorisini sorgulatmıştır. Gerek Charlemagne'ın çıkardığı fermanlar gerekse de bu fermanlar nezdinde din adamlarının kendi ticari olanaklarını arttırma yöntemleri bir anlamda Roma sisteminin devam ettiğinin göstergesiydi ve bu sistem Müslüman Endülüs kentlerinde de benzer özelliklerle varlık gösterebilmişti.

Kentlerin sayı olarak azaldığı ve birçok kentte dış saldırılarla ekonominin gerilediği doğrudur. Fakat bu gerileme nezdinde bir Roma kültü yok edildiği ve bunun tek sorumlusunun Müslümanlar olduğu düşüncesi sorunlu bir düşünce olarak görünmektedir. Endülüs konulu başlığımız altında değineceğimiz üzere, Bağdat ve Endülüs Müslümanları'nın fikri çalışmaları ve ticari girişimleri ile Avrupa Rönenans ve Reform ortamının bir anlamda temelleri atılmıştı. Avrupa coğrafyası özelinde Endülüs kentlerinde Müslümanların "birlikte yaşama" prensibinden hareketle kentlerinde giriştikleri hareketler, bir anlamda Roma geleneğini Müslüman fikri gelişimleri ile sürdürmüştü. Bu anlayış ticari olanaklarla da kendisini göstermekteydi. Yani McCormirck'in tespiti doğru temeller üzerine kurulmuştu.

İber yarımadasındaki Müslüman kentleri, yanıbaşlarındaki Hristiyan kentlerindeki ekonomik ve sosyal özelliklerden farklı bir görünüm sergilemekteydi. Özellikle ekonomik yaklaşımlarında Hristiyan kentlerinden farklı olarak gayrimüslim tüccarlara yönelik değişim ve gelişme yolundaki eylemleri, Hristiyan kentlerindeki pazar ekonomisi ile karşılaştırıldığında, onları ciddi ölçüde üstün yapmaktaydı. Yahudiler ve Hristiyanlar, Karolenj ve sonrasında gelen yönetimler içerisinde belli bir noktada ekonomik sistemin içerisinde bulunmuşlarsa da, bu konumlarını elde etmeleri kolay olmamıştı. Öte yandan farklı dindeki tüccarlara Müslüman kentlerindeki yaklaşım şekli, onları sistemin içine daha kolayca dahil eden bir yöntem ile oluşturulmuştu. Hatta denilebilir ki, Müslüman İspanya kentlerinin gelişimindeki en büyük paylardan biri de bu özellikleriydi. Nitekim Pirenne'in tezinde haklı olarak gördüğümüz yaklaşımları da mevcuttu. Belçikalı tarihçinin kentlerin canlanması noktasında tüccarlara verdiği rol, diğer düşüncelerine nazaran mantıklı bir yapı üzerindeydi. Özellikle tüccarların hareketlerinin sonuçlarına baktığımızda -ki Birinci

Haçlı Seferi'nin çıkmasında kentlerde yaptıkları yoluyla bizce ciddi katkıları vardı-Pirenne'in "canlanma" adlandırması haklılık barındırmaktadır.

Kentleri canlandırdığı belirtilen Yahudi dışındaki tüccarlar, ilk ortaya çıktıklarında, yolculukları sırasında kalabilecekleri sabit bir yer arayışı içinde olmuşlardı. Yolları üzerindeki tehlikelerden korunmak için belirli yerlerde toplanarak kendilerini korumayı hedeflemişlerdi. Dış saldırılarla birlikte kentler arası ıssız yolların tekinsizliği nedeniyle ihtiyaç duydukları bu yerler, ilerleyen zamanlarda Avrupa'nın yeni kentlerinin kurulduğu bölgeler olmuştu.¹⁸⁸ Öte yandan bu, kentlerin canlanması için tek bir yönlendirme değildi. Yolculukları sırasında uğradıkları kentlerde insanlara surlarının dışında gördüklerini anlatan tüccarlar, kendi halinde, dış dünyaya açılmayan Ortaçağ insanının harekete geçmesini de sağlamıştı. İkinci bölümde de değindiğimiz gibi, Vikinglerin Avrupa kentlerine yönelik saldırılarını başlatan ilk hareket de topraklarına gelen tüccarlardan duydukları olmuştu. Tüccarlar, bu hareketlilikle yolculuklarında kendilerine eşlik edecek insan gücünü sağlamakla birlikte yeni tüccar adaylarının da bulunmasını sağlamışlardı. Bununla birlikte farklı yönde amaçlar için de çalışan tüccarlar, Lonca sistemini kendilerince yorumlamışlardı.

Roma dönemi kentlerinde ilk örneklerini gördüğümüz Esnaf/Lonca Birliği (*Collegia*), sonradan 892'de İngiltere'de ve 807-904 yılları arasında Almanya'da genel olarak huzurlu ortamı sağlamış, üyeleri koruma ve ölen kişilerin cenaze törenlerinin düzenlenmesi sorumluluğunu üstlenmişti. Tüccarlar, bu sorumluluklara kendi lonca teşkilatlarında, satış ortamındaki düzenliliği, zorba tüketiciye engel olmayı ve dürüst esnafı haksız rekabetten korumayı eklemişlerdi. XI. yüzyılda Avrupa coğrafyasında yayılımını bir hayli arttıran Loncalar, *Pavia* kentinde 1010'da, Fransa *St. Omer*'de 1055'de ve *Mainz* 'de 1099'da kurularak tüccarların ticari ağlarını geliştirmişti.¹⁸⁹

Avrupa kentlerinde XI. yüzyılda kurdukları ilişkilerle gelişimlerini arttıran tüccarlar, yolculuk yaparak hayatlarını sürdürdüklerinden dolayı kentlerde tam olarak

¹⁸⁸ Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 65, 83-99; Tuna, *Toplum Açıklama...*, s. 89-90; Huberman, *Feodal Toplumdan...*, s. 38. Krş. Epstein, *Geç Dönem Ortaçağ Avrupası*, s. 39-40.

¹⁸⁹ Finley, *Antik Çağ Ekonomisi*, s. 163; Mumford, *Tarih Boyunca Kent...*, s. 320-321; Tuna, *Toplum Açıklama...*, s. 81; Huberman, *Feodal Toplumdan...*, s. 39; Avner Greif, *Kurumlar ve Modern Ekonominin Gelişimi; Ortaçağ Ticaretinden Dersler*, trc. Hacer Atabaş, İstanbul 2022, s. 95-96; Nicholas, *The Growth of...*, s. 113; Murat Belge, "Ortaçağ", *Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi*, sy. 14, Ankara 2001, s. 82.

ikâmet edemiyorlardı. Loncaların oluşumu bu hususta da onları işine gelmekteydi, çünkü yerleşik bir sistem olarak varlık gösterdikleri tek yer loncalardı. Öte yandan tüccarların yerleşik olmama durumu kentlerde ikâmet eden insanların ticarete yönelik eylemlerini arttırmıştı. Tüccarların bu yaşantılarına karşın özellikle kent seçkinleri, kentlerde para basma ile beraber yerleşik tüccar rolünü üstlenmişlerdi. Bu rol ile beraber tıpkı Yahudi tüccarlar gibi, borç verme ve para değiştirme işlemlerini de yapmaya başlamışlardı.

“Paracılar” olarak adlandırılan bu kişiler, Almanya, İtalya ve İngiltere’deki ilk makam sahibi aristokrasilerin önemli bir parçasıydı ve *Milano, Pavia, Winchester* ve *Lincoln*’deki kent meclislerinin de ilk üyeleri arasındaydılar. Örneğin, XI. yüzyılın ortaları ve hatta sonlarında, bir anlamda sefer sırasında, İngiltere’deki *Durham, Colchester* ve *York* kentlerinde kırsaldan gelen kimi şahıslar, kentlerin “özgürleştirici” özelliğinden faydalanarak, kent dışındaki kasaba ve kırsal kesimde, kent pazarında elde ettikleri gelirlerle tefeci toprak sahipleri olmuşlardı. Benzer biçimde İtalya’nın *Contado* kırsalının kentleşmeye başlamasıyla, kırsaldaki kimi efendiler kentlerde mülk sahibi olup, XI. yüzyıl sonlarına doğru tüccarlık yapmışlardı.¹⁹⁰ Yerleşik olmayan tüccarların bu yaklaşımlara yönelik karşıt hareketleri hakkında bilgi sahibi değiliz. Fakat bu hareketlerle görünmektedir ki, saldırıların azaldığı ve merkezileşmenin yavaş yavaş başladığı bu zaman diliminde, kent ekonomisi bu hareketlerle tüccar olmayı değerli bir hale getirmişti. Öyle ki bu değerli konumu elde eden insanlar sonradan başka meselelere de ilgi duymaya başlamıştı.

Bu dönem içerisinde Pirenne’in ifadesiyle tüccarlar eliyle kent canlanması yaşanırken nüfus oranlarında da artışlar görülmüştü. Özellikle tarım alanlarının artması ve iklimsel olarak XIII. yüzyıla kadar süren “Ortaçağ Sıcak Dönemi”nin bu dönemde başlaması, kırsal dünya kadar kent nüfusunun da artmasını sağlamıştı. Kırsaldaki tarımsal gelişimler kentleri beslemeye başlamış ve bu durum ilerleyen yıllarda kırdan kente doğru göçlere de sebebiyet vermişti. Elmacıoğlu’nun ifadesine göre Avrupa’da 1000 yılından önce nüfusu beş bini bulan kent sayısı yirmi dokuz iken, bu sayı ilerleyen yıllarda yavaş yavaş artmıştı. Öyle ki 1200 yılına gelindiğinde bu

¹⁹⁰ Nicholas, *The Growth of...*, s. 115-117; Jacques Le Goff, *Ortaçağ Tüccarları ve Bankerleri*, trc. Oğuz Adanır, İstanbul 2018, s. 19-21.

sayının yüz yirmi yedi olduğu tahmin edilmektedir.¹⁹¹ Wickham'da bu periyoda yakın tarih aralıkları arasında (950-1300) yaşanan dönemde Avrupa'nın nüfusunun üçe katlandığını belirtir. Wickham ayrıca, İngiltere'de nüfusun yüzde on kadarının mevcut kentlerde yaşadığını da ifade eder.¹⁹² Her iki yorumun nüfus oranları tahmini olsa da gelinen noktada bir sayı artışı olduğu görülmektedir. Özellikle kırsal bölgedeki üretimin canlanması ile beraber kentlerde nüfusun arttığı anlaşılmaktadır. Ve yine görülmektedir ki, kırsalda üretimin artması ile beraber kırsal kesimden kentlere yönelik göç hareketleri de başlamıştı ve bu hareketlilikle kentlere gelen kimi insanlar, kentlerde bazı eylemlerde bulunmuşlardı.

Kırsaldan gelerek eski ve yeni kurulan kentlerde önemli konumlara gelen bu kimseler, zamanla piskopos atamalarına karışmış, kendi yakınlarının ya da kan bağı olan kişilerin piskopos olmasını sağlamışlardı. Merovenjlerin piskoposların Franklar içinden de çıkmasını sağlayan kararına benzer nitelikteki bu hareketin arka planında Papalığın almış olduğu hal bulunmaktaydı. Kilise Reformu ile beraber Papalığın güçlenmesi, bu kentlerde piskoposların konumunu etkilemiş ve bu durum ortaya birtakım mücadeleler çıkarmıştı. Örneğin, 1073'te Milano kent sakinleri ve Başpiskopos Aribert arasında piskoposluk ataması için yaşanan anlaşmazlıklar Lombart kentlerine kadar sıçramış ve piskoposların laik yetkilerini zayıflatmıştı.¹⁹³ Bu hareketler piskoposluk makamını değerli bir hale getirirken, devlet ve papalık arasında da problemler oluşturmuştu. Papalık, piskopos atamalarına yönelik sivil müdahaleler konusunda hükümdarlarla ciddi münakaşalara girişmiş ve bunun sonucunda liderlerle papalar arasındaki güven zedelenmişti. Bu zedelenmenin en büyük sonucunu Birinci Haçlı Seferi'ne hiçbir bölge hükümdarının katılmamasından anlayabilmekteyiz.

Kentlerde tüccarlarla başlayan ekonomik hareketlenme Yahudileri de etkilemişti. Piskoposlar ve Feodal lordlar Yahudilere karşı Karolenj hükümdarın

¹⁹¹ Bu dönemde Kuzey Avrupa, Kuzey Atlantik ve Güney Grönland, öncekine nazaran ılık derecede baharların ve kuru yazları olduğu bir dönem geçirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Özgür Elmacıoğlu, "On birinci ve On dördüncü yüzyıllar arasında Kuzey Avrupa Ticareti", **Ortaçağ'a Yeni Yaklaşımlar; Ekonomi, Savaş, Kilise, Yaşam**, s. 73-74.

¹⁹² Wickham'a göre nüfus oranı sadece İngiltere'de değil, 1050 yılında İskandinavya'da yüzde iki ve İtalya'da belki yüzde on beş gibi Avrupa çapında bölgesel olarak değişiklik gösterebiliyordu. Wickham, **Ortaçağ Avrupa...**, s. 207-210.

¹⁹³ Nicholas, **The Growth of...**, s. 119-127; Özlem Genç, "Latince Kaynaklarda 11. Yüzyıl Avrupa", s. 215-252.

yaptıklarına benzer tutumlar sergilemişti. Kent oluşturma noktasında aktif pozisyonunda bulunan Feodal lordlar, buradaki ticareti Yahudiler eliyle kontrol etmek için, onlara topraklar ve “haklar belgesi” vermişti. Keza benzer biçimde piskoposlar da Yahudi tüccarları kendi kentlerine davet etmişlerdi. Örneğin, *Renanya* bölgesinde yer alan *Speyer* kentinde, Rüdiger adlı bir piskopos 1004’de kente yerleşen Yahudiler için şöyle bir yazı kaleme almıştı; “*Yahudilerin buraya yerleşmesini sağlayarak bölgemizin şanını bin kat artıracığıma inanıyorum.*” Bu sayede Yahudiler, *Champagne* bölgesine, Ren, Loie ve Sen Nehri kıyıları ile İtalya’nın kuzeyi ve Polonya’nın çeşitli topraklarına yerleştirilmişti. Yahudilerin bu kentlere yerleştirdikleri temsilciliklerde borsa, postane, banka, mahkeme ve noter işlemleri de görülmüştü.¹⁹⁴ Bu noktada tüccarlar Yahudilerle de iletişim halinde olup, onların ticari olanaklarından da yararlanmışlardı.

Birinci Haçlı Seferi öncesi Avrupa kentlerinin genel ekonomik durumuna bakıldığında görülecektir ki tüccarların hareketleri ve girişimleriyle canlanan kentler üzerinde gerek ekonomik gerekse de dini olarak bir hâkimiyet mücadelesi ortamı mevcuttur. X. yüzyılın sonları ile XI. yüzyıl ortalarına kadar büyük ekonomik gelişim gösteren kentlerin bu başarıyı elde etmelerindeki tek etken elbette tüccarlar değildi. Dönem içinde Viking ve Macarların saldırılarının azalması, bölgesel devletlerin merkezileşmeye yönelik adımlar atması ve kentlerde nüfus oranlarının artması Avrupa kentlerini canlandırmıştı. Özellikle nüfus oranının artması ile kalabalıklaşan Avrupa, bu kalabalığın yeni yaşam mekânları üzerine yaptıkları ile de gelişme elde etmişti. X. yüzyılın sonlarından itibaren eski kent özelliği geri gelmiş, yeni kentlerle birlikte onlara yakın köyler de kurulmaya başlamıştı. Öte yandan bu canlanma hadisesi beraberinde kentlerdeki ekonomik otonom hususunda problemlerin oluşmasını da sağlamıştı. Tüccarların Avrupa kentlerindeki hareketleri sonucunda kentlerin birçoğunda ekonomik hareketlerde üstün vaziyette bulunan piskoposlar, kentlerdeki pazarların kontrolünü tüccarlarla paylaşmak zorunda kalmışlardı.¹⁹⁵ Buna yönelik

¹⁹⁴ Heck, *Şarلمان, Hz. Muhammed...*, s. 57; Attalı, *Yahudiler...*, s. 133-138.

¹⁹⁵ Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 358-359; Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 69; Mumford, *Tarih Boyunca Kent...*, s. 305; Huberman, *Feodal Toplumdan...*, s. 38-47.

karşıtlıkla birlikte kentlerdeki sivil kesimin ve devlet ricalinin piskopos atamalarına karışmaları, piskoposların kentler üzerindeki konumlarını olumsuz etkilemişti.

Tüccarlar, ekonomik üstünlüğü ele geçirmek amacıyla Lonca teşkilatını canlandırmakla birlikte, bölgesel denge politikasıyla hareket edip, kentlerin yönetimleriyle arayı iyi tutmaya çalışmışlardı. Fakat Bir bu hareketleri papalığa karşı da bir hamle olarak algılanmıştı. Papalık, tüccarların bu tür hareketlerinin kendileri için tehlike barındırdığı konusunda haklılık payına sahipti. Çünkü, kendi ekonomik bağımsızlıklarına yönelik eylemlerde bulunan tüccarlar, kentlerde yavaş yavaş özgürlükçü fikirler üretmeye başlamışlardı. Bu düşüncelerin aktif olarak görüleceği dönem XII ve XIII. yüzyıllar içerisinde bulunsa da temelleri X. yüzyılın ortalarında atılmıştı.

Birinci Haçlı Seferi sürecine girilirken kentler bu mücadeleler ve hareketlerle hayatlarını idame ettirmişlerdi. Roma ekonomi sistemi, İmparatorluğun yıkılmasından sonra kurulan yönetimlerce yapısı itibariyle korunmak istenmekle birlikte, yeni devletlerin kendi hukukları ile birleşik bir ekonomik model üzerinden kent ticareti içinde varlık göstermişti. Bu çaba, saldırıların artması ile beraber piskoposlar, sivil ve Yahudi tüccarlar eliyle çeşitli değişimlere uğrasa da temelde aynı doktrinlerle sürdürülmüştü. Fakat kentlerde sivil kesimin, tüccarlar eliyle dini kesimin üstün bulunduğu alanlara ve pazar ekonomisi üzerine müdahale etmeleri bir süre sonra onları Papalık ile karşı karşıya getirmişti. Bu karşılaşmada devlet ricalinin de bölgesel olarak merkezileşmeye girişmekle birlikte Papalık ile sürtüşmesi, birçok Avrupa kentinde sorunlar ortaya çıkarmıştı.

Kentlerin yönetiminde bulunan piskoposların atamalarına yönelik sivil kesimin hareketleri ve seküler tarafın ekonomik olarak dini kesimin karşısında üstünlüğü ele geçirmesi Papalığın işine gelmemişti. Kentlerdeki bu gelişimle pasif duruma getirilmek istenen dini kesimin gerek ekonomik üstünlüğü gerekse de atamalar noktasında kendilerinden başka kimsenin söz sahibi olmamasına yönelik bir çareye ihtiyacı vardı. Tam da taraflar arasındaki sürtüşmenin ciddiyete bindiği bir esnada Papa VII. Gregorius ile Kutsal Roma-Germen devleti hükümdarı IV. Heinrich arasında vuku bulan mücadele, ortaya yönetsel açıdan bir Kilise/Papalık devleti hareketini

çıkarmıştı. Bu hareketle birlikte kentlerdeki seküler-dini yapı rekabeti de bu mücadeleye farklı bir yön vermişti. IV. Heinrich bu mücadeleden üstün bir vaziyette çıksa da Papalığın güç mücadelesine yönelik emelleri devam etmişti. Devlet ile Kilise arasındaki bu sürtüşme, kitlesel bir hareket olarak dünya tarihi açısından dönüm noktası olan Birinci Haçlı Seferi'ni ortaya çıkarmıştı.

Birinci Haçlı Seferi'nin Avrupa'daki kitlelerin hareketlenmesi noktasında gösterdiği başarının temellerinden biri bizce Avrupa kentlerinde oluşan seküler kesim ile dini kesimin rekabeti ile atılmıştı. Özellikle kentlerdeki ekonomik pozisyonun sağladığı avantajların kilise tarafından seküler tarafa kayışı bu kitlesel hareketi doğurmuştu. Aşağıda Hristiyanların yaklaşımları üzerine detaylandıracağımız özelliklerle ve dördüncü bölümde Papalığın Sefer ile alakalı hazırlıklarında bahsedeceğimiz hadiselerle görülecektir ki Birinci Haçlı Seferi'nin arka planı Avrupa kent hayatı noktasında birçok ilginçlikler barındırmaktadır.

3.4. Hristiyanlar ve Kent

“... Sen Alemanni ve Perslerden korkuyorsun. Biz onlardan daha korkuncuz. Her yerde aranızdayız, dokunulmazız, sayısızız! Sınırlarımız yok, baba topraklarımız yok... Daha dün doğduk, şimdiden dünyayı dolduruyoruz, şehirlerinizi, kalelerinizi, adalarınızı, şehir meclislerini, kampları, sarayları, senatoları, forumları dolduruyoruz! O kadar kalabalığız ki, eğer geri çekilirsek, yok olursunuz. Şehirleriniz yalnızlıklara dönüşür, kendi yalnızlığınızdan, evrenin sessizliğinden korkarsınız! Roma İmparatorluğu'nun sadece biz Hristiyanların merhametiyle ayakta durduğunu unutmayın!”¹⁹⁶

Dimitri Merejkovski'nin Roma İmparatorluğu'nun son pagan hükümdarı olarak anılan Iulianus'u konu aldığı yapıtıdan aldığımız bu satırlar, bir anlamda çalışmamızın ana mekânı olan kentlere ve hatta dönemin dünyasına Hristiyanların etkilerini göstermesi açısından güzel bir örnektir. Batı Roma İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılmasına yakın bir zaman diliminde güçlerini iyice arttıran bu kesim,

¹⁹⁶ Dimitri Merejkovski, **Mürted Julianus**, trc. Kayhan Yükseler, İstanbul 2024, s. 295-296.

Ortaçağ Avrupa'sı kentleri için önemli konumda bulunuyorlardı. Fakat bu konumlarını elde etmeleri uzun sürmüştü.

Kentlerde bulunan Hristiyanların Avrupa kentlerine yönelik etkileri Roma döneminden itibaren, pagan inançlar üzerine olmuştur. İlk zamanlarında İmparatorluk tarafından kendilerine verilen belirli minimum özgürlüklerle hareket ederek kentlerin görünümünü ve yönetimini kendi inanç yapıları etrafında şekillendirmek isteyen Hristiyanlar, Roma yönetimince desteklenmeye başlamalarından sonra kentlerde etkilerini ve ekonomik gelişimlerini de arttırmışlardır. Gelişimlerini belli bir noktaya getirdikten sonraki yaptıkları ilk hamle ile kent sakinlerini maddi ve manevi yönden destekleyerek kendi yanlarına çekmeye başlamışlardır. Bu durumda III. yüzyılda yaşananların büyük payı vardı. Yüzyıl içinde görülen *Pax Romana* döneminin getirdiği savunma zaafiyetleri nedeniyle kentlere yönelik saldırıların artması ve merkezi yönetimin belirlediği yüksek vergiler karşısında fakirleşen halk yalnızlaşmıştı. Bu zaman diliminde merkezi yönetim, yerel yönetimler ve kent meclisleri karşısında da bekledikleri destekleyici hareketleri göremeyen halk, içine düştükleri bu umutsuz durum için çareler aramaya başlamıştı. Hristiyanlar, kent sakinlerinin içine düştüğü bu durumu kendileri lehine kullanarak kent sakinlerine ruhani destek vermekle birlikte maddi yardımlarda da bulunmuşlardır. Nitekim Hristiyanlar, bu destekleyici tavrı gösterebilecek konforlu alanı kolay elde etmemişlerdi.

III. yüzyılın sonlarına doğru Roma İmparatoru olan Diocletianus, Hristiyanlara karşı ciddi eylemlerde bulunarak, onların bulunduğu her bir kentte yakalanmasına yönelik emirler vermişti. Hristiyanlar, bu dönemde koruma içgüdüsüyle hareket etmekle birlikte şehitlik (*marty*) mertebesi noktasındaki eylemleriyle kendilerini dönemin insanlarına göstermişlerdi. Hristiyanlar, idam edildikleri veya arenalarda hayvanlara yem oldukları anlarda, ölümü teslimiyetçi türde bir ruh haliyle kabul eder tutumlar göstererek birçok kent sakinini etkilemişlerdi. Hristiyanlar, İmparator I. Konstantinus dönemine kadar ciddi aşağılanmaya ve ölümlere maruz kalmışlardı.¹⁹⁷ Konstantinus'un onlara karşı yaklaşımının özellikle Maxentius ile yaptıkları *Milvius Köprüsü Savaşı*'ndaki dini görüşleri ile değişmesi ve

¹⁹⁷ Jones, **Taht ve İktidar**, s. 42.

hatta son nefesini bir Hristiyan olarak verdiği iddiası ile birlikte, Hristiyanların Avrupa kentlerindeki konumları değişmeye başlamıştı. Konstantinus'un ölümü sonrasında gelen hükümdarların da Hristiyanlığa yönelik yaklaşımları olumlu ölçüde artmış ve bu da kentlerdeki pagan inancının etkilerinin azalmasına neden olmuştu. Hristiyanlar, Roma yönetiminin desteğini almalarıyla beraber kentlerde nüfus olarak da artmış ve böylece pagan yapılarının kullanımlarının azalmasını sağlayarak kiliselerin inşasını arttırmışlardı.¹⁹⁸

Hristiyanların bu dönemde Avrupa kentlerinde yaptıkları inşa faaliyetleri ile ilgili birçok düşünce ortaya atılmıştı. Örneğin, Mumford, Hristiyanların yaptıklarını olumlu görerek pagan yapılarının bakımsızlığının bir anlamda kentleri eskittiğini ve kiliselerin yapımı ile kentlerin yenilendiğini belirtmiştir.¹⁹⁹ Catherine Nixey ise Mumford'un aksine, kentlerdeki bu değişimle eski dünyanın önemli mimari yapılarının acımasızca ortadan kaldırıldığına değinmiştir. Ona göre; V. yüzyılda, kentlerde güçlerini arttıran Hristiyanlar, tiyatro, arena ve hamamları “günah yuvası” olduğu iddiası ile değersiz bir hale getirmişti. Bununla beraber düşünsel hayata da müdahalelerde bulunan Hristiyanlar, kentlerde kamusal alanlarda dini konuların tartışılmasını, erkek eşcinselliğini, makyaj, müstehcen danslar ve zengin yemeklerini hor görerek yasaklatmıştı.²⁰⁰

Hristiyanlar, Mumford'un değindiği üzere kentlerde inşa tekniklerinde yenileşmeye dayalı hareketlerle dikkat çekmelerine rağmen, antik dünyanın mimarlık harikaları olan yapılar ve mekânların ortadan kaldırılmasına neden olmalarıyla Roma yönetimi altındaki kentlere ciddi şekilde zarar vermişlerdi. Kentlerdeki düşünsel hayata yönelik kısıtlayıcı kararların alınmasını sağlayarak da kentlerin şehirselleşme özelliklerini zedelemeye başlamışlardı. Özellikle *Agora*lardaki sosyal hayata yönelik rekabetçi yaklaşımları ve kendi dini emirlerinden başka düşüncelerin önünü kesmeleri Avrupa kentlerinin “kent” olarak anılmasını sağlayan bir başka sebep olmuştu.

¹⁹⁸ Brown, *Geç Antikçağ Dünyası*, s. 78; Hendrik W. Dey, *The Afterlife of The Roman City: Architecture and Ceremony in Late Antiquity and the Early Middle Ages*, Cambridge 2015, s. 10-11; Turhan Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hristiyanlık; Doğu'da İsa Doktrininin Siyasal ve Entelektüel Tarihi*, İstanbul 2015, s. 22-24.

¹⁹⁹ Mumford, *Tarih Boyunca Kent..*, s. 293.

²⁰⁰ Catherine Nixey, *Kasvetli Çağ; Klasik Dünyanın Hristiyanlar Tarafından Yıkılışı*, trc. Arzu Akgün, İstanbul 2023, s. 18-20, 190-191.

Düşünsel hayatın kentleri “şehir”leştirici bir fikri üretim sahası olarak kullanımı noktasında Greklere nazaran çok az kişi ya da düşünceyi ortaya çıkaran Romalılar, Hristiyanların güçlenmesi ile birlikte kentlerinin şehirleşmeye yönelik gelişimlerinin de önü tıkanmıştı. Bir anlamda yaptıklarıyla Hristiyanlar, Avrupa kent sisteminin düşünsel olarak küçük bir dünya ile hayatta kalmasının da mimarları olmuşlardı. Bu da Ortaçağ kent sisteminde onların ekonomik olmakla birlikte fikri ve mimari açıdan da büyük etkileri olduğunu göstermektedir.

Roma yönetiminin desteği ile birlikte, zaman içinde ekonomik olarak kentlerdeki girişimcileri destekleyecek bir güce ulaşan Hristiyanlar, Birinci Haçlı Seferi dönemi de dâhil, kentlerde kilise, manastır ve piskoposluk müessesesi üzerinden varlık göstermişlerdi. İkinci bölümde de değindiğimiz üzere, Ortaçağ kent mimarisinin karakteristik özelliklerinden olan manastırlar, başlarda Romalılardan soğuk bir tavır görse de ilerleyen yıllarda kent sakinlerinin yaklaşımlarının olumlu yönde değişmesiyle yaygınlaşmaya başlamıştı. Öyle ki kent sakinleri, kendi evlerini ya da Forumun ortasını manastır inşası için vermeye başlamış, dönemin devlet adamlarının birçoğu kentlerde bulunan manastırlarda inzivaya çekilerek yaşamlarını sürdürmüştü.²⁰¹

Manastırlar Roma kentlerinde elde ettikleri bu konumla bir anlamda Roma geleneğinin devamını sağlamışlardı. Grek kentinin fikri düşüncesi için hayati olan *Agora*’nın Roma döneminde Forum’a taşınmasıyla sosyal ve düşünsel hayat buradan sürdürülmüştü. Hristiyanlar, dini fikirlerini konuştukları manastır yapılarının merkezi Forum üzerine konumlandırarak kendi düşüncelerinin egemen olmasını sağlamışlardı. Böylece manastırlarda sadece dini düşüncelerin hâkim konumda bulunması ve diğer fikirlerin zamanla yasaklatılması Forum’un sınırlı bir fikri gelişim içinde kalmasına neden olmuştu. Bu durum Grek ve Romalıların düşünsel hayatını kısıtlasa da Forum’un sosyallik geleneğinin manastırlar üzerinden sürdürülmesine olanak sağlamıştı. Fakat bu durum aynı zamanda Avrupa’da Hristiyan kentlerin şehirleşme özelliğinin kaybına da sebebiyet vermişti. Öte yandan manastırlar, Hristiyan terminolojisinin empoze edilmesiyle birlikte, Batı Roma İmparatorluğu’nun son

²⁰¹ Mumford, **Tarih Boyunca Kent...**, s.296.

dönemleri ve hatta yıkılmasından sonra, saldırılar nedeniyle sığınılan yerler olarak yeni bir kent türü haline de gelmişti.²⁰² Manastırlar, buraya sığınan insanların zamanla din adamı haline gelmesiyle ciddi destek görmüş ve kentlerdeki Hristiyan nüfusun artmasını da sağlamıştı. Buralara sığınan insanların din adamları haline gelmesi, kent yöneticisi haline gelecek piskoposların da ortaya çıkmasını sağlamıştı.

Kentlerin Geç Antikçağ'dan Erken Ortaçağ sistemine geçişini sağlayan piskoposlar, Hristiyanların kentlerdeki etkilerinin bir başka temsilcisi olmuştu. Avrupa kent meclislerindeki konumlarıyla birlikte "Rahiplik" de yaparak dini görevlerini yerine getirmişlerdi. Batı Roma İmparatorluğunun son yıllarında kent meclislerindeki ekonomik yozlaşma ortamında kent insanlarına olan yaklaşımları ve meclisteki hareketleri ile güçlerini pekiştiren piskoposlar, İmparatorluğun yıkılmasından bir süre sonra Merovenj ve Karolenj yönetimi ile birlikte hareket etmişti. Böylelikle zaman içinde kentlerde "Vali" lik unvanını da almışlardı. Bu ünvanla, çoğu kentte yargılama yetkisi, belediyelere ait mülkler, donanım ve müştemilatlar piskoposluk makamına devredilmişti.²⁰³ Geç Antik çağ dönemi Roma kent meclislerindeki tecrübelerinin onlara sağladığı bu yeni imkanlarla birlikte güçlenen piskoposlar, bu özellikleri dolayısıyla uzun süre merkezi yönetim ile kentlerin yönetimi hususunda iş birliğinde bulunmuşlardı. Bununla beraber bu iş birliği ve kentler üzerindeki bu üstün konumları ilerleyen yıllarda onlar için problemler de doğurmuştu.

Piskoposların Avrupa kentlerindeki üstünlüklerini gören merkezi yönetim, kentlerdeki bu dini konumu ele geçirmek istemiş ve ortaya piskoposlarla ilgili atamalar sorununu çıkmıştı. Atamalara yönelik köken değişimi hakkında değişiklik yapmak için ilk adımı atan Merovenjler, piskoposların Franklar içinden de atanabilmesini sağlamak istemişlerdi. Bu hususta ne kadar başarılı olduklarını tam olarak bilemesek de bu problemin devam etmesiyle görülmektedir ki konu tam olarak sonuçlanmamıştı.

²⁰² Edward Gibbon, **Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi (MS. 324-MS. 395)**, C. II., trc. Asım Baltacıgil, İstanbul 2019, s. 421,536; Mumford, **Tarih Boyunca Kent...**, s. 295-297; Rich, **Geç Antikçağ'da Kent**, s. 15.

²⁰³ Nixey, **Kasvetli Çağ...**, s. 134; Rich, **Geç Antikçağ'da Kent**, s. 77; Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, s. 47-51; Mumford, **Tarih Boyunca Kent...**, s. 304; Tuna, **Toplum Açıklama Girişimi...**, s. 84; Luberman, **Feodal Toplumdan...**, s. 22.

Merovenjlerin bu girişimlerinden sonra da benzer müdahalelerde bulunmak isteyenler olmuştu. Karolenj döneminde görmediğimiz bu müdahaleler Karolenjlerin zayıflamasından sonra oluşmaya başlamıştı. Fakat bu yöndeki ciddi girişimleri X. ve XI. yüzyıllarda görmekteyiz. Bu zaman dilimindeki merkezi yönetim ve kent soylular Merovenj dönemindeki müdahale yöntemini ileriye götürerek atamalara karışmış veya kendileri piskopos seçmiştir.

Örneğin, XI. yüzyılın başlarında Fransa kralı Robert ile rakibi Blois kontu II. Eudes'in *Orleans* kenti üzerindeki kontrolü ele geçirmek için piskopos adaylarının belirlenmesinde yaptıkları, tarihte "*Arefast*" hadisesi ile anılan olayları ortaya çıkarmıştı. Taraflardan ilk olarak, Kralın desteklediği Thierry piskopos olmuş fakat bir süre sonra sapkınlık iddiası ile görevden alınmıştı. Thierry'in yerine gelen Odalric, piskoposluk görevini elde etmek için Thierry'in sapkınlık yaptığını iddia etmiş ve yargılanmasını sağlamıştı. Thierry'i yargılayan taraflardan biri olarak da Kral ve Kraliçenin yanında bulunan Odalric, Thierry'in sapkınlığı ile ilgili yaşayan kişilerle birlikte ölüleri de cezalandırmaktan geri kalmamıştı.²⁰⁴

Thierry'in sapkınlığını iftiralar üzerine kurarak piskopos olan Odalric, yaptıklarıyla piskopos atamaları için kişilerin ne kadar ileri gittiğini göstermesi açısından önemli bir örnektir. Sapkınlık iddiası ya da iftirasının bu noktada piskoposluğun elde edilmesi amacıyla öne sürülmesi, Avrupa kentlerindeki sapkınlık hadiselerinin başlangıcı açısından da farklı bir konumda bulunmaktadır. Ve sanıyoruz ki o dönemde ve hatta Birinci Haçlı Seferi sürecinde Avrupa kentlerinde yapılan sapkınlık suçlamaları ve bu konuda yapılan mahkemeler araştırılırsa gerek piskopos atamaları gerekse de seküler tüccarlara yönelik benzer pek çok hadise bulunabilir. Fakat bu başka bir çalışmanın konusudur.

Avrupa kent yönetiminde görülen piskoposların atama problemi sonradan *Cluny* Hareketi ile birlikte daha ciddi bir hale gelmişti. Papalığın da desteğini alan bu hareket, adını aldığı bölgenin manastırının 910 yılında Dük Guillaume d'Auvergne tarafından Odo veya Odilon de Mercoeur isimli kişilerin yönetiminde ortaya çıkmıştı.

²⁰⁴ Malcolm Lambert, *Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar*, trc. Erdem Gökyaran, İstanbul 2015, s. 24-28, 46; R.I. Moore, *The War on Heresy: Faith and Power in Medieval Europe*, London 2014, s. 13-32.

Hareketin temelinde kilisenin özgürlükçü düşüncesi yatmaktaydı. Çilecilik, hareketin birincil unsuruydu. Kurallara göre, din adamları dünyevi her şeyden uzak durmalı, kendini Hıristiyanlığa ve yayılımına adanmalıydı. Hareketin temellerini atan gelişme, Karolenj Devleti'nin otonomunun bitmesinin akabinde II. Otto hükümdarlığı döneminde yeniden oluşturulmaya çalışılan Charlemagne yönetim formülünün Papalık nezdinde problemler doğurmasıydı. Burada özellikle kentlerdeki piskoposluk kurumu ile birlikte dini kesimin bağımsızlığı noktasında uyuşmazlığa düşen yöneticiler ile Papalık, bir güç mücadelesine girişmişlerdi. Bu mücadele ortamında kişinin kendisini dine ve kiliseye adanmasıyla *Cluny* hareketi dönemin Avrupa kentlerinde birçok destekçi bulmuştu. Kent sakinlerinin, yaşanan savaşlar, kendi içlerindeki aile hesaplaşmaları ve kentlerde ahlaki çöküntüye dair emareler görmeleri nedeniyle kiliseye yakınlığı düşünölmüştür. Papalık, alınan destekle Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi sıfatı ile öncesinden daha çok saygı duyulan bir kişi ya da kurum haline gelmişti. *Cluny* Hareketi ile kentlerde, soyluların, prenslerin ve yer yer hükümdarların kendilerini dine adayıp çoğunlukla yeni manastırlar inşa ettikleri de görölmüştü. Hareketin Avrupa üzerindeki etkisi özellikle X. yüzyıl ortalarından başlayarak Fransa ve İtalya'da ciddi şekilde farkedildi.²⁰⁵

Papalık, *Cluny* Hareketi ile birlikte kentlerde piskoposların atamasının sadece kendilerine ait olduğunun altını çizmişti. İlerleyen yıllarda Papa VII. Gregorius'un reform düşüncesini de tetikleyen bu hareket, kentlerde piskopos atamalarının kontrolüyle birlikte ticari noktada tüccarlar ile piskoposların paylaştıkları pazar ekonomisi üzerinde de etkili olmuştu. Papa VII. Gregorius kilisenin bağımsızlığı hususunda 1075 yılında Papa'nın Üstünlüğü (*Dictatus Papae*) adıyla müstakil bir ferman yayınladı. Fermanın yayınlanmasında Doğu Kilisesi ile yaşanan karşılıklı aforoz kararlarının ve kiliselerin ayrılmasının (*Schizma*) da etkisi büyüktü. Papa, yayınladığı ferman ile kendisini, dönemin hükümdarlarını tahtından edebilecek güçte görmüş ve piskoposların Feodal liderlere ve tüccarlara karşı kentlerde bir denge

²⁰⁵ Diarmaid MacCulloch, *A History of Christianity*, London 2010, s. 363; Henri Pirenne, **Kavimler Göçünden XVI. Yüzyıla Kadar Avrupa Tarihi**, trc. Sinan Albaytürk, İstanbul 2022, s. 118-119; Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi; Birinci Haçlı Seferi Tarihi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu**, C. I., trc. Fikret İşıltan, Ankara 1998, s. 66-68; Kutlu Köycü, **Tanrı Adına Yönetmek; Orta Çağ ve Erken Modern Dönem Yönetim Gerçekliğinde Hristiyanlık**, Ankara 2022, s. 118; Thomas Asbridge, **Haçlı Seferleri**, trc. Ekin Duru, İstanbul 2014, s. 33.

pozisyonuna sokulmasından duyduğu rahatsızlığını belirtmişti. Papalığın bu süreçteki hareketleri, Alman Hükümdar IV. Heinrich'in hoşuna gitmemiş ve VII. Gregorius ile sorunlar yaşamıştı.²⁰⁶ Taraflar arasındaki sürtüşmede, piskoposlar kentlerde kendilerini ekonomik ve siyasal açıdan güçsüz hissettikleri için Papalığın tarafını tutmuşlardı.²⁰⁷ Ancak sonuç istedikleri gibi olmamış ve birçok Avrupa kentinde piskoposlar pazar ekonomisi üzerindeki otonomu hâkim devlet ricali ile paylaşmakla beraber tüccarların elde ettikleri kazanımları da sineye çekmek zorunda kalmışlardı.

Papalık ile Kutsal Roma Germen İmparatorluğu arasında vuku bulan sürtüşmede IV. Heinrich, Papa VII. Gregorius'a karşı üstün çıkmış ve Papa'ya sürgün yolu görünmüştü. Papa'nın bir süre sonra sürgün yıllarında ölmesi ile reform hareketinin temel düşüncesi haleflerinden Papa II. Urbanus'la devam etmişti. Hükümdarlar karşısında reformun güçlü bir şekilde sürmesini hedefleyen Urbanus, kentlerde piskoposların ekonomik hareketlerinde ve atamalarda bağımsız olmasını sağlamakla birlikte devletin müdahalesini de azaltmak istemişti. Fakat Gregorius'un başına gelenlerin tekrarlanmasını istemeyen II. Urbanus, reformun devam etmesi ve kentlerdeki dini hâkimiyetin ele geçirilmesi için daha büyük bir harekete ihtiyaç duymuştu. Bu amaçlarla birlikte ilan edilen Birinci Haçlı Seferi, II. Urbanus'a istediği hareketi sağlamış görünmektedir. Sefer sürecinde ve bitiminde olanlarla Papa'nın istediği neticeyi alıp almadığı konusu bir başka çalışmanın konusudur. Bununla birlikte şunu belirtmeliyiz ki, II. Urbanus bu kitlesel hareketi oluştururken ciddi bir ön çalışma gerçekleştirmiştir. Çünkü hareketin cüretkârane yanlarının sonuçlarını iyi hesaplaması gerekmektedir.

²⁰⁶ Willermus'un ifade ettiğine göre taraflar arasındaki sorun şuydu: “*Esasen bir başrahip öldüğünde yüzük ve asanın İmparatorlara gönderilmesi alışkanlık haline gelmişti. Böylece İmparator, kilisenin seçimini beklemeden kendi papazını ve yakın çevresinden birini, boşalan makama tayin etti. Bu atamayı yanlış ve kilisenin haklarına çok büyük bir saygısızlık olarak gören Papa, İmparator bu iğrenç kibirinden vazgeçmesi için iki üç defa uyardı. Bu uyarılar bir sonuç vermeyince aforoz etti. Bunun üzerine imparator çok hiddetlenerek, Roma Kilisesi'ni takip etmeye başladı ve saygın ve zengin bir adam olan Ravenna başpiskoposu Guibert'i karşı papa olarak tayin etti..*” Ayrıntılı bilgi için bkz. Willermus Tyrensis, **Historia rerum in partibus transmarinis gestarum**, RHC. occ., s. 36-37, trc. Engin Ayan, İstanbul 2016.

²⁰⁷ M. A. Ağaoğulları-L. Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, Ankara 2020, s. 167; Norman Davies, **Avrupa Tarihi**, trc. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 2011, s. 368; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I, s. 45; Birsell Küçüksipahioğlu, **Haçlılar ve İstanbul (1096-1261)**, İstanbul 2021, s. 86; Pirenne, **Kavimler Göçünden..**, s. 130; Köycü, **Tanrı Adına Yönetmek..**, s. 101-102.

II. Urbanus, Birinci Haçlı Seferi çağrısını yaparken bir İmparator ciddiyetiyle hükümdarlar karşısında güç gösterisinde bulunmuştu. Bunu yaparken Seferin boşaltacağı Avrupa kentlerindeki piskopos atamalarının kontrolüyle ile birlikte pazar ekonomisinde de tüccarlara karşı ekonomik üstünlük elde etmeyi amaçlamıştı.

Hristiyanların, Birinci Haçlı Seferi'ne kadar olan zaman diliminde Avrupa kentlerinin şehirleşmesini önlemekle birlikte, kasaba olmalarının da önüne geçtikleri söylenebilir. Gerek Manastır yapılanması içinde kendi kent türünü geliştirmeleri gerek kilise inşa faaliyetleriyle yapısal açıdan Batı Roma İmparatorluğu'nun son döneminden itibaren yaptıklarıyla kentlerin yenilenmesini sağlamışlardı. Bunun yanı sıra, Hristiyanların hareketleri kentlerdeki pagan unsurların geri plana atılmasını sağlamış ve bunun en büyük etkisi eski pagan mimari yapılarının yıkılması ve ortadan kaldırılması olmuştur. Aynı zamanda antik mimari stillerin de unutulmasına neden olan bu gelişme, neredeyse Rönesans dönemine kadar Avrupa kent mimarisi üzerinde ciddi tesirler bırakmıştı.

Hristiyanlar, Avrupa kentlerine yaptıkları mimari etkiyle birlikte, fikri yapıdaki gelişimlerinin kesilmesini de sağlayarak kentlerin şehirleşmesini engellemişlerdi. Roma kent yapısında Greklerden alınan ve sonrasında kendi karakterine sahip olan Forum'un, sosyalliğinin ve fikri üretim yapısının dini kesim eliyle manastır'a aktarılması ve Forum içine konumlanan manastır'ların artması, kentlerin dar bir düşünsel alan içinde bir yaşam sürdürmesine neden olmuştu. Bununla birlikte manastırlara saldırılar nedeniyle sığınan kırsal kesimin zamanla manastırdaki dini kesime katılması ile birlikte kentlerde Hristiyanların sayısı artmış ve bu da onların kentlere yönelik etkisini güçlendirmiştir. Bağış konusunda da ciddi destek gören Hristiyanlar, ekonomik olarak gelişmekle birlikte yönetsel anlamda da piskoposlar eliyle kentlere yavaş yavaş hâkim olmaya başlamışlardı.

Piskoposların, Avrupa kentlerinin ayrılmaz parçası haline gelmesi de kentlerin kasaba olmasının önüne geçen bir gelişme olmuştur. Piskoposlar, pazar ekonomisinde seküler girişimcilerin önünü tıkamışlarsa da dış saldırılar karşısında kentin güvenliği için karşı tarafla müzakere eden kişiler olarak görünmüşlerdi. Bu özellikleri onlara sonrasında kentlerin yönetiminde "vali" ünvanını elde ettirmişti. Nitekim

piskoposların kentlerdeki bu üstün vasıfları aynı zamanda aleyhlerine stratejiler oluşturulmasına da sebebiyet vermiştir. Piskoposların kentler üzerindeki güçlü pozisyonlarının farkına varan kent soyluları ve devlet ricali, özellikle atamalar konusunda kendilerine yakın piskoposların kentleri yönetmesine yönelik hareketlerde bulunmuş ve bu da Birinci Haçlı Seferi'nin ilanına varan bir rekabet ortamı doğurmuştu. Görülmektedir ki piskoposlar, Erken Ortaçağ Avrupa'sı kentleri için hem dini hem de seküler taraf açısından kilit noktada bulunmuşlardı. Bu özellikleri dolayısıyla Hristiyanların Avrupa kentleri üzerindeki en büyük etkileri piskoposlar üzerinden olmuştu.

3.5. Endülüs ve Avrupa Kent Anlayışındaki Rolü

Hiz. Muhammed'in 632 yılında ölümü sonrasında ilk halife Hiz. Ebûbekir döneminden itibaren başlayan fetih hareketleri ile Müslümanlar, İspanya topraklarına kadar gelerek buranın ve Portekiz'in bir kısım topraklarının Ortaçağ boyunca "Endülüs" olarak adlandırılmasını sağlamışlardı. 732'de Puvatya (*Poitiers*) Savaşı'nda Charles Martel tarafından durdurulana kadar Müslümanlar İspanya'da; Tuleytula (*Toledo*), Kurtuba (*Kordoba*), İşbîliye (*Seville, Sevilla*), Carmona, Nieble (*Leble*), Mârîde (*Merida*), Liyûn (*Leon*), Berşelûne (*Barselona*), Sarakusta (*Saragossa*), Arbûne (*Narbonne*), Karkason (*Carcassonne*), Pamplone (*Pamplona*), Bordeaux, Cillîkiye (*Galice*), Şezûne (*Sidonia*) kentlerini alarak Fransa'ya kadar İspanya topraklarına sahip olmuşlardı.²⁰⁸ Müslümanlar eğer Charles Martel tarafından Puvatya Savaşı ile durdurulmasaydı Gibbon'un ifadesine göre, Oxford okullarında İncil yerine Kur'an-ı Kerim okutulacaktı.²⁰⁹

Müslümanlar Endülüs'teki kentlere yönelik yaklaşımlarıyla dönemin Avrupa'sını birçok konuda etkilemişti. Hristiyan kentlerinin yanında Endülüs kentleri, adeta "şehir" olarak adlandırılabilen özelliklere haizdi. Endülüs şehirleri

²⁰⁸ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, trc. Salih Tuğ, İstanbul 2020, s. 671-679; Carl Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, trc. Neşet Çağatay, Ankara 2018, s. 79; Catlos, *Ortaçağ Latin Hristiyan Alemi Müslümanları*, s. 3; Ceran, *Ortaçağ'da Fransa ve Çevresinde*, s. 37-48, 74-137; Clot, *Müslüman İspanya...*, s. 22-32; Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, C. X, İstanbul 1994, s. 101-108; Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 225-232; İsmail Hakkı Atçeken, "Târık b. Ziyâd", *DİA*, C. XXXX, İstanbul 2011, s. 24-25; Abdülkerim Özaydın, "Belaâtüşşühedâ", *DİA*, C. V, İstanbul 1992, s. 391-392.

²⁰⁹ Gibbon, *Roma İmparator...*, C. VI., s. 150.

içerisinde bulunan temiz sokaklar, ilginç mimariye sahip evler, dönemin düşünsel modasının dışında görülebilecek fikirlerin tartışıldığı medreseler, hamamlar²¹⁰ ve de sakinlerinin kılık ve kıyafetleri, Endülüs kentlerini diğerlerinden ayıran özellikler olmuştur. Andre Clot'un Endülüs Müslüman kentleri ile ilgili belirttiği şu detaylar güzel ayrıntılar barındırmaktadır:

“.. Sivil abidelerin etrafında yayılan sokak ağları, şehri çevreleyen ve kapılarla açılan bir sur, başta evsel atıklar olmak üzere şehrin halkının boşalttığı ve ortaklaşa masraflarını karşılayarak kaldırtana kadar yığılan diğer çöplerin aktığı merkezi bir kanal ile kaplamasız caddeler. Bu ara sokaklar, küçük meydanlar oluşturmak için yer yer büyük ancak pazarların kurulmasına, küçük mabetlerin inşa edilmesine ve şehir halkının içinde yaşadığı pis kokudan kurtularak nefes almasına imkân veren alanlar ancak şehrin dışında bulunabilir. Şehirlerin etrafında kabirlerin ziyaret edildiği veya arkadaşların buluştuğu mezarlıklar bulunur. Şehir yavaş yavaş etrafındaki boş alanlara doğru büyük ve buralara evler inşa edilir. Daha uzakta, toplumun üst kesimlerine ait bağ ve bahçeler, keyifli vakit geçirmek için kullanılan mâlikaneler bulunur. Şehrin merkezinde, önemine göre, saraylar veya valinin bir hayli sade mâlikanesi ve idari birimler yer alır... Müslümanlara özgü, şebekelerle kaplı pencerelerdeki müşrebiyeler, sokağın üzerinde ileri doğru çıkıntı yapıyor, kadınların dışardan görülmeden gelip geçenleri seyir zevkine imkân veriyordu. Bu balkonlar dışında evlerin sokağa açılan kısımları oldukça nadirdi; çıplak cepheler, aile dışındakilerin evlerin içini görmelerini tamamen yasaklıyordu. Bir evin veya bir dükkânın kapısının tam karşısına bir kapı inşa etmek yasaktı. Kapılar daima kapalıydı, sadece çitle kaplı küçük bir pencereden bakarak bir misafirin geçmesine izin verilirdi.”²¹¹

²¹⁰ “İslami Şehir kültürü, Geç Antikçağ'dan beri hamam yerleşim planını da benimsemişti. İspanya ve Mağrip'te hamamlardan yaygın olarak istifade edilmiştir. Paris, Trier ve Roma'da hiç kimse istediği zaman halka açık hamamlara gitmezdi çünkü böyle hamamlar bu kentlerde mevcut değildi. İslam coğrafyasında halka açık hamamlara her zaman gidilirdi. İslam kentlerindeki hamamlara günün her saatinde gündüz ve gece giden Müslümanlar, burayı bir hastalığı atlattıkları zaman kullandıkları gibi, hapisneden çıkanları da getirmiş, eğlence için de kullanmışlardır.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Bauer, **Neden İslam'ın Orta Çağı Yoktu ?**, s. 36-38.

²¹¹ Clot, **Müslüman İspanya..**, s. 247-249.

Müslümanlar'ın Avrupa kent yapısı içinde Endülüs kentleri ile yaptıklarının temellerinde, kent planları, yönetimlerindeki farklılık ve sosyalliğe yönelik yaklaşımları yatmaktaydı. Endülüs İspanya'sındaki kentlerin planı genellikle; merkezde Ulu Cami, çevresinde Dârülimâre, cami, medrese, hastane, imaret, çarşı, han, hamam, çeşme ve türbe şeklindeydi. Mezarlıklar kent etrafıyla beraber genellikle surlarının dışına konumlanmıştı. Kentlerin savunması başlarda geleneksel olarak hendek, kanal ve dikenli çalı ile olurken yapılan saldırılar ile birlikte bunlara sur da eklenmişti. Kentlerdeki su sistemi Roma İmparatorluk kentleri ile neredeyse aynı olmuş, hamamlar da yine benzer şekilde kent merkezinde ya da Ulu Cami'nin yanında konuşlanmıştı.²¹²

Müslümanlar, kendi kent tipleri ile birlikte Roma kent yapılarını da örnek alarak oluşturdukları planlar nedeniyle Endülüs İspanya'sı kentleri komşu Hristiyan kentlerinden daha çabuk gelişebilmişti. Çünkü Hristiyan kentler, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü sonrasında küçülüp kale-kent halini alarak hayatlarını idame ettirmekle beraber büyük kentlerinin gelişimi de engellenmişti. Müslüman kentler ise gittikleri yerlerde kendilerine özgü tarzlarını bulundukları coğrafya ile bütünleştirerek farklı bir kentleşme meydana getirmişlerdi. Bununla beraber bu farklılık sadece görünüm açısından olmamış, iç işleri ve yönetim noktasında da kendi bölgesindeki Avrupa kentlerine Müslüman karakteristik özelliklerini katmışlardır.²¹³

Kentlerde hukuki yaşam genellikle kadılar eliyle yürütölmekteydi. Bununla birlikte bazı kentlerde farklı kişiler de bu görevi yerine getirmişti. Örneğin, Kurtuba'da Kadı'nın yerine “*Kaadiyy'ul-Kudat*” görevlendirilmişti. Yine kentlerde yaşanan cinayet suçlarına “*Sahib'uş-Şurta*” cezai hüküm veriyordu. “*Sâhi'ul-Mezâlim*” isimli görevli ise kentlerde kamu ve devlet işlerinden sorumlu memurlara ve halk tarafından idareye yapılan şikâyetlere bakardı. Kentlerin büyük sorumluluğunu alan görevli “*Muhtesib*” (İspanyolca: *almotacen*)'di. Bu memur, kentlerde polis kuvvetlerini idare

²¹² Ziya Paşa, **Endülüs Tarihi**, İstanbul 2016, s. 607-614; Franco Cardini, **Avrupa ve İslam**, trc. Gürol Koca, İstanbul 2004, s. 23-32; Warmick Ball, **Avrupa'daki Asya ve Batı'nın Şekillenmesi; Arabistan'an Öteye, Fenikeliler, Araplar ve Avrupa'nın keşfi, C. I**, trc. Ahmet Aybars Çağlayan, İstanbul 2017, s. 199-204; Mustafa Sabri Küçükaşçı, “*Şehir*”, s. 441-446; Ebru Yener, “Ortaçağ'ın Aydınlık Yüzü: Endülüs”, **Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi**, sy. 33, İstanbul 2005, s. 221-222.

²¹³ Bauer, **Neden İslam'ın Orta Çağ'ı Yoktu ?**, s. 38.

eder, çarşı-pazar yerlerinin teftiş ve kontrolünü sağlar, ağırlık ve uzunluk ölçülerinin doğruluğu gibi görevleri yerine getirirdi.²¹⁴

Endülüs kentlerini iki grup oluştururdu. Bunlar; Hassa “elitler” ve Amme “geri kalan halk” olarak adlandırılırdı. Kentin kenarlarında ve özellikle de suyun bol bulunduğu yerlerde idarecilerin ve kentin önde gelenlerinin villaları bulunurdu. Bu villalarda Hassa’lar, tıpkı Roma İmparatorluk dönemi sakinleri gibi kendilerini halktan ve gündelik rutin işlerden uzaklaştırarak avla meşgul olur ya da ziyafetlerin verildiği meclisler tertip ederdi.²¹⁵

Kentlerde ekonominin temeli serbest piyasa üzerine kurulmuştu. Avrupa kentlerinde Yahudi ve diğer tüccarlar piskoposlarla mücadele içinde hayatlarını idame ettirmeye çalışırken, Endülüs kentlerinde bu tür bir rekabet görülmemişti.²¹⁶ Kent pazarlarında her üç din mensuplarının yaptığı alım ve satımlar kurallar dâhilindeydi, fakat Hristiyanlar ve Yahudiler Endülüs kentlerinin pazarlarında içki ve domuz eti gibi Müslümanlarca haram olarak kabul edilen ürünleri satamazlardı.²¹⁷ Hristiyan Avrupa kentlerindeki dini kesim ile seküler kesim arasında cereyan eden mücadele ortamı dışında Endülüs kent ekonomisi üzerinde bu konuda benzer hadiselerin dahi yaşanmaması, İspanya kentlerinin ekonomik ve kültürel gelişimini olumlu yönde etkilemişti. Birlikte yaşama unsurunun ön plana alındığını da gösteren bu ayrıntılar Endülüs kentlerinin neden şehir olarak anılması gerektiğini de bizlere bir başka yönden göstermektedir.

Başkent Kurtuba, Endülüs kentleri arasında dikkatleri en çok çekeniydi.²¹⁸ Kent IX. yüzyılda Emir II. Abdurrahman döneminde kültürel gelişmenin zirvesine

²¹⁴ Hitti, **Siyasal ve Kültürel...**, s. 719; Clot, **Müslüman İspanya...**, s. 248.

²¹⁵ Mehmet Özdemir, **Endülüs**, İstanbul 2014, s. 204-207; Ziya Paşa, **Endülüs Tarihi**, s. 588-605.

²¹⁶ “Özellikle Hristiyanlar en kazançlı alanlarda, bankerler, yönetimde söz sahibi olan zengin tüccarlar, elbise tüccarları, arazi sahipleri ve hekimler arasında yoğun olarak sabit bir yer edinmişlerdi.” Bauer, **Neden İslam’ın Orta Çağ’ı Yoktu ?**, s. 38.

²¹⁷ Emrullah Kaleli, **Haçlı Seferleri Zamanında Bizans ve Batılılar (1096-1204)**, Ankara 2017, s. 47; Claude Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, trc. Mustafa Daş, İstanbul 2016, s. 16; Mehmet Özdemir, “Haçlı Ruhunun Endülüs’de Birarada Yaşama Tecrübesine Menfi Tesirleri”, **İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Bildiriler**, İstanbul 1998, s. 81.

²¹⁸ MS. 955’de Kral Otto’nun rahibesi Hroswitha Kurtuba hakkında şunları yazmıştır; “*Dünyanın benzersiz incisi, batıda parlıyor, Hispanik yerleşimcilerin askerî maharetiyle yeni yeni tanınmaya başlayan soylu bir şehir. Adı, Kurtuba. Zengin, ünlü, zevk-u safâsıyla meşhur ve her açıdan göz alıcı.*

ulaşmıştı. Bunda en büyük katkı Ziryâb adında bir hanendeye aitti. Dönemin rakip hanedanlığı Abbasi Halifeliği'nden ayrılması sonrası Kurtuba'ya gelen Ziryâb, otuz beş yıl boyunca yaşayacağı bu kentin kültür yöneticisi haline gelmişti. Kentin modası üzerinde önemli etkileriyle beraber özellikle koyduğu birçok kural arasında; Kurtubalılara yemek servisinin nasıl yapılacağını, yabancı kuşkonmazın nasıl bulunup pişirileceğini, yaz mevsimlerinde koyu elbiseler yerine o döneme kadar matem elbisesi olan beyaz elbiselerin nasıl giyileceğini, şık bir saçın nasıl yapılacağını, insanın güzel taraflarını nasıl öne çıkaracağını -ki bir güzellik enstitüsü kurduğu düşünülür-, nasıl parfüm kullanılacağını öğretmiş ve genel olarak çağdaş bir X. yüzyıl kentlisinin nasıl yaşaması gerektiği hakkında yönlendirmeler yapmıştı. Bütün bunların yanı sıra Endülüs müziğinin ve Satranç oyununun Avrupa'ya getirilmesinde de katkıları olmuştu.²¹⁹

Kurtuba III. Abdurrahman, II. Hakem ve el-Hâcib el- Mansûr dönemlerinde de gelişimini sürdürmüş ve Avrupa kentleri içerisinde barındırdığı özellikler ile farkını ortaya koymuştur. Görenlerin hayranlıkla seyrettiği kent, sahip olduğu 113. 000 ev, 21 dış mahalle, 70 kütüphane ve kitap satış yerleri, kilometrelerce uzunluğunda taş kaplama yolları ve bu yollar kenarında bulunan evlere asılmış aydınlatma lambaları - ki genellikle evlerin giriş kapılarına ya da sokak köşelerine asılırlardı- ile dikkatleri üzerine çekmişti.²²⁰

Emir III. Abdurrahman döneminde Kurtuba, eğitim noktasında da diğer Avrupa kentlerinden ileri düzeydeydi. Kent aynı zamanda sahip olduğu kütüphaneler ile de öne çıkmaktaydı. Kitap aşığı hükümdarlarca yönetilen ve bunun nimetlerini çokça gören Endülüs kentleri, dönemin diğer Avrupa kentlerindeki okuma ortamı

Bilhassa yedi ilim pınarı (dilbilgisi, belagat, mantık, aritmetik, geometri, astronomi ve müzik) ve daimi zaferiyle" Maria Rosa Menocal, **Dünyanın İncisi Endülüs; Ortaçağ İspanya'sında Ortak Yaşama Kültürü**, trc. Sinan Coşkun, İstanbul 2021, s. 44.

²¹⁹ Stephen O'Shea, **İnanç Denizi Ortaçağ Akdeniz'inde İslâm ve Hristiyanlık**, trc. Egemen Demircioğlu, İstanbul 2011, s. 116-117; Özdemir, **Endülüs**, s. 214-218; Hitti, **Siyasal ve Kültürel...**, s. 701-702; Ceran, **Ortaçağ'da Fransa..**, s. 200; Clot, **Müslüman İspanya...**, s. 62; Poole, Gilman, **Endülüs...**, s. 74. Fazlı Arslan, Fatih Erkoçoğlu, "Ziryâb", **DİA**, C. XXXXIII, İstanbul 2013, s. 464-465.

²²⁰ Hitti'nin belirtmesine göre; "700 sene sonrasında bile Londra'da bir tek sokak lambası bulunmuyor ve yine uzun asırlar boyu, Paris'teki evinin eşiğinden yağmurlu bir günde sokağa adımını atan bir Parisli, ayak bileklerine kadar çamura batıyordu." Hitti, **Siyasal ve Kültürel...**, s. 718; Menocal, **Dünyanın İncisi Endülüs...**, s. 65-79; Thomas B. Irving, "Kurtuba", **DİA**, C. XXVI, Ankara 2002, s. 451-453.

olarak manastırlar'ın yanında-ki buralarda kitap sayısı azdı ve okuma oranı da pek fazla değildi²²¹- kalite farkını üst seviyelere yükseltmişti.²²²

Endülüs kentlerini dönemin Avrupa kentlerinden ayıran en önemli özelliklerinden biri, yukarıda da belirttiğimiz üzere, gayrimüslimlerle ortaklaşa bir yaşam şekline (*Convivencia*) sahip olmalarıydı. Kentlerde Müslümanlar ile gayrimüslimler aynı mahallelerde ikâmet ederdi. İlk olarak fetih sırasında ele geçen kentlerde, kentin sahipleri ile yapılan anlaşmalarla başlayan bu ortak kültür sayesinde, Müslümanlar birçok yerleşim yeri sahibi olmuş, mevcut pazarlarda da kendilerine yer sağlayabilmişlerdir. Örneğin, Kurtuba'da Yahudi mahalleleri Ulu Cami'nin hemen yanında oluşturulmuş, mezarlıklar da aralarında ince bir çizgi olması kaydıyla yan yana konumlanmıştı. Hristiyanlar da benzer şekilde yerleşmişlerdi. İsticce (Ecija) kentinde kilise ile cami yan yana konumlanırken, ezan saatlerine gelmemek şartıyla çan çalınmasına da müsaade edilmişti.²²³ Yönetim noktasında da bu birlikte yaşama kültürü görülmektedir. Kentlerin yönetimi içinde gayrimüslim kâtip, danışan, idareci, diplomat ve asker olanları da vardı. Dini özgürlüğü de olan bu insanlara, kentlerde kendi bayramlarını kutlama imkânı verilmekteydi. Bu ortaklaşa yaşamın temelinde karşılıklı güvenle birlikte anlaşmalar vardı.²²⁴

713 yılında Tudmir (Endülüs'ün kuzeydoğusunda *Orihuella, Villena, Alcante, Mula, Bucasta, Ojos* ve *Loca* kentlerini içine alan geniş bir bölge) bölgesi halkı ile yapılan anlaşmaya göre kendilerinin ve sonraki nesillerinin can ve malları Müslümanlarca koruma altına alınmış, dini özgürlük, mabedlerine herhangi bir zarar verilmemesi ile bölge halkının cemaat olarak yaşamlarını sürdürmesi sağlanmıştı. Verilen garanti ile karşı taraftan senelik belirli cizye ödemesi, Müslümanların sırlarını düşmana vermemeleri ve eğer varsa düşman hakkındaki sırların Müslümanlara

²²¹ "... Üst düzey insanların hiçbiri, kapsamlı bir Latince eğitimle ilgilenmiyordu. Neticede sadece din adamları yazabiliyordu, seçkinlerse bilhassa İncil'i bir kez okuyabilmekten memnun olma eğilimindeydiler ve artık yazmayı kimliklerinin önemli bir parçası olarak görmüyorlardı. Buna mukabil okuma yazma bilmeyen bir halife düşünülemezdi...Okuma ve yazma becerileri, en geç 9. ve 10. yüzyıllarda esnaf çevrelerinde de yaygınlaşmıştı." Bauer, **Neden İslam'ın Orta Çağ'ı Yoktu ?**, s. 34.

²²² Hitti, **Siyasal ve Kültürel...**, s. 725-726; Ziya Paşa, **Endülüs Tarihi**, s. 109-135; Clot, **Müslüman İspanya...**, s. 91-101; Poole, Gilman, **Endülüs...**, s. 108-110; Ceran, **Ortaçağ'da Fransa...**, s. 208; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdurrahman III", **DİA**, C. I, İstanbul 1988, s. 152.

²²³ Kaleli, **Haçlı Seferleri...**, s. 46; Cahen, **Haçlı Seferleri...**, s. 16; Özdemir, "Haçlı Ruhunun Endülüs'te Birarada Yaşama Tecrübesine Menfi Tesirler", s. 79.

²²⁴ Davies, **Avrupa Tarihi**, s. 421.

verilmesi istenmişti. Hukuki alanda kendi iç meselelerine -evlenme, boşanma, miras, alışveriş- kendi hukuki kanunları ile devam etmeleri sağlanmıştı. Karşılıklı problemlerde de cemaatlerinin haklarını aramaları için Kûmis (comes) denilen vezir seviyesindeki kişi görevlendirilmişti.²²⁵ Dikkat edileceği üzere genel bir hukuk kuralına göre yapılan bu anlaşmalar, ciddi bir emeğin de varlığını bizlere göstermektedir. Avrupa'nın diğer bölgelerinde birlikte yaşanan kimselere bu kadar ciddi hukuki imtiyazlar verilmemesi de Endülüs medeniyetinin geldiği noktayı görmemiz açısından önemlidir. Bu anlayış karşısında karşı taraf maalesef aynı özeni göstermeyecekti.

Endülüs kent hayatında birlikte yaşama kültürü *Reconquista* hareketleri sırasında Hristiyanlar tarafından ele geçen İslam kentlerinin bir kısmında uygulanmış gibidir. Örneğin, Tuleytula'nın zaptı sırasında kentteki Müslümanlara ve Yahudilere belli bir statüde yaşam hakkı tanınmış, can ve mal güvenliği tesis edilmiş, dini yaşamlarına müdahale edilmemiş -ki Ulu Cami ellerinde kalmış- Müslüman idarecilere ödenen zekât ve öşür oranını aynen Hristiyanlara ödenmesi istenmiş ve kenti terk etmek isteyenlere de izin verilmişti.²²⁶ Her ne kadar Müslümanların başlangıçta yaptığı anlaşmalarla karşılaştırıldığında, Müslüman fatihlerin daha özgürlükçü olduğu fark edilse de, bu tutumun bir süre anlayış olarak Müslümanlardan Hristiyanlara geçtiği de bir gerçektir. Fakat Hristiyanların bu anlaşmayı Müslüman kentlere karşı giriştikleri saldırılarda yaptıkları katliamlardan arta kalan az sayıdaki Müslüman kent sakinleriyle yaptığı görülmüştür.

Endülüs kentleri, barındırdığı bu birlikte yaşama özelliği ve kentlerinde oluşturduğu kurumlar ve mekanlarla Erken Ortaçağ Avrupa'sının kent anlayışına adeta renk katmıştı. Müslüman İspanya'nın elde ettiği bu kazanımlarla ve kentlerindeki düşünsel hayata yönelik hareketleri onları diğer Hristiyan kentlerden ayıran en önemli özellikleri olmuştur. Bununla birlikte Endülüs kentlerini diğer Hristiyan kentlerden ayıran bir başka önemli özelliği, İber yarımadasındaki Müslüman yönetimi hakkında günümüze ciddi oranda belge kaldığıdır. Dikkat edileceği üzere çalışmamızda,

²²⁵ Ziya Paşa, **Endülüs Tarihi**, s. 607-611; Özdemir, "Haçlı Ruhunun Endülüs'te Birarada Yaşama Tecrübesine Menfi Tesirler", s. 76-77; Yener, "**Ortaçağ'ın Aydınlık...**", s. 221-222.

²²⁶ Özdemir, "Haçlı Ruhunun Endülüs'te Birarada Yaşama Tecrübesine Menfi Tesirler", s. 84.

Endülüs kentleri hakkında birçok detay belirttik. Öte yandan Hıristiyan kentlerinin Erken Ortaçağ dönemindeki sosyal durumları hakkında günümüze kadar gelen çok az kaynak bulunduğu için onlar hakkında fazla bilgi veremedik. Bu ayrıntı bizce Endülüs kentlerinin neden şehir olarak anılması gerektiğinin bir başka kanıtıdır.

Endülüs Müslüman Kentleri, fiziki görünümüleriyle birlikte sakinlerinin kılık kıyafetleri, yiyecekleri ve düşüncelerine dair geliştirdikleri fikirlerle anlaşılmaktadır ki Avrupa topraklarında Rönesans döneminden önce Endülüs Müslümanları farklı disiplinler üzerine değerlendirmeler yapmışlardı. Özellikle kitaplara verdikleri önemle dönemin Avrupa kentleri arasından sıyrılan Endülüs kentleri, burada elde ettikleri gelişmelerle Antik felsefenin korunmasını sağlayarak Rönesans ve Reform dönemi Avrupa'sının da temellerini atmışlardı. Bununla birlikte Aristoteles ve Platon gibi filozofların eserlerini muhafaza etmekle kalmamış, felsefeye dair yeni düşünceler de oluşturmuşlardır. Ancak Avrupa'nın gelişimine yönelik ciddi katkılar yapan ve Avrupalılara kentlere yönelik yaklaşımlarıyla adeta ders veren bu medeniyet, güçten düşmeye başlamalarının akabinde komşu devletlerce kötü muamelelere maruz kalarak getirdikleri gelişimin karşılığını acı şekilde almışlardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ HAÇLI SEFERİ DÖNEMİ AVRUPA KENTLERİ

4.1. Birinci Haçlı Seferinin Arka planı

Papalık, X. yüzyılın ortalarından itibaren bağımsız hareketlerle, kentlerde piskoposlar üzerinden tam bir kontrol sahibi olmak istemişti. Kilise, bunun sağlanması için birçok girişim içerisinde bulunmuşsa da gerek dönemin devlet adamları gerekse de kentlerdeki tüccar sınıfının karşıt hareketleri nedeniyle bir başarı elde edemedi. Diğer taraftan VII. Gregorius'un IV. Heinrich karşısında üstün bir pozisyon elde edememesi de Kilise'yi bir süre geri plana itmiş ve bu da Papalığın reformunu bir süre durdurmuştu. Sonradan Papa olan II. Urbanus, hükümdar IV. Heinrich'in desteklediği karşıt Papa III. Clement'in güçlü konumu nedeniyle zor zamanlar yaşamıştı. Öyle ki Urbanus, papalığının ilk yıllarında Roma kentine nadiren girebilmiş, Papa olarak Roma'dan oldukça uzakta bulunan *Terracina*'da görevine başlamıştı.²²⁷

Papa II. Urbanus, bu sonuçlar üzerine arayışlar içerisine girmişti. Ona göre kentlerdeki piskoposların ekonomik ve siyasal bağımsızlığı, Gregorius'un reform hareketini devam ettirmesi ve kendisine III. Clement karşısında daha güçlü şartlar sağlayacak bir çareye ihtiyaç vardı. Fikrimizce Birinci Haçlı Seferi bu arayışın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Birinci Haçlı Seferi'nin fikri oluşumu, *Reconquista* hareketleri ile Endülüs topraklarının geri alınmasına yönelik saldırılarla başlamıştı. Papalık, İspanya'nın Müslümanlardan geri alınmasına yönelik kitlesel bir hareket istemişti. Fakat Endülüs için yapılanlar sadece savaşın nezdinde dikkate alındığı için, Papalığın hedeflediği ölçüde kitleleri harekete geçirecek bir hadise olmamıştı. Avrupa üzerindeki insanların bölgelerindeki merkezi yönetimlerden ziyade Kilise'nin buyruğunu tastamam uygulayabilmesi için Papalığın daha etkili bir nedene ihtiyacı vardı. Arayışlarının anahtarı aslında çoktandır Papalığın önünde durmaktaydı.

²²⁷ Peter Francopan, *Birinci Haçlı Seferi; Doğu'nun Çağrısı*, trc. Nilüfer Şen, İstanbul 2024, s. 41.

Doğu Roma yönetiminin Türkler karşısında 1071 Malazgirt yenilgisi alması ile birlikte Türklerin İstanbul yakınlarına kadar ilerlemesi, Papalığa ihtiyacı olanı vermektedir. İlk olarak Doğu'ya yönelik bir sefer fikri Papa VII. Gregorius öncülüğünde ortaya atılmıştı. Ancak Papa VII. Gregorius, Alman hükümdar IV. Heinrich ile olan sorunları dolayısıyla bu düşüncesini gerçekleştirememişti.²²⁸ Yalnız Doğu'ya yönelik bir hareket fikri Avrupa'daki şövalyelerin zihnine oturmuştu. Francopan'ın ifadesine göre, Londra'da bu şövalyeler ve şan ve şöhret arayanlar için bir askerlik bürosu vardı. Hatta öyle ki Doğu Roma'lı yetkililer Doğu'ya gitmek isteyenlere başkent İstanbul'da kendilerine iyi bakılacağı garantisini vermekte ve İstanbul'da bu tür emellerle gelenler için tercümanlar da bulundurmaktaydı.²²⁹ Yine de bu hazırlıklar olanakların gerekmesi için elzem olan şartların olmadığı bir zaman diliminde yapılmıştı.

1088'de Papa olan II. Urbanus, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, papalığının ilk yıllarında karşıt papa III. Clement karşısındaki pozisyonunu güçlendirmeye yönelik hareketlerde bulunmuştu. II. Urbanus, Doğu Roma hükümdarı Alesios Komnenos'un öteden beri Selçuklu ve Peçenek Türklerinin kendilerine yarattığı sorunlar dolayısıyla içine düştüğü zor durumdan haberdardı. Bu yardım konusunu kendisi ve Kilise'nin güçlenmesi amacıyla tekrar gündeme getirmek isteyen Urbanus, yakın bir dönemde kendisine sığınan IV. Heinrich'in karısını ve çocuğunu hükümdara teslim etmesi ile kendi lehine değişen siyasi koşullardan da yararlanmak niyetindeydi.

II. Urbanus, Aleksios Komnenos'un yardım çağrısını Doğu'ya yönelik kitlesel bir harekete dönüştürmeyi düşünüyordu. Bunu yaparken hem bir hükümdar gibi hareket etmek hem de Kilise'nin gücünü göstermek istiyordu. Sefere katılımın çok olmasını da amaçlayan Urbanus, sefere gidenlerin çokluğu sayesinde kentlerde piskoposların yahudi ve seküler tüccarlara karşı ekonomik olarak güçleneceğini de düşünmüştü. Peter Francopan'a göre Seferin ilanının doğum yeri olan Fransa'nın *Clermont* kentinde olmasının ilk tohumları bu düşüncelerle atılmıştı.²³⁰ Yine de Papa, bunun için Doğu'dan kendisine bizzat yardım talebinin gelmesini beklemişti.

²²⁸ Francopan, *Birinci Haçlı Seferi...*, s. 131, 143-144.

²²⁹ Francopan, *Birinci Haçlı Seferi...*, s. 129.

²³⁰ Francopan, *Birinci Haçlı Seferi...*, s. 144-145.

II. Urbanus, Mart 1095’de *Piezanta* kentinde yaptığı konsil sırasında beklediği talebi almış, Doğu Roma İmparatoru Aleksios Komnenos’un elçileri vasıtasıyla Selçuklular için İmparator’un kendilerinden paralı asker istediğini öğrenmişti. Aldığı bilgileri yanında bulunan diğer din adamları ile görüşen Papa, Komnenos’un istediği paralı asker yardımını amacı doğrultusunda kitlesel hareket için kullanmaya karar verdi.²³¹ Bu konsilde sonradan yapacaklarını da belirlemişti. Willermus’un ifadesine göre Papa, *Piezanta*’daki konsilden sonra Birinci Haçlı Seferi için çağrısını yapacağı *Clermont* öncesi *Vezelay*, *Le Puy*, *Saint-Gilles*²³² ve *Nimes* kentlerine uğrayarak buralarda Eudes de Bourgogne ve *Lyons* Başpiskoposu Hugues ile görüşmüş ve seferin fikri altyapısını oluşturmuştu.²³³

Le Puy’da Seferin önemli isimlerinden Piskopos Adhemar’la da bir araya gelen Papa, Doğu’ya yönelik bir sefer düşüncesini piskoposla paylaştı. İkisinin görüşmelerinden anlaşıldığına göre Adhemar Urbanus’un fikrini desteklemişti. Çünkü *Clermont*’ta ilk haçlı yeminini eden kişi o olmuştu.²³⁴ *Clermont*’a kadar olan yolculuğunda uğradığı diğer kentlerde de seferin altyapısı için görüşler alan II. Urbanus, sefere katılımı arttırması muhtemel kişileri tespit edip maiyetine kattı. Örneğin, 1095 yılının Ekim ayında uğradığı *Cluny* Manastır’ında *Cambrai* piskoposu ve *Rheims* Başpiskoposu ile görüşerek, onlara kendi bölgelerinden en seçkin adamları ve güçlü prensleri sefer için teşvik etmeleri talebinde bulunmuştu.²³⁵ Bununla beraber

²³¹ II. Urbanus, seferi tasarlarlarken bir anlamda “Hristiyan Cumhuriyetinin” savunmasını yönlendirmek gibi bir İmparatorluk görevini üstlenerek Papalık Monarşisinin ilk adımlarını da atmaktaydı. Fulcherius Carnotensis, **Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium**, RHC. occ., III, s. 46, trc. İlcan Bihter Barlas, İstanbul 2009. Ayrıca bkz. Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I., s. 81-82; Jonathan Riley Smith, **Haçlılar Kimlerdi ?**, trc. Berna Kılınçer, İstanbul 2005, s. 48; P. M. Holt, **Haçlılar Çağı; 11. yüzyıldan 1517’ye Yakınoğu**, trc. Özden Arıkan, İstanbul 1999, s. 18; Asbridge, **Haçlı Seferleri**, s. 59-60; Onur Sevim, **İmparator I. Aleksios Komnenos Döneminde Bizans – Batı İlişkileri (1081-1118)**, İstanbul 2023, s. 85-87.

²³² Papa’nın Saint-Gilles’e gidip gitmediği konusu tartışmalıdır. Papa’nın yolculuğu sırasında Toulouse kontu ve Provence markisi Raymond de Saint-Gilles ile de görüşmüş olma ihtimali vardı. Fakat kaynaklar bu konuda kesin bilgi vermemektedir. Raymond, ilandan sonra Seferin askeri lideri olmak isteyerek reform dönemindeki Papalık ile yaşanan sorunu bir anlamda devam ettirmişti. Toulouse’un zenginliği ile ünlünen Marki, aynı zamanda Le Puy Piskoposu Adhemar’la arasının iyi olması nedeniyle de bu tavrı sergilemişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I, s. 83; Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, s. 90; Holt, **Haçlılar Çağı**, s. 19; Asbridge, **Haçlı Seferleri**, s. 63; Birsnel Küçüksipahioğlu, **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, İstanbul 2007, s. 13.

²³³ Willermus Tyrensis, s. 38-39. Ayrıca bkz. Francopan, **Birinci Haçlı Seferi...**, s. 145-148.

²³⁴ Fulcherius Carnotensis, s. 52-53. Ayrıca bkz. Küçüksipahioğlu, **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, s. 11-13.

²³⁵ Francopan, **Birinci Haçlı Seferi...**, s. 149.

Urbanus'un *Cluny*'de Kudüs üzerine yapılacak yolculukla ilgili, daha önce oraya giden Hacılardan yol şartları ve bölgedeki koşullar hakkında bilgi aldığı da tahmin edilmektedir. Papa, *Clermont*'tan önce uğradığı kentlerde aynı zamanda inananların koruyucusu imajı üzerine de çalışarak, bir anlamda Kilise'nin gücünü de arttırmak niyetindeydi.

II. Urbanus, *Clermont*'a gidene kadar uğradığı kentlerdeki din adamları ile yaptığı görüşmeler neticesinde Sefere kimlerin katılacağı ve askeri olarak hangi liderlerin ön plana çıkabileceği konuları üzerine de fikir alverişleri yapmıştı.²³⁶ Bu sürede maiyetini de oluşturan Papa'nın yanında üst düzey memurlar, Fransız piskoposlar ve başpiskoposlar bulunmaktaydı. Peter Tudebodus'un ifadesine göre maiyetinde Papalık legati olan *Bordeaux* başpiskoposu Amatus da bulunmaktaydı.²³⁷ Papa'nın yanında bulunan kişiler unvanları ve konumları ile bölgelerinde etkin olan kimselerdi.

Clermont'a yolculuğu sırasında yaptığı görüşmelerde tasarısını oluştururken, bölge meseleleri ile de ilgilenen Urbanus, gittiği kentlerde övgülerle insanları kazanmaya, kitleleri etkileyecek çağrısı üzerine de çalışmaktaydı. Bunun için de gittiği yerlerdeki halkı gözlemlemişti. Ana hedefi, kentlerde reform temelinde siyasi, sosyo-ekonomik boyutlar ile konumlandığı şövalyeler -ki burada yarı zamanlı tüccarlıkla uğraşanları da kastetmekteyiz-, soylular, baronlar, krallar ve halk üzerineydi.

Yolculuğu sırasında oluşurduğu bu tasarılarla *Clermont*'a ulaşan Papa, Kasım 1095'te ulaştığı bu kentte ilk olarak kapalı kapılar ardında gerçekleştirdiği toplantının ardından 27 Kasım Salı günü açık havada halka karşı yaptığı çağrıda, Doğu'ya yapılacak seferin askeri mesajını dini motiflerle süsledi. Doğu'daki gelişmeleri konuşmasının başlangıcına konumlandıran II. Urbanus, Avrupa'da yaşanan asayiş bozukluğundan, sapkınlık ve hırsızlıklardan bahsederek kitlelere günahlarının affı ve yeni topraklar elde edebilmeleri için bir hedef sunarak vaadlerde bulunmaya başladı.

²³⁶ Asbridge, **Haçlı Seferleri**, s. 54; Christopher Tyerman, **Bir Haçlı Seferi Nasıl Planlanır ? Yüksek Orta Çağ'da Akıl ve Dinî Savaş**, trc Murat Çaylı, İstanbul 2021, s. 57-59, Küçüksipahioğlu, **Trablus Haçlı Kontluğu**, s. 12.

²³⁷ Peter Tudebodus, **Historia de Hierosolymitano itinere (Kudüs Yolculuğunun Tarihi)**, trc. Süleyman Genç, İstanbul 2019, s. 57. Ayrıca bkz. Smith, **Haçlılar Kimlerdi ?**, s. 27; Asbridge'nin belirtmesine göre bu maiyet Clermont'taki katılımlarıyla; on iki başpiskopos, seksen piskopos ve doksan beş rahipten oluşacaktı. Asbridge, **Haçlı Seferleri**, s. 55.

Papa'nın vaadine göre; Sefere katılanların günahları bağışlanacak, Doğuda bereketli toprakların sahibi olacaklardı. Konuşmasının sonunda Papa 15 Ağustos 1096 gününü hareket tarihi olarak belirledi.²³⁸

Fransa dışındaki diğer bölgelere de çağrısını gönderen Urbanus, Robert d'Arbrissel'i varlıklı aristokratların bölgesi *Loire* Vadisinde vaaz vermesi için görevlendirmiş, *Sainte-Bengne* ve *Dijon* Başrahibi Jarento'yu çağrısını duyurmak için Normadiya'ya ve sonrasında İngiltere'ye göndermişti.²³⁹ *Clermont*'taki çağrısından sonra Fransa içlerine doğru hareketine devam eden Papa, Mart 1096'da *Tours*'a ardından *Aquitania*, *Saintes*, *Bordeaux*, *Marmoutier* ve son olarak *Toulouse*'a geçti. Mayıs-Haziran aylarında burada kalan Urbanus, kont Raymond ile görüşerek, Sefer için kararlar almıştı.²⁴⁰ *Toulousa*'dan sonra Haziran 1096'da *Nimes*'de ve sonrasında *Limoges*, *Angers*, *Le Mans*, *Tours* ve başka pek çok kentte çağrısını yineledi. Papa, gidemediği yerlere de mektuplar göndermişti.²⁴¹

II. Urbanus, *Clermont*'ta bizzat bulunmayan hükümdarların da sefere katılmasını istemiş, fakat hükümdarlar bu isteğe karşılık vermemişti. XI. yüzyılda dış saldırıların azalması ile birlikte hükümdarlar, merkezi olarak güçlerini artırmaya çalışıyorlardı. Bunu yaparken otoritelerine karşı çıkan kesimlerle mücadele içinde olmuşlardı. Papalık ile de sorunları olan hükümdarlar, aforoz olmaları ve iç işlerine yönelmiş olduklarından Birinci Haçlı Seferi'ne katılamamışlardı. Onların yerine siyasi figür olarak Birinci Haçlı Seferi'ne daha çok feodal liderler ve bölgesel kontlar katılmıştı.

Papa'nın çağrısı'nın Avrupa kentlerinde ne ölçüde karşılık gördüğü dönemin belgelerinde sayısal olarak belirgin değildir. Dönemin belgelerinde sayıdan ziyade

²³⁸ Fulcherius Carnotensis, s. 50-52; **Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum**, RHC. occ., s. 49-50, trc. Ergin Ayan, İstanbul 2013. Ayrıca bkz. Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I., s. 84; Michael Foss, **People of The First Crusade; The Truth About the Christian-Muslim War Revealed**, New York 2011, s. 50-51; Tyerman, **Bir Haçlı Seferi Nasıl Planlanır ?**, s. 58, 77; Smith, **Haçlılar Kimlerdi ?**, s. 72; Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", **Haçlı Seferleri Tarihi; Makaleler-Bildiriler-İncelemeler**, İstanbul 2012, s. 12.

²³⁹ Francopan, **Birinci Haçlı Seferi...**, s. 150.

²⁴⁰ Küçükşipahioğlu, **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, s. 14.

²⁴¹ Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I., s. 86-87; Jean Richard, **Haçlı Seferleri Tarihi**, trc. Özge Özdemir, İstanbul 2022, s. 59; Smith, **Haçlılar Kimlerdi ?**, s. 28; Tyerman, **Bir Haçlı Seferi Nasıl Planlanır ?**, s. 113; Foss, **People of The First Crusade**, s. 68; Francopan, **Birinci Haçlı Seferi...**, s. 151

kalabalığın büyüklüğüne dair bilgiler görmekteyiz. Örneğin, Fulcherius Carnotensis yazdıklarında sefere katılanların çokluğu dolayısıyla meydana gelen kalabalığın zamanla gruplaşmayla birlikte ordular haline geldiği ve bu durumun bir lisan sorunu ortaya çıkarttığını belirtir.²⁴² Yine benzer betimlemelerle Anna Komnene'de başkent İstanbul'a gelen Haçlıların yoğun kalabalığından bahsetmektedir:

*“Bu adamlardaki coşku ve atılganlık öylesineydi ki, bütün yolları doldurup kapladılar; kum tanelerinden ve yıldızlardan daha çok sayıda, silahsız insan, omuzlarında palmiye dalları, haçlar taşıyarak, yürümekte idiler, bunlar, yerlerinden yurtlarından ayrılmış kadınlarla çocuklardı. Gören onları, her yerden akıp gelen derelere benzetirdi.”*²⁴³

Bu satırlar katılımın dönemin kaynaklarında büyük kalabalıklar olarak anlatılması Papa'nın çağrısına Avrupa'nın neredeyse her yerinden ciddi şekilde uyulduğunu göstermektedir. Bununla birlikte her ne kadar katılım oranını tam olarak belirleyemesek de anlatılan kalabalıklarla, Avrupa kentlerinden ayrılan güruhun da sayı olarak büyük olduğu anlaşılmaktadır.

4.2. Kentlerde Sefere Hazırlık

Papa II. Urbanus, Sefere kentlerde kimlerin katılmaması konusunda kesin emirler vermişti. Yaşlı ve genç erkekler, fakirler ve dul kadınların katılması yasaktı. Fakat bu kural her kentte tam olarak uygulanmadı. Urbanus'un vaatlerini duyan herkes Doğu'ya gitmek istemişti. Papalık, kurallara uymayıp Sefere katılanlara karşı, kentlerdeki din adamlarını görevlendirmiş ve Sefer için verdikleri yeminlerini geçersiz saymıştı. Papa ayrıca Sefere İspanya'da Müslümanlara karşı savaşan askeri liderlerin de katılmasını istememişti. Bunun için *Roussillon, Besalu, Cerdanya* ve *Empurie* kontlarına mektup yazan Urbanus, onlara Endülüs Müslümanlarına karşı savaşmaları

²⁴² “Bir orduda bu kadar çok dil karışımı olduğunu kim duymuştur? Franklar, Flamanlar, Frizyalılar, Galyalılar, Allobroges, Lotharigialılar, Alemanni, Bavyeralılar, Normanlar, İngilizler, İskoçlar, Akitanyalılar, İtalyanlar, Daçyalılar, Apulialılar, İberyialılar, Bretonlar, Yunanlar ve Ermeniler vardı. Herhangi bir Breton ya da Töton bana soru sormak isteseydi ne cevap verebilir ne de anlayabilirdim.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Fulcherius Carnotensis, **Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium**, RHC. occ., s. 68, trc. Edward Peters, **The First Crusade; The Chronicle of Foucher de Chartres and Other Source Materials**, Philadelphia 1998. Ayrıca bkz. Francopan, **Birinci Haçlı Seferi...**, s. 165-166.

²⁴³ Anna Komnena, **Alexiad**, s. 304.

karşılığında *endüljans* (günahların bağışlanması, af belgesi) önermişti. Böylece *reconquista* hareketinin kesilmemesini amaçlamıştı. Urbanus, son olarak kentlerden sefere din adamlarının da katılmamasını istemişti. Papa sefere dini kesimden sadece *Le Puy* Piskoposu Adhemar'ın katılmasına rıza göstermişti.²⁴⁴

Bize göre Papalık, Sefere din adamlarının ve piskoposların katılmamasını isteyerek, reform hareketinin bu kişiler ile yayılmasını amaçlamıştı. Böylelikle kentlerde pazar ekonomisinin piskoposların kontrolü altına girmesini de sağlamak niyetindeydi. Sefer çağrısı ile kent sakinlerinin Doğu'ya doğru hareketlenmesi sonucunda kentlerin boşalmasını kullanmak isteyen Papa, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, geride kalan piskoposlara pazar ekonomisini kontrol etmeleri için bir fırsat da vermektedir. Bunun için ilk olarak Sefere katılan kişilerin mal varlıklarının korunması görevini piskoposlara vermişti. Papalık, malların korunmasını ve ticaretini de üstüne alarak, ekonomi üzerindeki kontrol için ilk adımı atmıştı.²⁴⁵ Din adamları, kentlerde Sefere katılanların masrafları için de birtakım hareketlerde bulunmuşlardı.

Papa, *Clermont*'a gitmeden önce yaptığı gözlemlerde, halkın batıl inanç yapılarını gördüğü gibi şövalye sınıfının sefer için yapacağı olası masraflar üzerinde de birtakım fikirler edinmişti.²⁴⁶ Sefere katılanların ekonomik durumu sınıfsal olarak farklılık göstermekteydi. Genellikle, katılanların ekonomik giderlerini kendilerinin karşılaması beklenmekteydi. Bu nedenle Sefere katılanlar, masraflarını karşılamak için mülklerini, belirli yargı haklarını ve değerli eşyalarını satmış veya rehin bırakmışlardı. II. Urbanus, ekonomik sıkıntıda olanlara çözüm olarak, zenginlerin durumu iyi olmayanlara yardımcı olmasını talep etmişti. Örneğin, Normandiya dükü Robert ve Marki Raymond gibi büyük liderler, şövalyelere ve gönüllülere mali destek sağlamışlardı. Bazı bölgelerde teşvik parası ile de masrafların karşılandığı görülmüştü.

²⁴⁴ Fulcherius Carnotensis, **Kudüs Seferi**, trc. İlcan Bihter Barlas, s. 52-53. Ayrıca bkz. Runciman, **Haçlı Seferleri...**, C. I, s. 86; Asbridge, **Haçlı Seferleri**, s. 55; Kaleli, **Haçlı Seferleri...**, s. 69; Richard, **Haçlı Seferleri...**, s. 51-60; Smith, **Haçlılar Kimlerdi ?**, s. 30, 53-54; Foss, **People Of The First Crusade**, s. 49-50; Gregory D. Bell, **Logistics of The First Crusade; Acquiring Supplies Amid Chaos**, London 2020, s. 5. Krş. Francopan, **Birinci Haçlı Seferi...**, s. 159-160; Franco Cordini, "Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı", Ed. Umberto Eco, **Ortaçağ; Katedraller, Şövalyeler, Şehirler**, s. 51-52; Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", s. 9.

²⁴⁵ Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I., s. 85; Tyerman, **Bir Haçlı Seferi...**, s. 86, 220; Smith, **Haçlılar Kimlerdi?**, s. 85; Foss, **People Of The First Crusade**, s. 68-70.

²⁴⁶ Tyerman, **Bir Haçlı Seferi Nasıl Planlanır?**, s. 46-47.

Sefer masraflarının karşılanması için tüccarlara da başvurulmuştu, fakat onlar bu konuda tam destek verememişti. Tüccarlardan destek göremeyen ihtiyaç sahibi kişiler, piskoposlara yönelerek yardım almışlardı. Örneğin, Sefere büyük bir bağlılıkla katılan kont Godfrey de Bouillon maddi desteğinin büyük bir kısmını kent piskoposundan almıştı. Kont, masraflar için *Verdun* vilayeti ile *Mosay*, *Stenay* ve *Montfauccon-en-Argonne* kaleleri üzerindeki hakkını *Verdun* Piskoposu Richier'e satmıştı. Bununla beraber diğer topraklar ve mülkler de *Nivelles* Manastırı'na satılmıştı. Son olarak *Liege* kenti piskoposun'dan gelen 1.500 mark da Godfrey'e borç olarak verildi.²⁴⁷ Yine Papa'nın çağrısına uyan Achard de Montmerle de *Cluny* Manastırı ile bir anlaşma yapmış, 2. 000 altın sikke ve dört katır karşılığında topraklarına ipotek koyulmasına razı olmuştu. Öte yandan Sefer'de ölmesi ya da geri dönmemesi halinde mülkiyetinin *Cluny* Manastırı'na ve "seçkin adamları" na geçeceğini ilan etmişti. Sefere katılan diğer pek çok kişi de benzer şekilde topraklarını Kilise'ye ipotek ettirmişti.²⁴⁸ Kentlerdeki dini kesim, sefer için yaptığı bu desteklerle katılımın artmasını amaçlamakla beraber, seferden başarı elde edeceğini düşündüğü bu kimselerin, Doğuda yapacakları olası ticari girişimleri de kendilerine yönlendirmeyi hedefliyordu. Böylece geride kalan piskoposların kentlerdeki tüccarlarla olan ekonomik mücadelesini sefer sonrasında da bu tür desteklerle güçlendirmeyi amaçlıyorlardı.

Kilisenin durumu müsait olmayanlara karşı gösterdiği bu yaklaşım, her yerde hoş karşılanmıyordu. Bazı bölgelerde kilise mensupları, fakir kesimin küçümsemelerine maruz kalıyordu. Örneğin, İngilizler Normandiya dükalığının 10. 000 mark ödemesi için Kralları Rufus'a çok ağır vergiler ödemek zorunda kalmışlardı -ki bu aynı zamanda Haçlı Seferi için alınan ilk vergiydi. Bu sebeple bazı kentlerde kiliselerin kutsal ve süs eşyaları eritilmiş, kutsal emanetler soyulmuş ve haçlar yağmalanmıştı.²⁴⁹

²⁴⁷ Smith, *Haçlılar Kimlerdi ?*, s. 60; Bell, *Logistics of The ...*, s. 5-7; Kaleli, *Haçlı Seferleri...*, s. 73; Richard, *Haçlı Seferleri...*, s. 61-62. Krş. Francopan, *Birinci Haçlı Seferi...*, s. 154-155; Demirkent, "Haçlı Seferlerinin Doğuşu ve Hedefleri", s. 2-3.

²⁴⁸ Francopan, *Birinci Haçlı Seferi...*, s. 155.

²⁴⁹ Bell, *Logistics of The...*, s. 9-10; Tyerman, *Bir Haçlı Seferi...*, s. 286; Francopan, *Birinci Haçlı Seferi...*, s. 156-157.

Papa II. Urbanus, Sefer için Liman kentleri olan Venedik, Pisa ve Cenova'dan da yardım istemişti. Ticari ilişkileri bir hayli gelişmesine rağmen bu üç kent, Papanın isteğini tam manasıyla yerine getirmemişti. Örneğin, Urbanus Cenovalılara yardım mektubu göndererek desteklerini talep etmişti. Papalık elçilerinin getirdiği mektuplar üzerine Cenovalılar, 12 galeri ve 1 yük gemisinin hazır olduğu Urbanus'a bildirmiş, fakat bu filo ancak 1097 Temmuz ayında Cenova'dan yola çıkmıştı. Cenova ile benzer tutumlar gösteren diğer denizci kentler de seferden alınacak neticeye göre hareket etmeyi tercih ederek, Kudüs'ün ele geçirilmesinden sonra Haçlılara tam destek vermişlerdi.²⁵⁰

4.3. Yolculuk Sürecinde Yaşananlar

Haçlılar, İstanbul üzerinden Kudüs'e gitmeyi uygun görerek iki rota kullanmışlardı. Bu rotalar, *Via Egnatia* ile Kudüs'e Hac vazifesi için giden Hacıların Macaristan üzerinden kullandığı uzun yoldu. Haçlılar, *Via Egnatia* rotasına, gittikleri bölgenin farklılıkları dolayısıyla iki yoldan bağlanmışlardı. İlk yol, Orta Fransa'dan hareket edenlerce Roma'yı başlangıç noktası yaparak Adriyatik'e ve karşı kıyıdaki *Draç'a* – ki burası *Via Egnatia*'nın başlangıç bölgesi- varılması ile oluşmuştu. Fransa'nın *Provence* bölgesinden çıkanlar ikinci yoldan, *Lombardiya* ve *Friuli*'den başlayarak Hırvatistan üzerinden *Via Egnatia* yoluna bağlanmışlardı. Hac vazifesi için kullanılan yol ise, *Lotharingia*, *Flanders* ve *Picardy* bölgesinden gelenlerce kullanılıp genellikle Ren kıyı şeridi sonrasında *Neckar* Vadisinden devamla *Regensburg* kenti çevresinden Tuna'ya varana kadar Macar Krallığı topraklarından geçilen yoldu.²⁵¹

İlk yola çıkan Haçlılar, *Clermont*'da ilan edilen tarihten bir sene önce harekete geçen keşiş Pierre l'Hermite önderliğindeki halktı. Papa tarafından görevlendirilen Pierre, Haçlı Seferine Fransa ve Almanya'dan birçok kişinin katılmasını sağlamıştı. Örneğin, Papa'nın IV. Heinrich'e tabi olan *Rhineland* bölgesine gidememesi ya da

²⁵⁰ W. Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, trc. Enver Ziya Karal, Ankara 2000, s. 145. Karş. Bell, **Logistics of The...**, s. 11; Küçüksipahioğlu, **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, s. 15.

²⁵¹ Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I., s. 110-130; Christopher Tyerman, **God's War; A New History of the Crusades**, London 2007, s. 92-124; Richard, **Haçlı Seferleri...**, s. 68. Krş. Foss, **People of The...**, s. 70-80; Bell, **Logistics of The...**, s. 12, 33; Küçüksipahioğlu, **Haçlılar ve İstanbul**, s. 98-116.

ihmal etmesi dolayısıyla buralara Sefer çağrısını Pierre duyurmuştu.²⁵² Pierre bu tür hareketlerle Papa'nın gidemediği ya da ulaşamadığı bölgelere Birinci Haçlı Seferi çağrısı götüren kişi olmuştu. Pierre'in *Köln*'de yaptığı vaazlardan etkilenen insanların katılımıyla keşişin Haçlı ordusunun sayısı 20. 000'e ulaştığı tahmin edilmektedir.²⁵³

Pierre her ne kadar bu tür hareketlerle Sefere kentlerden katılımın artmasını sağlasa da oluşturduğu kalabalık sonradan birçok yahudi nüfuslu Avrupa kentine zarar vermişti. Özellikle yolu üzerindeki *Köln* kentinde ordusuna katılan Meteliksiz lakaplı şövalye Walter, Folcmar, Gottschalk ve Leiningen'le Alman soylu Kont Emich isimli kişiler Kudüs yolunda uğradıkları birçok yahudi nüfuslu Avrupa kentinde yağma hareketlerinde bulunmuşlardı.²⁵⁴

Tarihte “Halkın Haçlı Seferi” olarak anılan bu ordu, ilk olarak Seferin asıl gayesini yakın bölgelerinde bulunan ve Hz. İsa'nın katilleri olarak gördükleri Yahudiler üzerinden başlatmayı uygun görmüşlerdi. Keşiş Pierre dışında genellikle fakir kesimden oluşan bu kitle, Sefer masraflarını da zengin Yahudi tüccarlar üzerinden karşılamak amacındaydı.²⁵⁵ Pierre, bu insanlardan farklı olarak Sefer için nispeten hazırlıklıydı ve ayrıca Yahudilerin Avrupa'nın çeşitli kentlerinde yaşayan dindaşlarına uyarı amaçlı yazıp keşişe teslim ettiği bir mektuba da sahipti. Mektupta Yahudiler, dindaşlarının lehine çalışan Pierre'in desteklenmesini tavsiye ediyorlardı. Pierre, muhtemelen bu mektubu Yahudilerden üstü kapalı tehditlerle almıştı. Mektubun Pierre'de olmasıyla, Yahudilerle iletişim kurduğu ve bu sayede gittiği kentlerde, Yahudilerden maddi destek aldığı tahmin edilmektedir.²⁵⁶

Pierre sahip olduğu bu mektup ve Sefer için maddi anlamda sorun yaşamamasından dolayı Yahudilerin ağırlıkta olduğu kentlere saldırmamış, fakat onu takip eden diğer Haçlılar Yahudilere saldırmıştı. Haçlıların hedef aldığı Yahudi

²⁵² Francopan, **Birinci Haçlı Seferi...**, s. 168.

²⁵³ Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I. , s. 87-88; Küçüksipahioğlu, **Haçlılar ve İstanbul**, s. 92; Asbridge, **Haçlı Seferleri**, s. 61; Bell, **Logistics of The...**, s. 13-14; Foss, **People of The...**, s. 57; Gülşen İstek, **Almanlar Kudüs'te; Haçlı Seferleri'nde Almanlar**, İstanbul 2021, s. 70.

²⁵⁴ Willermus Tyrensis, s. 54-58. Ayrıca bkz. Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I. , s. 95-105.

²⁵⁵ Asbridge, **Haçlı Seferleri**, s. 61; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I. , s. 30-40, 105; Tyerman, **Bir Haçlı Seferi...**, s. 60; Attalı, **Yahudiler, Dünya ve Para**, s. 167; Jacob Rader Marcus & Marc Saperstein, **The Jews in Christian Europe; A Source Book (315-1791)**, New York 2015, s. 53-63.

²⁵⁶ Emrullah Kaleli, “Haçlı Seferleri Zamanında Avrupada Antisemitizm (1096-1190)”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XIII/I, İstanbul 2013, s. 2.

ağırlıklı bu kentler: *Speyer, Worms, Mainz, Trier, Prag, Neuss, Wevelighofen, Eller, Xanten, Nitra (Neutra)* olmuştur. Kentlerdeki Yahudiler, Haçlıların saldırılarına karşı önlem olarak genellikle hükümdarlarından ve kentlerin Piskoposlarından belli bir ücret karşılığında korunma talep etmişler ve kentte bulunan Hristiyanların evlerine sığınmışlardı. Örneğin, Haçlı Emich, birlikleriyle *Speyer* kentini hedef almış, kentteki Yahudiler, piskoposa giderek koruma talep etmişlerdi. Piskoposun koruması sayesinde kentteki Yahudilere karşı Emich, bir netice elde edememişti.²⁵⁷ Fakat Yahudiler, Haçlıların sonradan gittiği diğer kentlerde *Speyer*'deki gibi şanslı olmamıştı.

Speyer'de istediğini elde edemeyen Emich, farklı bir yöntem ile *Worms* kenti üzerine gitmiş, kent içindeki Yahudi karşıtlarını da yanına çekmek amacıyla Yahudileri suçlayan nedenler ortaya atmıştı. *Worms* kenti sakinleri, Emich'in Yahudileri suçlamalarını haklı görerek Haçlılara içerden destek vermiş ve 20 Mayıs günü kentteki Yahudiler kılıçtan geçirilmişti. Yapılan katliamda *Worms* kentinde beş yüze yakın Yahudi öldürüldüğü tahmin edilmektedir.²⁵⁸ *Worms*'takine benzer şekilde iç taraftan destek alınarak girilen *Mainz* kentinde de Emich ve birliklerinin 700 veya 1300'e yakın Yahudi öldürdüğü düşünülmektedir.²⁵⁹ Albertus Aquensis'in şu satırları kentte yaşanan dehşeti gözler önüne sermekte:

“Onlar kadınları öldürdüler; dahası yaşlılara ve cinsleri ne olursa olsun körpecik çocuklara kılıçlarını sapladılar. Yahudiler, Hristiyan düşmanların kendilerine ve çocuklarına saldırdığını ve yaş ayrımı yapmadan öldürdüklerini görünce, aynı şekilde kendileri bir diğerine saldırdı; erkek kardeş, çocuklar, karılar ve kız kardeşler... Ve böylece birbirlerinin ellerinde can verdiler. Söylemesi korkunç ama anneler küçük çocuklarının boğazlarını kendi elleriyle kestiler ve diğerlerini de

²⁵⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. I., s. 106; Robert Chazan, *The Jews of Medieval Western Christendom (1000-1500)*, Cmbidge 2006, s. 171; Marcus & Saperstein, *The Jews in...*, s. 65. Krş. Foss, *People of...*, s. 58-59; Kaleli, *Haçlı Seferleri...*, s. 203-204; İstek, *Almanlar Kudüs'te*, s. 73.

²⁵⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. I., s. 107; Chazan, *The Jews of...*, s. 176-177; Foss, *People of...*, s. 60; Kaleli, *Haçlı Seferleri...*, s. 204; İstek, *Almanlar Kudüs'te*, s. 74.

²⁵⁹ Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione, Emundatione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, RHC. occ., IV., s. 51-53, trc. Susan B. Edgington, *Albert of Aachen, Historia Ierosolimitana. History of the Journey to Jerusalem*, New York 2007. Ayrıca bkz. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. I., s. 107; Marcus & Saperstein, *The Jews in Christian Europe*, s. 74-84; Chazan, *The Jews of...*, s. 178-180; Foss, *People of...*, s. 60-61; Kaleli, *Haçlı Seferleri...*, s. 205; İstek, *Almanlar Kudüs'te*, s. 75.

bıçakladılar. Sünnetsizlerin silahıyla öldürülmektense kendi elleriyle ölmeyi tercih ettiler.”²⁶⁰

Haçlılar Alman kentlerindeki Yahudilerle birlikte güzergâhları üzerinde bulunan Macaristan yönetimindeki kentlerde yaşayan Yahudiler üzerine de harekete geçmiş, fakat Macarların güçlü savunması ile karşılaşmışlardı. Örneğin, Emich’in yaptıklarından etkilenen Pierre’in grubundaki Folcmar, *Nitra (Neutra)* kentindeki Yahudileri hedef almış, kentteki Macarlar tarafından kılıçtan geçirilmişlerdi. Folcmar dışında Gottschalk’da *Regensburg* kentine benzer niyetlerle gitmiş, neticede Macar kral Koloman tarafından *Stuhlweissenburg* kentinde adamlarıyla aynı akibete uğramıştı.²⁶¹

Yahudilerin parasal kaynaklarını kullanmak isteyen Birinci Haçlı Seferi’nin önemli asillerinden Aşağı Lorraine Dükü Godefroi de Bouillon, Pierre’in grubunun yaptıklarından faydalanmak için *Rheinland* Yahudileri üzerine gideceği yönünde bir söylenti yaymıştı. Söylentiye duyan Yahudiler, *Mainz* kenti başhahamı Kalonymus eliyle İmparator IV. Heinrich’e mektup yazarak koruma talep etmişlerdi. Ayrıca *Mainz* ve *Köln* kentlerindeki cemaatlerinin her biri Godefroi’ye yüz gümüş sikke vermişlerdi. Konuyla alakalı IV. Heinrich tarafından uyarılan Dük, İmparatora cevap olarak Yahudiler için kötü bir niyetinin olmadığını ısrarla belirtmişti. Nitekim Pierre’in grubunun Yahudiler üzerindeki kötü etkisini kullanmak isteyen Godefroi, çıkardığı söylentiyle Yahudilerin elindeki para kaynağından payını almayı bilmişti.²⁶²

Pierre l’Hermit haricindeki Haçlıların Yahudi kentlerine saldırımlarının birçok nedeni vardı. İlk olarak Yahudileri Hz. İsa’nın katili olarak görmeleri onların temel hareket nedeniydi. Sefer hazırlığı için gereken maddi ihtiyacın karşılanamaması bu nedenlerden diğerydi. Saldırılan kentlerde İmparator Charlemagne’dan beri ikâmet eden Yahudilerin, zenginliklerini tefecilikle elde ettiklerinin düşünülmesi onları hedef haline getirmişti. Bununla birlikte, Haçlılar, Yahudilerin mal varlığını Seferin kutsal görevi için kullanmak istemeleriyle de yaptıklarını meşrulaştırmışlardı. Yahudilerin

²⁶⁰ Albertus Aquensis, aynı yer. Ayrıca bkz. Kaleli, **Haçlı Seferleri....**, s. 206.

²⁶¹ Willermus Tyrensis, s. 54-58. Ayrıca bkz. Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri**, İstanbul 1997, s. 18-20; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I., s. 108-109; Richard, **Haçlı Seferleri....**, s. 71. Krş. Foss, **People of...**, s. 61; Bell, **Logistics of...**, s. 13-15.

²⁶² Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I, s. 106; Francopan, **Birinci Haçlı Seferi....**, s. 169.

Hristiyanlaştırılması düşüncesi bu konuda diğer bir neden olmuştu. Papa ve Pierre'in gittiği yerlerde Sefer için verdikleri vaazlardan mücadelelerinin Müslümanlarla birlikte Yahudilere karşı da sürdürülmesi gerektiğini düşünen Haçlılar, Hz. İsa'nın katilleri olarak gördükleri bu insanların parasal kaynaklarının Haçlı Seferi için kullanılması ile beraber Yahudilerin günahlarından Hristiyan olarak kurtulmalarını da amaçlamışlardı. Bu düşünceleri nedeniyle uğradıkları kentlerde çok sayıda Yahudi'yi öldürmüşlerdi.

Kentlere yapılan saldırılar sonucunda öldürülen Yahudilerin sayısı konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Örneğin, Cohn'un belirtmesine göre tüm Yahudi saldırılarında hayatını kaybedenlerin sayısının dört ile sekiz bin arasında olduğu tahmin edilmektedir.²⁶³ Attalı ise bu sayıyı 30. 000'e çıkararak yapılanların o dönemdeki en büyük katliam olduğunu iddia etmiştir.²⁶⁴

Pierre'in grubunun Yahudi kentlerine yönelik saldırılarına yönelik Papalık tarafından ciddi eleştiri gelmemesi düşündürücüdür. Bu tutum dolayısıyla saldırılar için seçilen kentlerle ilgili akla birçok fikir gelmektedir. Örneğin, saldırıların özellikle IV. Heinrich yönetimindeki zengin Alman kentlerine yapılmış olması dikkat çekicidir. Hükümdarın VII. Gregorius ile yaşadığı sürtüşmeden üstün çıkmasının intikamı olarak, IV. Heinrich'in bu kentlerde Yahudiler üzerinden sağladığı ticari gelirlerin, Papalık tarafından saldırılarla azaltılması ve hatta yok edilmesi düşünülmüş olabilir. Bununla beraber saldırıların, Haçlı Seferini ortaya çıkartan sebeplerden biri olarak piskoposların mevcut kentlerdeki pazar ekonomisini tekrar elde etmesi amacıyla yapılmış olma ihtimali de mevcuttur.

Saldırıları bizzat IV. Heinrich'in yönlendirmiş olma ihtimali de vardı. Urbanus'a sığınan oğlu ve karısını Papa ile anlaşılarak geri almasının siyasi anlamda kendisine etkisinin kötü olması aynı zamanda hükümdarın ekonomik olarak gerilemesine de sebebiyet vermiş olabilir. İlgili kentlerin ekonomik durumlarının yüksek olması da hükümdarın buraların gelirlerini kendisine yöneltme ihtimalini de

²⁶³ Norman Cohn, **Bin Yılın Peşinde; Devrimci Binyılcılar ve Ortaçağın Mistik Anarşistleri**, trc. Defne Karakaya, İstanbul 2020, s. 79; Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", s. 11.

²⁶⁴ Attalı, **Yahudiler, Dünya ve Para**, s. 167.

beraberinde getiriyordu. Aynı zamanda hükümdar diğer yahudi olmayan seküler tüccarlı kentlerin ekonomisinin bu yahudi çoğunluklu kentlerin ekonomisi karşısında geri planda kaldığını düşünüp, yapılanlara göz yummuş da olabilir. İhtimaller bu şekilde çoğaltılabilir, fakat maalesef dönemin kaynaklarının bu konudaki sessizliği bahsettiklerimizi ihtimal durumundan ileri götüremiyor. Belgeler bize olası Yahudi ölü sayısı ile birlikte Haçlıların bunlardan elde ettiği tahmini orandaki kazanımlar konusunda somut fikirler vermektedir.

Örneğin, saldırılan kentlerin Piskoposları her ne kadar Yahudileri koruma içgüdüsüyle hareket etmişse de bazı kentlerde bunu bir ücret karşılığı yapmışlardı. Nitekim saldırılar sonrası Yahudi nüfusunun azalması ile ilgili kentlerin ekonomileri ciddi şekilde etkilenmişti. Sebep her ne olursa olsun şu bir gerçektir ki uğranılan kentlerde çok sayıda Yahudi katliamları yaşanmış ve bu da dönemin Avrupa kentlerinin ekonomik yapısını ciddi ölçüde zedelemişti.

Pierre'in grubunun kentlerde yaptıkları, sonradan Macaristan ve Balkan kentlerinden geçen Haçlı ordularının yol ihtiyaçlarını karşılamasında sorunlar yaşamalarına neden olmuştu. Bundan dolayı Haçlılar, İstanbul'a gidene kadar yol ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmışlardı. Örneğin, Ağustos 1096'da yola çıkan Dük Godefroi de Bouillon, Macaristan'dan geçmeden evvel Kral Koloman'a mektup gönderip izin istemiş ama Kralın iznini alamayarak sekiz gün beklemişti. Sekiz günün sonunda Ödenburg'da (*Liperon*) Kral ile görüşen Dük, kendisine eşlik eden kardeşi Baudouin'i Kral'a rehin bırakmak şartıyla Macaristan topraklarından geçmişti.²⁶⁵ Yine maiyeti ile birlikte 100 bin kişilik ordusu ile yola çıkan Raymond de St. Gilles, Dalmaçya (*Dalmatia*) topraklarındaki yolculuklarında yiyecek ve erzak azlığı nedeniyle ihtiyaçlarını yerli halktan temin etmek istemişti. Haçlı ordusunun geldiğini duyan yerli halk, onlara yardım etmediği gibi, yanlarına eşlerini, çocuklarını ve sahip oldukları her şeyi alarak dağlara ve sık ormanlık alanlara gitmişlerdi.²⁶⁶ Sefere katılan

²⁶⁵ Albertus Aquensis, s. 61-63, 93-95; Willermus Tyrensis, s. 58-64; **Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum**, s. 56. Ayrıca bkz. Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I, s. 112-114; Küçüksipahioğlu, **Haçlılar ve İstanbul**, s. 98; Bell, **Logistic of...**, s. 30; Kaleli, **Haçlı Seferleri...**, s. 216.

²⁶⁶ Raimundus Aguilers, **Historia Francorum qui Ceperunt Iherusalem**, RHC. occ., s. 50, trc Süleyman Genç, **Haçlılar Kudüs'te; Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi**, İstanbul 2019. Krş. Willermus Tyrensis, s. 79-81. Ayrıca bkz. Küçüksipahioğlu, **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, s. 17.

liderlerden Bohemund da benzer nedenlerle *Kastoria*'da yiyecek ihtiyacından dolayı kent sakinleriyle sorunlar yaşamıştı. Normanların *Pindos* geçitlerinde hayvanların çoğunu katletmeleri, Roberto Guiscardo'nun önceden bölgede yaptıkları ve kent sakinlerinin erzaklarının az olması, Bohemond'un kentte ihtiyaçlarını giderememesine neden olmuştu. Bohemund çözüm olarak bölgede bulunan eşek ve atları yer yer zor kullanarak ele geçirmişti.²⁶⁷

Avrupa kentleri, Haçlıların İstanbul'a kadar yaptığı yolculukta özellikle Pierre l'Hermitte'i takip eden "Halkın Haçlı Seferi" ordusunun yahudi ağırlıklı kentlere ve sonradan Macaristan bölgesindeki kentlere yaptıkları dolayısıyla etkilenmişti. Yahudi kentlerinde yaptıkları kıyımlarla buralardaki yahudi nüfusu ciddi ölçüde azalmış ve kentlerin ekonomileri için önemli bulunan yahudi tacirlerin de sayısının azalmasıyla kentler ekonomik olarak büyük bir darbe almıştı.

Haçlı ordusu İstanbul'a kadar olan güzergâhlarında rota olarak genellikle *Via Egnatia* yolunu tercih etmişlerdi. Bu yolun çoğunluklu olarak tercih edilmesinin nedeni güzergâhın kolay lojistik sağlaması ile beraber az zayıyla yollarına devam etmeyi amaçlamalarıydı. Fakat yol üzerinde yaşanan sorunlar ve alınan kayıplar, onlara yollarının beklenmedik engeller ve aksiliklerle dolu olduğunu göstermişti.

Yahudi kıyımlarından sonra güzergâhları üzerinde bulunan Macaristan topraklarındaki kentlerde de benzer taşkınlıklar yapan Pierre ve ordusu, Macar kral Kaloman'ın karşı saldırılarına maruz kalmıştı. Örneğin, Willermus'un ifadesine göre, Pierre ve ordusu Macaristan topraklarından geçerken *Mallevilla* isimli kente saldırıp 40. 000 kişiye yakın kent halkını öldürmüşlerdi. *Mallevilla*'da olanları duyan Kral Kaloman'ın kendileri üstüne hızlıca geldiğini duyan Pierre, hızlıca kentteki yiyecekleri alarak *Niş* kentine kaçmıştı.²⁶⁸ Pierre ve takipçilerinin Liderlerden önce yol üzerindeki kentlerde bıraktığı kötü etki ile beraber mevsimin kış olması dolayısıyla güzergâh üzerindeki merkezlerin erzak durumunun azalması, İstanbul'a kadarki

²⁶⁷ Willermus Tyrensis, s. 73-74; Anna Komnena, *Alexiad*, s. 320-321. Krş. *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum*, s. 58-60. Ayrıca bkz. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. I, s. 119-120; Küçükspahioğlu, *Haçlılar ve İstanbul*, s. 105-106; Bell, *Logistics of The...*, s. 26,34; Kaleli, *Haçlı Seferleri...*, s. 219.

²⁶⁸ Tyrensis'in ifadesiyle *Mallevilla* kenti, yapılanlar nedeniyle "felaketler kenti" olarak adlandırılmıştır. Willermus Tyrensis, s. 44-49.

süreçte Haçlıları bir hayli zorlamış, birçoğu Kudüs'e varmadan hayata gözlerini yummuştu.

Yolculuk sürecinde yaşananlara genel olarak bakıldığında görülecektir ki Haçlılar, Kudüs yolundan evvel yakınlarında bulunan Yahudileri hem dini inanışları gereği hem de maddi manada karşıt gördüklerinden ötürü odak almış ve Yahudi ağırlıklı kentlere yönelik hareketlerde bulunmuşlardır. Daha çok Pierre'in grubu içerisindeki insanların giriştikleri bu hareketlerle yukarıda ifade ettiğimiz Avrupa kentlerinde birçok Yahudi kimsenin hayatına son verilmiştir. Bununla birlikte saldırılar neticesinde kentlerde ekonomik olarak da sorunlar oluşmuştur.

Yahudi ağırlıklı kentlere yönelik saldırılar, Pierre ve onu takip edenlerden sonra yola çıkan ana Haçlı ordusuna İstanbul yolu üzerinde ciddi sorunlar çıkarmıştır. Öyle ki Haçlıların geldiğini haber alan İstanbul güzergâhı üzerindeki kent sakinleri, kimi zaman evlerini terk ederek kentlerini boşaltmış kimi zaman da Haçlıların gıda ihtiyacının karşılanması noktasında onlara istedikleri yardımı yapmamışlardır. Bununla birlikte İstanbul yolu güzergahındaki yöneticiler de Pierre ve ordusunun yaptıklarından ötürü sonradan gelen ana Haçlı ordusuna problemler çıkartarak, onların yolculuklarını zorlaştırmışlardır.

Yahudi ağırlıklı kentlere yapılan saldırıların ciddi ölümlere sahne olduğu ve de ilgili kentlerin ekonomik ölçüde etkilendiği yadsınamaz bir gerçektir. Öte yandan saldırılar neticesinde kentlerde fiziksel ya da yapısal olarak ne ölçüde bir hasar olduğu bilgisi dönemin kaynaklarında değinilmediği için tam olarak bilinmemektedir. Yapılanlar, Yahudilerin sahip olduğu parasal kaynaklarla birlikte kentlerde elde ettikleri ekonomik pozisyonun yıllara dayalı dönemin insanlarınca bir hınç doğurmuş olabileceği şeklinde yorumlanabileceği gibi yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Papalığın ya da hükümdar IV. Heinrich'in yönlendirmesinin bir sonucu olabilir. Fakat dönemin kaynaklarının bu husus hakkındaki sessizliği bizi tam bir sonucu ulaştıramamaktadır.

SONUÇ

MS. III-XI yüzyıl arası zaman diliminde Avrupa kentlerini iki önemli kriz hadisesi etkilemişti. Bunlardan ilki ve bir anlamda Avrupa coğrafya'sının Ortaçağ'a geçişini başlatan hadise III. yüzyıl kriziydi.

İlk olarak ekonomik gerileme, siyasi hadiseler ve biraz da saldırılar nedeniyle oluşan III. yüzyıl krizi, sonradan 476'da Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasına neden olacak hadiseleri başlatmıştı. Germanler, Avrupa Hunları ve Avarlar gibi sınır dışındaki kavimler Avrupa kentlerine yoğun akın ve saldırılar gerçekleştirerek, krizi büyütmüş ve Batı Roma İmparatorluğu'nun sonunu getirmişlerdi. Diğer taraftan bu kavimler kentlerin boşalmasına ve küçülerek kale-kent haline gelmesine sebebiyet vermişlerdi. İmparatorluğun yıkılmasından sonra ortaya çıkan yeni yönetimler, Avrupa kentlerinde Roma hukukunu, ekonomisini ve kent yönetimini kendi kanunları ile birleştirmişlerdi. Fakat bu yönetimler kentlere gereken özeni göstermemiş, onları piskoposların yönetimine bırakmışlardı.

Piskoposlar Geç Antikçağ dönemi Roma kent meclislerinden aldıkları tecrübelerle kentleri yönetmeye başlamış, zamanla Avrupa kentlerinin ayrılmaz parçaları olmuşlardı. Piskoposlar, bu süreçte devam eden saldırılarda kentler için pazarlık yapan taraf olmakla birlikte, ekonomik hususlarda da varlık göstererek X. yüzyılın ortalarına kadar kentlerin pazarlarında tek başına etkili olmuşlardı. Karolenj Devleti döneminde İmparator Charlemagne'ın da desteğini alarak kentleri yöneten piskoposlar, bu dönemde kentlerdeki etkinliklerini daha da arttırmış, kentlerin valisi olarak anılmaya başlamışlardı. Piskoposların kentler üzerindeki bu hâkimiyeti, Avrupa kentlerinin “kasaba” haline gelmemesini sağlamıştı. Piskoposların elde ettikleri bu güç, kentlerdeki seküler girişimciler için iyi olmamış, kent ekonomisi uzun bir süre piskoposların otonomuna kalmıştı.

Avrupa'nın Hristiyan kentlerinde şartlar bu haldeyken, Endülüs İspanya'sında, *Kurtuba*, *Tuleytula* gibi kentlerde, Müslümanlar gayrimüslimlerle ortak bir yaşam şekli oluşturmuştu. Kentlerin yönetimi, eğitim kurumları ve ekonomik gelişimleri ile yanı başlarındaki Hristiyan kentlerde bulunmayan özelliklere sahip

olarak “Karanlık” diye nitelenen Ortaçağ’ın “Aydınlık” yüzü olmuşlardı. Endülüs kentleri bu özellikleri ile kent olmaktan daha çok şehirsel özellikler barındırmaktaydı.

Avrupa’da, Charlemagne’ın ölümü sonrası oluşan iç karışıklıklar ve Akdeniz’de kuzeyden Viking saldırıları, güneyden Müslüman ve doğudan Macarların akınları Karolenj Devleti’nin etkinliğini yitirmesine neden olmuştu. Bununla birlikte bu dönemde Feodal liderlerin etkilerinin arttığı da görülmüştü. Bütün bunlar Avrupa’da X. yüzyıl krizi olarak adlandırılan ikinci bir krizi ortaya çıkarmıştı. Piskoposlar kriz döneminde, kentlerin yöneticileri olarak tıpkı III. yüzyıl krizinde olduğu gibi saldırılara karşı korumaya çalışmıştı.

Krizin X. yüzyılın ortalarından itibaren etkisiz hale gelmesi ve XI. yüzyıla girilirken saldırıların bertaraf edilmesiyle, Avrupa kentlerinde bir canlanma gerçekleşmiş, ortaya çıkan tüccar sınıfının etkisiyle birçok yeni kent kurulmaya başlanmış ve eski kentler de onarılmıştı. Birinci Haçlı Seferi öncesi yıllarda Avrupa kentlerinde, tüccarların yeni girişimleri ile ticari olanaklar artmış, buna bağlı olarak da siyasi liderlerle dini kesim, tüccarlar ile anlaşmazlık yaşamıştı. Bununla birlikte dönem içerisinde Papalığın *Cluny* hareketi ile birlikte bazı reformlara girişmesi, Avrupa kentlerini etkilemişti.

Papalığın, *Cluny* Reform hareketleriyle kentlerde Piskopos atamalarını bağımsızlaştırmayı amaçlaması ve kendilerini siyasi karar alıcı yapmak istemeleri dönemin hükümdarları ve feodal lordları tarafından hoş karşılanmamıştı. Kilisenin reformist hareketleri neticesinde Papa VII. Gregorius ile Alman hükümdar IV. Heinrich arasında mücadele olmuş, IV. Heinrich’in üstün taraf çıkması ile mücadele sonlanmıştı. Fakat reform fikri Gregorius’tan sonraki Papa II. Urbanus’a intikal etmişti. Papalık ile hükümdarların mücadelesi sırasında Avrupa kentlerinde tüccarlar ile piskoposlar arasında kentlerde pazar ekonomisinin paylaşımı noktasında problemler ortaya çıkmıştı. Bu süreçte Papalığın desteğini alan piskoposlar, kentlerdeki pazarlarda tüccarlar karşısında hâkimiyet kurmaya çalışmış, fakat istedikleri neticeyi alamamışlardı. Kilisenin siyasi olarak yaşadığı problemler ve piskoposların kentlerde istediklerini elde edememeleri sonucu Papalık, Avrupa sistemini kökten değiştirebilecek kitlesel bir harekete ihtiyaç duymuştu.

Selçuklu Türklerinin 1071 Malazgirt zaferinden sonra on yıl gibi kısa bir sürede İstanbul önlerine kadar gelmeleri sonucu dönemin Doğu Roma İmparatoru Aleksios Komnenos, Papalığa mektuplar göndererek destek istemiş ve bu da Kilisenin ihtiyaç duyduğu kitlesel hareketin nedeni olmuştur. Papa II. Urbanus, İmparatorun talebi sonrası birtakım girişimler ve hazırlıklarla yola çıkarak *Clermont*'da konsil toplamış ve buradan yaptıklarıyla Haçlı Seferi çağrısında bulunmuştu. Sefer'e katılımın fazla olmasını sağlayarak Avrupa'nın boşalmasını amaçlayan Papa hem siyasi hem de kentlerde ekonomik olarak güçlenecek hamleler yapmıştı. Kentler özelinde, sefere katılanların masraflarının piskoposlar ve manastırlar tarafından karşılanmasını sağlayarak, kimi kentlerde sefere katılan kontlara borçlar verdiği gibi, kimi kentlerde de sefere giden lordların mallarına ipotek koydurmuştu. Kilise, bu tür hareketlerle kentlerde para akışını Yahudi ve seküler tüccarlardan piskoposların kontrolüne girmesini hedeflemekteydi. Bu amaçla II. Urbanus, sefere *Le Puy* Piskoposu dışında kentlerden kesinlikle din adamlarının katılmasını istememiş, *Cluny* reformunun geride kalanlarca korunmasını amaçlamıştı. Bununla birlikte Sefer sırasında kentlerde piskoposların pazar ekonomisini ele geçirmesini istemişti.

Sefere katılan keşiş Pierre l'Hermite, Papa'nın belirttiği çıkış tarihinden önce gittiği kentlerde Sefer için çağrılarda bulunmuş, taraftar toplamıştı. Gittiği kentlerden kendisine katılan kişilerle harekete geçerek "Halkın Haçlı Seferi"ni başlatan Pierre, maiyetindeki bazı Haçlıların Kudüs'e giderken yolları üzerindeki Yahudi yerleşimlerinin ağırlıkta olduğu kentlere saldırılar düzenlenmesini engelleyemedi. Saldırıları, Müslümanlardan önce Yahudilerin düşman olduğu görüşüyle birlikte, Charlemagne döneminden beri zenginleşmelerinden ötürü onlara duyulan nefret yüzünden olmuş, kentlerde çok sayıda Yahudi öldürülmüştü. Bununla birlikte yapılan Yahudi katliamı ekonomik olarak Avrupa kentlerini ciddi ölçüde etkilemişti. Pierre'in takipçilerinin İstanbul yolundaki kentlerde yaptıkları yağma hareketleri sonradan yola çıkan Haçlı liderlerinin gittikleri yerlerde ihtiyaçlarını karşılamalarını engelleyerek birçok Haçlının Kudüs'e varmadan hayatlarını kaybetmesine neden oldu.

Öte yandan genel olarak görülmektedir ki X. yüzyıldaki canlanmayla birlikte kentlerin sayısı artmış olsa da kentlere yönelik emeller azalmamış, kentler üzerine saldırılar varlığını sürdürmüştür. Yapılan saldırılar neticesinde Avrupa kentlerinin

durumuna bakıldığında da görülmüştür ki XI. yüzyılın son yıllarında Avrupa kentleri görünüm ve kullanımı noktasında IV. yüzyıldaki halinden pek de farklı bir vaziyette değildi. Farklılık sadece yöneten kesimlerde, Pazar hakimiyeti noktasındaki rekabetlerde ve insanların kent dışındaki dünyaya yönelik bakış açılarında görülebilmekteydi. Bunlar dışında fiziksel olarak büyüyen kentler az da olsa görülmekle birlikte çoğunlukta bulunan kentlerin mevcut ölçülerini korudukları da gözlenmiştir.

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, Mehmet Ali
Köker Levent -

İmparatorluktan Tanrı Devletine, Ankara
2020.

Ahmetbeyoğlu, Ali :

Avrupa Hunları, İstanbul 2013.

Atlı Şehirliler, İstanbul 2016.

Sorularla Eski Türk Tarihi, İstanbul 2015.

Ailes, Marianne :

“The Chanson de Geste”, **Ed. Anthony Bale,**
The Cambridge Companion to The
Literature Of The Crusades, Cambridge
2019, s. 25-39.

Aksan, Yücel :

“Ortaçağ Avrupa’ında Fahişelik”, **Dokuz**
Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Dergisi, C. IV. (2017), sy. 2, s. 95-111.

Akşeker, Semih :

Barbar Kentler Dost Şehirler; Şehir Kent
Ayrımı, Ankara 2019.

Akşit, Oktay :

Roma İmparatorluk Tarihi, İstanbul 1985.

Aktüre, Sevgi :

İÖ 6. Yüzyıldan 14. Yüzyıl Sonuna Kadar
Büyük İmparatorluklar Döneminde
Anadolu Kentleri, İstanbul 2018.

Albertus Aquensis :

Liber Christianae Expeditionis pro
Ereptione, Emundatione et Restitutione

- Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae, RHC. occ., IV, trc. Susan B. Edgington, Albert of Aachen, HistForia Ierosolimitana, History of The Journey to Jerusalem , New York 2007.
- Alptekin, M. Yavuz : **Medeniyet Havzalarından Küresel Trendlere Şehir ve Toplum; Şehirlerin Toplum Biçimlendirme İşlevi, İstanbul 2007.**
- Ammianus Marcellinus : **Res Gastae, trc. Samet Özgüler, Roma Tarihi (MS 353 – 378), İstanbul 2019.**
- Anderson, Perry : **Antikiteden Feodalizme Geçişler, trc. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul 2017.**
- Anna Komnena : **Alexiad; Anadolu’da ve Balkan Yarımadası’nda İmparator Alexias Kommenos Dönemi’nin Tarihi, Malazgirt Sonrası, trc. Bilge Umar, Anna Komnena. Alexiad, İstanbul 1996.**
- Anonim : **Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolymitanorum, RHC. occ., trc. Engin Ayan, İstanbul 2013.**
- Anonim : **Liber Historiae Francorum (Frankların Tarihi), trc. Erdinç Ofli, İstanbul 2023.**
- Arnold, John H. : **Ortaçağ Tarihi Nedir ?, trc. Kahraman Şakul, İstanbul 2019.**

Artz, Frederick B. :

Ortaçağların Tini, trc. Aziz Yardımlı, İstanbul 2000.

Asbridge, Thomas :

Haçlı Seferleri, trc. Ekin Duru, İstanbul 2014.

Atçeken, İsmail Hakkı :

“Târik b. Ziyâd”, **DİA**, C. XXXX, İstanbul 2011, s. 24-25.

Attalı, Jacques :

Yahudiler, Dünya ve Para; Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi, trc. Berna Günen, İstanbul 2017.

Atlan, Sabahat :

Roma Tarihi'nin Ana Hatları; I. Kısım Cumhuriyet Devri, Ankara 2018.

Aycan, İrfan :

“Muâviye b. Ebû Süfyân”, **DİA**, C. XXX, Ankara 2020, s. 330-332.

Bacci, Massimo Livi :

Avrupa'da Nüfus Hareketleri, trc. Timuçin Binder, İstanbul 2009.

Baldwin, Marshall W. :

A History of The Crusades; Volume I The First Hundred Years, London 1969.

Ball, Warmick :

Avrupa'daki Asya ve Batı'nın Şekillenışı; Arabistandan Öteye, Fenikeliler, Araplar ve Avrupa'nın Keşfi, C. I, trc. Ahmet Aybars Çağlayan, İstanbul 2017.

- Baltrusaitis, Jurgis : **Düşsel Ortaçağ**, trc. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 2001.
- Barlow, Frank : **English Monarchs; William Rufus**, London 1990.
- Bartlett, Robert : **The Making of Europe; Conquest, Colonization and Cultural Change (950-1350)**, Middlesex, 1994.
- Baştav, Şerif : **Büyük Hun Kağanı Attila**, İstanbul 2015.
- Bauer, Susan Wise : **Ortaçağ Dünyası**, trc. Mehmet Moralı, İstanbul 2014.
- Bauer, Thomas : **Neden İslam'ın Orta Çağ'ı Yoktu ? Antik Çağ'ın Mirası ve Doğu**, trc. Hülye Yavuz Akçay, İstanbul 2024.
- Bautier, Robert-Henri : **The Economic Development of Medieval Europe**, London 1971.
- Bayhan, İrfan H. : **Şehir Plânlaması**, İstanbul 1969.
- Beard, Mary : **SPQR; Antik Roma Tarihi**, trc. İrem Sağlam, İstanbul 2018.
- Belge, Murat : **“Ortaçağ”, Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi; Avrupa, sy. 14**, Ankara 2001, s. 82-90.

Bell, Gregory D. :

Logistics Of The First Crusade; Acquiring Supplies Amid Chaos, London 2020.

Bennett, Matthew-
Bradbury, Jim-
Devries, Kelly-
Dickie, Iain-
Jestice, Phyllis :

Dünya Savaş Tarihi; Ortaçağ ‘Teçizat, Savaş Yöntemleri, Taktikler (500-1500), C. I., trc. Özgür Kolçak, İstanbul 2012.

Benovolo, Leonardo :

Avrupa Tarihinde Kentler, trc. Nur Given, İstanbul 2006.

Berk, Fatih Mehmet :

“Neolitik Devrim, İlk Şehirleşme ve Çatalhöyük”, **Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi; Şehir Yazıları – II, sy. 68**, Ankara 2014, s. 79-103.

Berkay, Fügen :

Tarih ve Toplum; Köy ve Kent (Yerleşme Sosyolojisine Başlangıç), Bursa 2009.

Beydilli, Kemal :

“Avrupa”, **DİA**, C. IV, İstanbul 1991, s. 135-151.

Bilici, Faruk :

“Fransa ‘Ülkede İslâmiyet’”, **DİA**, C. XXXIII, İstanbul 1996, s.187-190.

Black, Jerem :

İngiltere Tarihi, trc. Aytaç Yıldız, Ankara 2020.

Bloch, March :

Feodal Toplum, trc. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 2015.

Bookchin, Murray :

Kentsiz Kentleşme; Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü, trc. Burak Özyalçın, İstanbul 2017.

Boyacı, Nihal Petek :

“Bir Eski Yunan Örgütlenmesi: Polis”, **Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi; Şehir Yazıları – I, sy. 67**, Ankara 2013, s. 137-159.

Boyacıoğlu, Fuat :

Fransız Roland Destanı’nda Endülüs Müslümanları, İstanbul 2015.

Braudel, Fernand :

Akdeniz; Tarih, Mekân, İnsanlar, trc. Necati Erman-Aykut Derman, İstanbul 2015.

Brentano, Robert :

The Early Middle Ages; 500-1000, New York 1967.

Brockelmann, Carl :

İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, trc. Neşet Çağatay, Ankara 2018.

Brown, Peter :

Geç Antikçağ Dünyası, trc. Turhan Kaçar, İstanbul 2017.

Buchner, V. F. :

“Şehir”, **İA, C. II**, İstanbul 1979.

Bury, John B. :

Barbarların Avrupa’yı İstilas, trc. İslam Kavas & Yusuf Akbaba, İstanbul 2020.

Cahen, Claude :

Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı, trc. Mustafa Daş, İstanbul 2016.

- Can, Yılmaz : **İslâm Şehirlerinin Fizikî Yapısı (H. I-III/ M. VII-IX Yüzyıl)**, Ankara 1995.
- Cardini, Franco : **Avrupa ve İslam**, trc. Gürol Koca, İstanbul 2014.
- Catlos, Brian : **Ortaçağ Latin Hristiyan Alemi Müslümanları (1050-1614)**, trc. Ahmet Demirhan, Ankara 2022.
- Cazel, Fred A., Jr. : “Financing the Crusades”, **Ed. Harry . Hazard & Norman P. Zacour, A History of The Crusades; Volume VI; The Impact of the Crusades on Europe**, Wisconsin 1989, s. 116-150.
- Corneilus Tacitus : **Agricola, Germania Dialogus de Oratoribus** trc. Bağış Alper Kovan, **Germania; Germenlerin Kökeni ve Konumları, Britannia veya Agricola’nın Hayatı**, İstanbul 2022.
- Çelikcan, Ebubekir : ‘Birinci Haçlı Seferi Öncesinde Güney İtalya’, **İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2021.
- Ceran, İsmail : **Ortaçağ’da Fransa ve Çevresinde İslâm (VII – XI. Yüzyıllar)**, Ankara 2020.

- Chazan, Robert : **The Jews of Medieval Western Christendom (1000-1500)**, Cambridge 2006.
- God, Humanity and History; The Hebrew First Crusade Narratives**, California 2000.
- Childe, Gordon : **Tarihte Neler Oldu ?**, trc. Alaeddin Şenel – Mete Tuncay, İstanbul 2009.
- Clot, Andre : **Müslüman İspanya; 8-15. Yüzyıllar**, trc. Güllü Yıldız, İstanbul 2021.
- Cohn, Norman : **Binyılın Peşinde; Devrimci Binyılıcılar ve Ortaçağın Mistik Anarşistleri**, trc. Defne Karakaya, İstanbul 2020.
- Corbusier, Le : **Şehircilik**, trc. Pelin Kotas, İstanbul 2022.
- Cowdrey, H. E. J. : **Pope Gregory VII, 1073-1085**, Oxford 1998.
- Daniel, Norman : “Crusade Propaganda”, **Ed. Harry . Hazard & Norman P. Zacour, A History of The Crusades; Volume VI; The Impact of the Crusades on Europe**, Wisconsin 1989, s. 3-39.
- Davies, Norman : **Avrupa Tarihi**, trc. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 2011.
- Davis, R. H. C. : **Ortaçağ Avrupa Tarihi**, trc. Rümeyşa Şişman, İstanbul 2020.

Dawson, Christopher :

Batının Oluşumu, trc. Dinç Tayanç, İstanbul 1997.

Deanesly, Margaret :

A History Of Early Medieval Europe; From 476 to 911, London 1963.

Deighton, J. Hilary :

Eski Roma Yaşantısında Bir Gün, trc. Hande Kökten Ersoy, İstanbul 2016.

Demirkent, Işın :

Haçlı Seferleri, İstanbul 1997.

Haçlı Seferleri Tarihi; Makaleler-Bildiriler-İncelemeler, İstanbul 2012.

“Frank”, **DİA**, C. XIII, İstanbul 1996, s. 173-176.

Deniz, Arda-
Kamacı, Koray :

Haçlı Seferleri Doğduğu Sırada Orta Doğu ve Avrupa’nın Durumu; Orta Doğu ve Avrupa’nın Sendromu Haçlı Seferleri, İstanbul 2013.

Dey, Hendrik W. :

The Alterlife of The Roman City; Architecture and Ceremony in Late Antiquity and the Early Middle Ages, Cambridge 2015.

Dimitriev, Sviatoslav :

City Government In Hellenistic And Roman Asia Minor, Oxford 2005.

Dinleyici, Mustafa Furkan :

Ortaçağ Papalığının Mimarı Gregorius Magnus, İstanbul 2023.

Downham, Clare :

“Vikingler İngiltere’de”, Ed. **Stefa Brink & Neil Price, Viking Dünyası**, trc. Ebru Kılıç, İstanbul 2015, s. 431-440.

Duby, Georges :

Ortaçağ İnsanları ve Kültürü, tr. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1990.

Eco, Umberto :

Ortaçağ; Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar, trc. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul 2014.

Ortaçağ; Katedraller, Şövalyeler, Şehirler, trc. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul 2017.

Elmacıoğlu, M. Özgür :

“On Birinci ve On Dördünü Yüzyıllar Arasında Kuzey Avrupa Ticareti”, **Der. Zeynep Kocabıyıkoglu Çeçen, Orta Çağ’a Yeni Yaklaşımlar; Ekonomi, Savaş, Kilise, Yaşam**, İstanbul 2019, s. 71-107.

Epstein, Steven A. :

Geç Dönem Ortaçağ Avrupası: Ekonomik ve Sosyal Tarih (1000-1500), trc. Serap Işık, İstanbul 2014.

Erginöz, Murat Aykaç :

İlk Çağ’dan Günümüze Mimarlık ve Şehircilik Tarihi, İstanbul 2021.

Erkoçoğlu, Fatih -
Arslan, Fazlı :

“Ziryâb”, **DİA**, C. XXXXIII, İstanbul 2013,
s. 464-46.

Eroğlu, Engin :

**Metodolojik Bir Bakış Açısıyla Tarih ve
Mekân**, Bursa 2021.

Ertek, T. Ahmet-

“Avrupa”, **DİA**, C. IV, İstanbul 1991, s. 127-
132.

Esin, Ufuk :

“Anadolu’da İlk Kentleşmeye Doğru”,
**Anadolu’da İlk Kentlerin Oluşumu ve
Gelişimi Konulu Uluslararası Kollokyum
Açılış Konuşması (15.11.2001).**

Faulkner, Neil :

Marksist Dünya Tarihi, trc. Tuncel Öncel,
İstanbul 2014.

Fayda, Mustafa :

“Hulefâ-yi Râşidîn”, **DİA**, C. XVIII, İstanbul
1998, s. 324-338.

Finley, M. I. :

Antik Çağ Ekonomisi, tr. Hatice Palaz
Erdemir, İstanbul 2007.

Foss, Michael :

**People of The First Crusade; The Truth
About the Christian-Muslim War
Revealed**, New York 2011.

France, John :

**Western Warfare in the Age of The
Crusades (1000-1300)**, Swansea 1999.

Francopan, Peter :

Birinci Haçlı Seferi; Doğu'nun Çağrısı, trc. Nilüfer Şen, İstanbul 2024.

Fouracre, Paul :

The New Cambridge Medieval History; Volume I (C. 500 - C. 700), Cambridge 2008.

Fulcherius Carnotensis :

Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium, RHC. occ., III, trc. İlcan Bihter Barlas, **Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak)**, İstanbul 2009.

trc. Edward Peters, **The First Crusade, The Chronicle of Foucher de Chartres and Other Source Materials**, Philadelphia 1998.

Gates, Charles :

Antik Kentler; Antik Yakındoğu, Mısır, Yunan ve Roma'da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi, trc. Barış Cezar, İstanbul 2024.

Gazoğlu, Hüseyin Hakan :

“Bizans Karanlık Çağında Polisin Sonu, Ekonomik Düzen: Amorium Örneğinde Ortaçağ Bizans Kentleşmesi”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2017.

Genç, Özlem :

Ortaçağ Avrupası; Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat, İstanbul 2022.

**Erken Orta Çağ Avrupa'sında Hayat;
Franklar Özelinde Patus Legis Salicae
Çevirisiyle, İstanbul 2021.**

**Birleşik Avrupa'nın Mimarı Şarlman ve
Karolenj Rönesansı, İstanbul 2013.**

**“Ortaçağ Avrupa'sında Kadın”, Ed. Altan
Çetin, Ortaçağ'da Kadın, Ankara 2011, s.
241-297.**

**“Latince Kaynaklarda 11. Yüzyıl Avrupası”
11Th Century Europe In The Latin Sources,
Ed. Sevtap Gölgesiz Karaca, Haçlı
Seferleri; Avrupa'dan Latin Doğu'ya Tarih
Yazımı, Tasvirler ve İlişkiler, Çanakkale
2023.**

Gennep, Arnold Van :

**Geçiş Ritleri; Tabular, Batıl İnançlar,
Büyüler, Ayinler ve Törenler, trc. Oylum
Bülbül Beşler, İstanbul 2022.**

Gibbon, Edward :

**Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve
Çöküş Tarihi; (MÖ. 100- MS. 324), C. I,
trc. Asım Baltacıgil, İstanbul 2019.**

**Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve
Çöküş Tarihi (MS. 324-MS. 395), C. II., trc.
Asım Baltacıgil, İstanbul 2019.**

**Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve
Çöküş Tarihi (M.S. 395 – M.S. 536), C. III,**
trc. Asım Baltacıgil, İstanbul 2019.

**Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve
Çöküş Tarihi (M.S. 565 – M.S. 1378), C. V,**
tr. Asım Baltacıgil & Meral Harzem, İstanbul
2020.

**Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve
Çöküş Tarihi (M.S. 636 – M.S. 1204), C. VI,**
trc. Asım Baltacıgil & Meral Harzem,
İstanbul 2020.

Gilman, Arthur-
Poole, Stanley Lane -

**Endülüs; Arapların İspanya'yı Fethi ve
Sonrası,** trc. Ekin Duru, İstanbul 2021.

Gimpel, Jean -

Ortaçağ'da Endüstri Devrimi, trc. Nazım
Özüaydın, Ankara 1996.

Gof, Jacques Le :

Ortaçağ Batı Uygarlığı, trc. Hanife Güven-
Uğur Güven, İstanbul 2015.

Avrupa'nın Doğuşu, trc. Timuçin Binder,
İstanbul 2017.

Ortaçağ Tüccarları ve Bankerleri, trc. Oğuz
Adanır, İstanbul 2018.

Ortaçağ'da Entelektüeller, trc. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 2017.

“Ortaçağ'da Batı Avrupa”, **Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi**, sy. 33, Ankara 2005, s. 39-69.

Goldsworthy, Adrian :

Roma Nasıl Çöktü ? Bir Süpergücün Ölümü, trc. Samet Özgüler, İstanbul 2022.

Göney, Süha :

Yerleşim Coğrafyası; Şehir Coğrafyası, C. I, İstanbul 2019.

Yerleşim Coğrafyası; Şehir Coğrafyası II, C. II, İstanbul 2017.

Graeber, David :

Borç; İlk 5, 000 Yıl, trc. Muammer Pehlivan, İstanbul 2021.

Graham, Wade :

Rüya Şehirler; Dünyayı Şekillendiren Yedi Tasarım Fikri, trc. Ümit Hüsrev Yoksal, İstanbul 2021.

Greif, Avner :

Kurumlar ve Modern Ekonominin Gelişimi; Ortaçağ Ticaretinden Dersler, trc. Hacer Atabaş, İstanbul 2022.

Grousset, Rene :

Stepler İmparatorluğu; Attilâ, Cengiz Han, Timur, trc. Halil İnalcık, Ankara 2011.

- Günaydın, Törebey : **Bizans ve Balkanlar (976 – 1076)**, İstanbul 2020.
- Güngörmez, Zeynep : “Ortaçağ’da Akdeniz Köle Ticaretine Da ir Bazı Tespitler”, **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)**, C. II. (2016), sy. 4, s. 87-105.
- “Karolenj Hanedanlığı Döneminde Din – Siyaset İlişkisi”, Ed. Ayşe Atıcı Arayancan, **Orta Çağ’da Din ve Devlet; Doğu ve Batı Ekseninde**, İstanbul 2018, s. 323-342.
- Güven, Suna : “Antik Kent Düşleri: Roma, Hadrianus, Tivoli”, **Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi; Şehir Yazıları – II**, sy. 68, Ankara 2014, s. 9-25.
- Hadrill, J. M. Wallace : **The Barbarian West; The Early Middle Ages (A.D. 400-1000)**, New York 1962.
- Hall, Richard : “York”, Ed. Stefan Brink & Neil Price, **Viking Dünyası**, trc. Ebru Kılıç, İstanbul 2015, s. 481-486.
- Hançerlioğlu, Orhan : **Toplumbilim Sözlüğü**, Ankara 1993.
- Harvey, David : **Kent Deneyimi**, trc. Esin Soğancılar, İstanbul 2022.

- “Kent, Sermaye, Sınıf”, **Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi; Şehir Yazıları – I, sy. 67,** trc. Ercan Gündoğan, Ankara 2013, s. 239-263.
- Heater, Peter : **Gotlar,** trc. Erkan Avcı, İstanbul 2012.
- Heaton, Herbert : **Avrupa İktisat Tarihi, C. I,** trc. Mehmet Ali Kılıçbay-Osman Aydoğuş, İstanbul 1985.
- Heck, Gene W. : **Şarlman, Hz. Muhammed ve Kapitalizmin Arap Kökenleri,** trc. Öznur Özdemir, İstanbul 2021.
- Hentsch, Thierry : **Hayali Doğu; Batı’nın Akdeniz’li Doğu’ya Politik Bakışı,** trc. Aysel Bora, İstanbul 2021.
- Herlihy, David : **Medieval Culture and Society,** London 1968.
- The History of Feudalism,** London 1970.
- Heyd, W. : **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi,** trc. Enver Ziya Karal, Ankara 2000.
- Hitti, Philip K. : **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi,** trc. Salih Tuğ, İstanbul 2020.
- Hizmetli, Mustafa - **Tarihte Şehir ve Pazar,** Ankara 2020.

Hobsbawm, Eric :

Sermaye Çağı (1848-1875), trc. Mustafa Sina Şener, Ankara 2017.

Sanayi ve İmparatorluk, trc. Abdullah Ersoy, Ankara 2008.

Holland, Tom :

Millennium; The End Of The Wold And The Forging Of Christendom, London 2009.

Holman, Katherine :

Historical Dictinory of Vikings, Maryland 2003.

Holt, P. M. :

Haçlılar Çağı; 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu, trc. Özden Arıkan, İstanbul 1999.

Howarth, Patrick :

Hunlar Hakanı Atilla; Efsaneden Gerçeğe, trc. Tevabil Alkaç, İstanbul 2015.

Huberman, Leo :

Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla, trc. Murat Belge, İstanbul 2017.

Huot, Jean- Louis :

Kentlerin Doğuşu, trc. Ali Bektaş Girgin, İstanbul 2000.

İbn Haldun,

Mukaddime, C. II, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 2015.

Ioannes Zonaras :

Tarihlerin Özeti(Kitap XVII-XVIII), trc. Bilge Umar, İstanbul 2008.

Irving, Thomas B. :

“Kurtuba”, **DİA**, C. XXVI, Ankara 2002, s. 451-453.

İstek, Gülşen :

Almanlar Kudüs’te; Haçlı Seferleri’nde Almanlar, İstanbul 2021.

Jedwab, Remi -
Johnson, Noel D.-
Koyama, Mark :

“Medival Cities Through The Lens of Urban Economic Theroies”,**IIEP-WPW220-9**,
Institute for International Economic Policy Working Paper Series Elliott School of International Affairs The George Washington University, May 2020, s. 1-15.

Jones, Dan :

Taht ve İktidar; Ortaçağ’ın Yeni Tarihi,
trc. Gaye Yavuzcan, İstanbul 2024.

Kaçar, Turhan :

Geç Antikçağ’da Hristiyanlık; Doğu’da İsa Doktrini’nin Siyasi ve Entelektüel Tarihi, İstanbul 2015.

“Ortaçağ’ın Dinsel Fermantasyonu”, **Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi**, sy. 33,
İstanbul 2005, s. 91-113.

“Roma’dan Sonra Akdeniz Dünyası ve ‘Pirenne Tezi’”, **Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi**, sy. 50, İstanbul 2009, s. 169-187.

“Constantinopolis Önlerinde Avarlar ve Sasâniler, MS 626”, Ed. Murat Arslar- Turhan

Kaçar, *Byzantion'dan Constantinopolis'e İstanbul Kuşatmaları, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü*, ed. Murat Arslar-Turhan Kaçar, İstanbul 2017, s.171-201.

Kafesoğlu, İbrahim :

Türk Millî Kültürü, İstanbul 1997.

Kaleli, Emrullah :

“Haçlı Seferleri Zamanında Avrupa’da Antisemitizm (1096-1190)”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal Of Turkish World Studies**, XIII/I (2023), s. 21-35.

Haçlı Seferleri Zamanında Bizans ve Batılılar (1096-1204), Ankara 2017.

Karagöz, Billur Tekkök :

“Antik Çağlardan Günümüze Kent Alanı ve Peyzaj Kültürü Sempozyumu”, Ed. **Billur Tekkök Karaöz, Antik Çağlardan Günümüze Kent Alanı ve Peyzaj Kültürü; Sempozyum Bildirileri**, Ankara 2019, s. 6-16.

“Antik roma Dünyasında Domus ve Hortus”, Ed. **Billur Tekkök Karaöz, Antik Çağlardan Günümüze Kent Alanı ve Peyzaj Kültürü; Sempozyum Bildirileri**, Ankara 2019, s. 56-74.

Karatay, Osman :

“Tuna Bulgarları”, Ed. **Osman Karatay - Serkan Acar, Doğu Avrupa Türk Tarihi**, İstanbul 2016, s. 273-295.

- “Macarlar”, Ed. **Osman Karatay - Serkan Acar, Doğu Avrupa Türk Tarihi**, İstanbul 2016, s. 409-448.
- Kazdal, Ayşe : “Bizans Kaynaklarından Zosimus ve Malalas’ın Eserlerinde Türkler (Tercüme, Tahlil)”, **İstanbul Üniversitesi Sosy Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Yüksel Lisans Tezi**, İstanbul 2015.
- Keleş, Ruşen : **Kentbilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara 2021.
- Kelly, Christopher : **Attila, Hunlar ve Roma İmparatorluğunun Sonu**, trc. Turhan Kaçar, İstanbul 2016.
- Kılıç, Ünal : **Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik**, Konya 2004.
- Kılıçbay, Mehmet Ali : **Şehirler ve Kentler**, Ankara 1993.
- Kim, Huyn Jin : **Hunlar**, trc. Hakan Erdem, Ankara 2020.
- Konstantin Porphyrogenitus: **De Administrando Imperio**, trc. İlhan Aslan, İstanbul 2020.
- Korkmaz, Cemil Hakan : “Doğu ve Batı Arasında Şehir; Henri Pirene Örneği”, **Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi; Şehir Yazıları – I, sy. 67**, Ankara 2013, s. 159-185.

Kostick, Conor :

The Social Structure of the First Crusade,
Boston 2008.

Köycü, Kutlu :

**Tanrı Adına Yönetmek; Orta Çağ ve
Erken Modern Dönem Yönetim
Gerçekliğinde Hristiyanlık**, Ankara 2022.

Kurat, Akdes Nimet :

Peçenekler, yay. Hz. Ahsen Batur, Ankara
2016.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri :

“Şehir”, **DİA**, C. XXXVIII, İstanbul 2020, s.
449-451.

Küçüksipahioğlu, Birsal :

Haçlılar ve İstanbul (1096 – 1261), İstanbul
2021.

Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi, İstanbul
2007.

“Ankhalos Savaşı’nın Sonuna Kadar Bizans-
Bulgar İlişkileri”, **İÜ. Edebiyat Fakültesi
Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları
Dergisi**, sy. 14, İstanbul 2009, s. 209-226.

Lambert, Malcolm :

Ortaçağ’da Dinsel Sapkınlıklar, trc. Erdem
Gökyaran, İstanbul 2015.

Lapina, Elizaberth :

“Crusader Chronicles”, **Ed. Anthony Bale**,
**The Cambridge Companion to The
Literature Of The Crusades**, Cambridge
2019, s. 11-25.

- Latimer, Paul : **“Orta Çağ’da Avrupa Ekonomisinin Gelişimi”, Der. Zeynep Kocabıyıkoglu Çeçen, Orta Çağ’a Yeni Yaklaşımlar; Ekonomi, Savaş, Kilise, Yaşam, İstanbul 2019, s. 1-29.**
- Latouche, Robert : **Caesar to Charlemagne; The Beginnings of France, London 1965.**
- Lefebvre, Henri : **Şehir Hakkı, trc. Işık Ergüden, İstanbul 2020.**
- Leyser, Karl : **Communications And Power in Medieval Europe; The Gregorian Revolution and Beyond, London 1994.**
- : **Communiations and Power in Medieval Europe; The Carolingian and Ottonian Centuries, London 1994.**
- Lomas, Kathryn : **Roma’nın Yükselişi; Demir Çağı’ndan Kartaca Savaşlarına (M.Ö. 1000 – M. Ö. 264), trc. Uzey Can Ardal, İstanbul 2022.**
- Lughod, Janet Abu : **Avrupa Hegemonyasından Önce; 1250 – 1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi, trc. Cansen Mavituna, İstanbul 2020.**
- MacCulloch, Diarmaid : **A History Of Christianity, London 2010.**

- Machiavelli, Niccolo : **Floransa Tarihi**, trc. A. Doğucan Hanegelioğlu, Ankara 2022.
- Malzelewski, Karol : **Barbarların Avrupası**, trc. Nedim Demirtaş, İstanbul 2011.
- Mango, Cyril : **Bizans; Yeni Roma İmparatorluğu**, trc. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2018.
- Matthew, Donald : **İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi; Ortaçağ Avrupası, C. VI**, trc. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1988.
- McCormick, Michael : **The Origins of The European Economy**, Cambridge 2011.
- McKitterick, Rosamond : **The New Cambridge Medieval History; Volume II (C. 700 – C. 900)**, Cambridge 2008.
- McMullen, Ramsay : **Christianity & Paganism in the Fourth to Eight Centuries**, Yale 1997.
- McNeil, Willam : **Avrupa Tarihinin Oluşumu**, trc. Yusuf Kaplan, İstanbul 2008.
- Menocal, Maria Rosa : **Dünyanın İncisi Endülüs; Ortaçağ İspanya'sında Ortak Yaşama Kültürü**, trc. Sinan Coşkun, İstanbul 2021.
- Merejkovski, Dimitri :

	Mürted Julianus , trc. Kayhan Yükseler, İstanbul 2024.
Michail Attaleiates :	Tarih , trc. Bilge Umar, İstanbul 2008.
Mitchell, Stephen :	Geç Roma İmparatorluğu Tarihi (M. S. 284 – 641) , trc. TurhanKaçar, Ankara 2016.
Moore, R.I. :	The War on Heresy: Faith and Power in Medieval Europe , London 2014.
Morison, Cecile :	Bizans Dünyası , trc. Aslı Bilge, İstanbul 2014.
Mount, Toni :	Everyday Life In Medieval London; From The Anglo-Saxons To The Tudors , London 2015.
Mumford, Lewis :	Tarih Boyunca Kent; Kökenleri, Geçiridği Değişimler ve Geleceği , trc. Gürol Koca & Tamer Tosun, İstanbul 2019.
Myriinali Agathias :	Bizans Tarihi; Agathias Kroniği (552-559) , trc. Hüseyin Uçar, İstanbul 2023.
Nana, Mahmut :	Yahudi Tarihi , trc. Ahsen Batur, İstanbul 2014.
Nicholas, David :	The Growth Of The Medieval City; From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century , New York, 2014.

- Nicolle, David : **Poitiers AD 732; Charles Martel Turns The Islamic Tide**, Oxford 2008.
- Nixey, Catherine : **Kasvetli Çağ; Klasik Dünyanın Hristiyanlar Tarafından Yıkılışı**, trc. Arzu Akgün, İstanbul 2023.
- Norwich, John Julius : **Galya'dan De Gaulle'e Fransa Tarihi**, trc. Süleyman Genç, İstanbul 2022.
- Ocak, Ahmet Yaşar : **Ortaçağ'lar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri; Selçuklu Dönemi, Makaleler-Araştırmalar**, İstanbul 2016.
- O'Meara, Simon : **Mekân ve Müslüman Şehir Hayatı; Fes Labirentinin Sınırlarında**, trc. Hatice Orman Topçu, İstanbul 2014.
- O'Shea, Stephen : **İnanç Denizi; Ortaçağ Akdeniz'inde İslam ve Hristiyanlık**, trc. Egemen Demircioğlu, İstanbul 2011.
- Osterhammel, Jürgen : **Dönüşen Dünya; Küresel 19. Yüzyıl Tarihi**, trc. Mustafa Tüzel, İstanbul 2022, s. 344.
- Ostrogorsky, Georg : **Bizans Devleti Tarihi**, trc. Fikret Işıltan, Ankara 2015.
- Owens, E. J. : **Yunan ve Roma Dünyasında Kent**, trc. Cânâ Bilsel, İstanbul 2000.

Özaydın, Abdülkerim :

“Âmirîler”, **DİA**, C. III, İstanbul 1991, s. 72-73.

“Belaâtüşşühedâ”, **DİA**, C. V, İstanbul 1992, s. 391-392.

Özcan, Gürgün :

Doğu ve Batı Arasında Şehir, İstanbul 2018.

Özdemir, Mehmet :

Endülüs, İstanbul 2014.

Endülüs Müslümanları; Siyasi Tarih, Ankara 2013.

“Endülüs’ün Yıkılış Süreci Üzerine Mülâhâzalar”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 1-2, Ankara 1997, s. 247-260.

“Haçlı Ruhunun Endülüs’de Birarada Yaşama Tecrübbesine Menfî Tesirleri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Bildiriler**, İstanbul 1998, s. 73-99.

“Hişâm I”, **DİA**, C. XVIII, İstanbul 1998, s. 145-146.

“Hakem II”, **DİA**, C. XV, İstanbul 1997, s. 174-175.

“Tuleytula”, **DİA**, C. XXXXI, İstanbul 2012, s. 366-368.

“Yûsuf b. Tâşfîn”, **DİA**, C. XXXIV,
İstanbul 2013, s. 31-33.

Özdemir, Suna Senem
Sarı, Ö. Burcu Özdemir
Uzun, Nil :

**Kent Planlama; Kavramlar, Konular,
Güncel Tartışmalar**, İstanbul 2020.

Parker, Geoffrey :

**Egemen Kentler; Tarih Boyunca Kent
Devletleri**, trc. Yavuz Baran, İstanbul 2022.

Peter Tudebodus :

**Bir Tanığın Kaleminden; Birinci Haçlı
Seferi, Kudüs’e Yolculuk**, trc. Süleyman
Genç, İstanbul 2019.

Peters, Edward :

**The First Crusade; Te Chronicle of
Fulcher of Chartres and Other Source
Materials**, Philadelphia 1998.

Pirenne, Henri :

Ortaçağ Kentleri, trc. Şadan Karadeniz,
İstanbul 2016.

**Ortaçağ Avrupa’sının Ekonomik ve Sosyal
Tarihi**, trc. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul
2014.

**Hazreti Muhammed ve Şarلمان; İslam
Fetihleri ve Ortaçağ Batı Uygarlığı**, trc
Muhsin Önal Mengüşoğlu, İstanbul 2012.

- Kavimler Göçü’nden XVI. Yüzyıla Kadar Avrupa Tarihi**, trc. Sinan Akbaytürk, İstanbul 2022.
- Pounds, Norman : **The Medieval City**, London 2005.
- Pounds, Norman J. G. : **An Historical Geography of Europe; 450 B.C. – A.D. 1330**, Cambridge 1973.
- Power, Eileen : **Ortaçağ İnsanları**, trc. İslam Kavas, İstanbul 2019.
- Price, Neil : “İspanya, Kuzey Afrika ve Akdeniz’de Vikingler”, **Ed. Stefa Brunk & Neil Price, Viking Dünyası**, trc. Ebru Kılıç, İstanbul 2015, s. 584-594.
- Price, Roger : **Fransa’nın Kısa Tarihi**, trc. Özkan Akpınar, İstanbul 2020.
- Priscus : **Fragmenta Et Excerpta; Attila ve Bizans Tarihi**, trc. Turhan Kaçar, İstanbul 2020.
- Puшту, Yusuf : “Küreselleşme Sürecinde Kent, Antik Site’den Dünya Kentine”, **Sayıştay Dergisi**, sy. 60, s. 129-151.
- Ramey, Lynn : “Orientalism and The ‘Saracens’”, **Ed. Anthony Bale, The Cambridge Companion to The Literature Of The Crusades**, Cambridge 2019, s. 136-146.

- Rasmussen, Sten Eiler : **Şehirler ve Yapılar**, trc. Deniz Özden, İstanbul 2020.
- Raimundus Aguilers : **Historia Francorum qui Ceperunt Iherusalem (Haçlılar Kudüs'te; Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi)**, trc. Süleyman Genç, İstanbul 2019.
- Rich, John : **Geç Antik Çağ'da Kent**, trc. Suna Güven – Ertuğrul Güven, İstanbul 1999.
- Richard, Jean : **Haçlı Seferleri Tarihi**, trc. Özge Özdemir, İstanbul 2022.
- Rilinger, Barbara Stollberg : **Kutsal Roma İmparatorluğu**, trc. Mete Tuncay, İstanbul 2020.
- Roach, Levi : **Normanlar; Avrupa'nın Kurucuları Asya'nın Fatihleri**, trc. Bekir Çelikcan, İstanbul 2023.
- Roberts, John Morris : **Avrupa Tarihi**, trc. Fethi Aytuna, İstanbul 2017.
- Rohan, K. S. B. Keats : **Domesday People; A Prosopography of Persons Occurring in English Documents, I. Domesday Book**, New York 1999.
- Roth, Leland M. : **Mimarlığın Öyküsü**, trc. Ergün Akça, İstanbul 2017.

- Rovelli, Alessia : “From the Fall of Rome to Charlemagne (c. 400-800)”, Ed. **Rory Naismith, Money And Coinage In The Middle Ages**, Boston 2018, s. 63-93.
- Rubin, Miri : **Cities Of Strangers; Making Lives in Medieval Europe**, Cambridge, 2020.
- Runciman, Steven : **Haçlı Seferleri Tarihi; Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu**, C. I, trc. Fikret Işıltan, Ankara 1998.
- The Eastern Schism; A Study of the Papacy and the Eastern Churches During the Eleventh and Twelfth Centuries(600-1500)**, Oxford 1997.
- Russell, J. C. : **Late Ancient and Medieval Population**, Philadelphia 1958.
- Seignobos, Charles : **Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi**, trc. Samih Tiryakioğlu, İstanbul 1960.
- Sennett, Richard : **Ten ve Taş; Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, trc. Tuncay Birkan, İstanbul 2014.
- Serdar, Murat : “Papa II. Urban’ın Papalığı Esnasındaki Siyasî ve Dinî Meseleler Karşısındaki Tutumu”, Ed. **Ayşe Atıcı Arayancan, Orta Çağ’da Din ve Devlet; Doğu ve Batı Ekseninde**, İstanbul 2018, s. 201-225.

Sert, Özlem :

“Izgara Plan Uygarlık; Kent Tarihi, Uygarlık Tarihi Yazımı ve Akdeniz’de Uluslararası Güç Mücadelesi”, **Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi; Şehir Yazıları – II, sy. 68,** Ankara 2014, s. 25-55.

Sessa, Kristina :

Daily Life In LAte Antiquity, Cambridge 2018.

Sevim, Onur :

İmparator I. Aleksios Komnenos Döneminde Bizans – Batı İlişkileri (1081 – 1118), İstanbul 2023.

Singh, Devin :

Kutsal Ekonomi; Batı’da Paranın Teolojik Gücü, trc. Kübra Aksoy, İstanbul 2022.

Smith, Jonathan Riley :

Haçlılar Kimlerdi ?, trc. Berna Kılınçer, İstanbul 2005.

The Oxford History of The Crusades, New York 1999.

The First Crusade and The Idea of Crusading, London 2003.

Smith, Julia M.H. :

Romadan Sonra Avrupa, trc. Ahmet Fethi, İstanbul 2005.

Söylemez, Mehmet Mahfuz :

İslam Şehirleri, İstanbul 2011.

Stephenson, Paul :

**Yeni Roma; Doğu'daki Roma
İmparatorluğu (395-700)**, trc. Bahattin
Bayram, İstanbul 2023.

Swain, Simon :

**Roma'dan İslam'a Ekonomi, Aile ve
Toplum**, trc. Yusuf Sami Kamadan, İstanbul
2022.

Şahin, Seyhun :

“Orta Çağ Avrupa'sında Din-Siyaset
İlişkisine Dair Bir Değerlendirme”, **Ed. Ayşe
Atıcı Arayancan, Orta Çağ'da Din ve
Devlet; Doğu ve Batı Ekseninde**, İstanbul
2018, s. 305-323.

Şentürk, Murat
Adıgüzel, Yusuf :

**Kent Çalışmalarına Giriş; Kır, Kent ve
Göç Sosyolojisi**, Ankara 2020.

Tanilli, Server :

Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, C. II.,
İstanbul 2015.

Tanner, Heather J. :

**Families, Friends and Allies; Boulogne and
Politics in Northern France and England
(C. 879 – 1160)**, Boston 2004.

Tekin, Oğuz :

Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş,
İstanbul 2015.

Tez, Zeki :

**Mimarlık, İnşaat ve Kent Olgusunun
Tarihsel Serüveni**, İstanbul 2022.

Tezcan, Selim :

“Haçlı Seferleri – Tanımı ve Ötesi: Avrupa Orta Çağ Tarihçiliğinde Haçlı Seferleri Üzerine Süregiden Tartışmalar”, **Der. Zeynep Kocabıyıkoglu Çeçen, Orta Çağ’a Yeni Yaklaşımlar; Ekonomi, Savaş, Kilise, Yaşam**, İstanbul 2019, s. 107-139.

Thatcher, Oliver Joseph-
McNeal, Edgar Holmes :

A Source Book For Medieval History; Selected Documents Illustrating, The History Of Europe İn The Middle Age, Boston 1961.

Theophanes :

Khronographia, trc. Hatice Aydın, **Theophanes Confessor’ün Kroniğinde Türkler; (284-813)**, İstanbul 2021.

Thompson, Edward Arthur :

Hunlar, trc. M. Sibel Dinçel, Ankara 2012.

Thompson, James Wetfall :

History of the Middle Ages (300-1500), New York 2016.

Tilly, Charles :

Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu (990-1992), trc. Kudret Emiroğlu, Ankara 2001.

Tinti, Francesca :

England in the Early Medieval World; Europe and the Anglo-Saxons, Cambridge 2021.

Togan, A. Zeki Velidi :

Umumi Türk Tarihine Giriş; En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar, İstanbul 2019.

Tomar, Cengiz :

“Sarasinler”, **DİA**, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 116-117.

Toplu, Dilek Bayır :

“Ortaçağ Avrupa’sında Kent Olgusu ve Kütüphanelerin Toplumsallaşma Süreci”, **Türk Kütüphaneciliği Dergisi**, sy. 14 (2000), s. 294-316.

Toynbee, Arnold J. :

Uygarlık Yargılanıyor, trc. Mehmet Arif Taşkiran, İstanbul 2023.

Tönnies, Ferdinand :

Cemaat ve Cemiyet, trc. Emre Güler, İstanbul 2019.

Tuna, Korkut :

Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri, İstanbul 2017.

Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme, İstanbul 1987.

Tyerman, Christopher :

Bir Haçlı Seferi Nasıl Planlanır ? Yüksek Orta Çağ’da Akıl ve Dinî Savaş, trc. Murat Çaylı, İstanbul 2021.

God’s War; A New History of the Crusades, London 2007.

Tyler, Elizabeth M. :

**England in Europe; English Royal Women
And Literary Patronage (C.1000 - C. 1150),**
London 2017.

Übûdî, Câsim El :

“İşbîliye”, **DİA**, C. XXIII, İstanbul 2001, s.
428-429.

“Mûsâ b. Nusayr”, **DİA**, C. XXXI, Ankara
2020, s. 224-225.

Ülgen, Pınar :

Ortaçağ Avrupa’sında Kölelik ve Toplum,
İstanbul 2013.

“Ortaçağ Avrupa Ekonomisinin Mimarları
Olan Tüccarlara Genel Bir Bakış”, **History
Studies International Journal Of History,**
C. IX (2017), sy. 5, s. 167-179.

“Ortaçağ Avrupa’sında Feodal Sisteme Genel
Bir Bakış”, **Artuklu Üniversitesi
Mukaddime Dergisi, C. I., sy. 1, s. 1-18.**

Ortaçağ Avrupa Tarihi, İstanbul 2020.

Ünal, Banu Çetin :

Orta Çağ Almanyası’nın Kısa Tarihi,
İstanbul 2022.

Orta Çağ’da Otto Rönesansı, İstanbul 2023.

Üren, Umut :

“Büyük Bulgar Devleti”, **Ed. Osman
Karatay - Serkan Acar, Doğu Avrupa
Türk Tarihi,** İstanbul 2016, s. 251-273.

Vasiliev, Alexander A. :

Bizans İmparatorluğu Tarihi, trc. Tevabil Alkaç, İstanbul 2016.

Vinogradoff, Paul :

Ortaçağ Avrupa'sında Roma Hukuku, trc. Ferhat Düzgören, Sevtap Metin, Ahmet Ulvi Türkbağ, Erol Öz, Taner Ayanoğlu, İstanbul 1997.

Vitrivius :

Mimarlık Üzerine, trc. Çiğdem Dürüşken, İstanbul 2021.

Yener, Ebru :

“Ortaçağ’ın Aydınlık Yüzü: Endülüs”, **Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi**, sy. 33, İstanbul 2005, s. 215-229.

Yıldız, Hakkı Dursun :

“Abdurrahman I”, **DİA**, C. I, İstanbul 1988, s. 147-150.

“Abdurrahman II”, **DİA**, C. I, İstanbul 1988, s. 150-152.

“Abdurrahman III”, **DİA**, C. I, İstanbul 1988, s. 152-155.

Yiğit, İsmail :

“Murâbitlar”, **DİA**, C. XXXI, Ankara 20 20,s. 152-155.

Yücel, Mualla Uydu :

Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler, İstanbul 2020.

- İlk Rus Yıllıklarında Türkler; Hazar, Bulgar, Peçenek, Uz, Berendi, Karakalpaklı, Kuman/Kıpçaklar (9. Yüzyıldan 13. Yüzyıla),** İstanbul 2020.
- Zenginoğlu, Samet : **Barbarların Ekonomisi; Viking Dönemi (8.-11. Yüzyıl) Ekonomik ve Ticari Yaşama Dair,** Konya 2023.
- Ziya Paşa : **Endülüs Tarihi,** İstanbul 2016.
- Waley, Daniel-Dean, Trevor : **İtalyan Şehir Cumhuriyetleri,** trc. Hamit Çalışkn, İstanbul 2018.
- Walker, Williston : **The Reformation,** New York 2011.
- Watt, W. Montgomery : **İslam'ın Ortaçağ Avrupa'sı Üzerindeki Etkisi,** trc. Ümit Hüsrev Yoksall, İstanbul 2013.
- Weber, Max : **Modern Kentin Oluşumu,** trc. Musa Ceylan, İstanbul 2015.
- Antik Uygarlıkların Tarım Sosyolojisi,** trc. Gamze Karaca & Özgür Balkılıç, Ankara 2022.
- Wheeler, Mortimer : **Roma Sanatı ve Mimarlığı,** trc. Zeynep Koçel Erdem, İstanbul 2016.

Whitehouse, David-
Hodges, Richard :

**Muhammed, Şarlman ve Avrupa'nın
Kökenleri; Arkeoloji ve Pirenne Tezi**, trc.
Ahmet Aybars Çağlayan, İstanbul 2018.

Wickham, Chris :

**Ortaçağ'da Avrupa; Batı Roma
İmparatorluğu'nun Dağılmasından
Reformlar Kadar**, trc. Nilüfer Epçeli,
İstanbul 2019.

**The Inheritance Of Rome; A History Of
Europe from 400 to 1000**, London 2010.

**Framing The arly Middle Ages; Europe
and the Mediterranean (400-800)**, Oxford
2005.

Willermus Tyrensis :

**Historia rerum in partibus transmarinis
gestarum**, RHC. occ., I-VIII., trc. Ergin
Ayan, İstanbul 2016.

Wilson, Connor :

“Rome, Byzantium, and the Idea of Holy
War”, Ed. Anthony Bale, **The Cambridge
Companion to The Literature Of The
Crusades**, Cambridge 2019, s. 57-72.

Wilson, Peter H. :

**The Holy Roman Empire; A Thousand
Years Of Europe's History**, London 2016.

Winder, Herman :

Dünya Tarihi Atlası, C. I., trc. Leyla Uslu,
Ankara 2006.

Wolfram, Herwig :

Germenler; Kökenleri ve Roma Dünyasıyla İlişkileri, trc. Tuğba İsmailoğlu Kacı, İstanbul 2020.

Wood, Ian :

The Christian Economy in the Early Medieval West; Towards a Temple Society, New York 2022.

Wood, Michael :

In Search of the Dark Ages, New York 1987.

Woods, Andrew R. :

“From Charlemagne to the Commercial Revolution (c. 800 – 1150), **Ed. Rory Naismith, Money And Coinage In The Middle Ages**, Boston 2018, s. 93-122.